

© F Ü G G E L É K ©

Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai.

Changements territoriaux des parties constituantes et des comitats de la Hongrie.

BEVEZETÉS.

Talán sohasem foglalkoztak annyit Magyarország régi viszonyaival, mint napjainkban, amikor a multból iparkodunk adatokat meríteni a trianoni békében országunkkal szemben, éppen a történeti fejlődés nem ismerése következtében, elkövetett igazságtalanságok bebizonyítására — és ezáltal jobb jövőnk biztosítására. De úgy tapasztaltam, a régi statisztikai adatok helyes felhasználását, a mai adatokkal való összehasonlítását megnehezíti az a körülmény, hogy a legtöbb esetben, akár az országos, akár a törvényhatósági adatoknál, külön kutatások alapján kell megállapítani, hogy azok milyen területekre vonatkoznak. Nincs olyan összeállítás, melyben a kutató megtalálná, hogy az ország és egyes részei a különböző időkben milyen területekből álltak.

Ezt a hiányt kívánom pótolni, midőn az alábbiakban — amennyire egy folyóirat-cikk keretei megengedik — térképvázlatok kíséretében¹⁾ bemutatom Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területi változásait.²⁾

I.

A magyar állam szinte kezdettől fogva birodalmi jelleggel bírt, azaz különböző jogállású részekből állott. A trianoni béke előtt az államnak a legújabb adatok sze-

¹⁾ A cikk keretében közölt térképvázlatok azonos méretben készült eredeti rajzainak lekicsinyítése — tekintettel a rendelkezésre álló hely korlátozott voltára, nem minden térképnél azonos, hanem mindig a helyi viszonyok által megengedett arányban történt. Ezt a körülményt a térképek egybevetésénél figyelembe kell venni.

²⁾ Az alábbiakban a községek mindig azon a néven említetnek, amelyen a megfelelő törvényekben szerepelnek, tekintet nélkül a községek nevének időközben történt esetleges módosítására.

rint 325.411 km²-nyi területe közjogilag két részre oszlott, a szoros értelemben vett Magyarországra (282.970 km²), melyhez külön testként a földrajzilag különálló Fiume (21 km²) is tartozott és az 1868 óta társországok címet viselő Horvát-Szlavonországokra (42.441 km²). A mohácsi vész, hazánk történetének Trianont megelőzőleg eme legfontosabb határköve előtt az anyaországon kívül az államhoz tartozó részeknek különböző kategóriái voltak. Voltak 1. az anyaország testét kiegészítő, közigazgatási autonómiával felruházott részek (Erdély, Szlavonia), 2. meghódított, de az ország testébe be nem olvasztott tartományok (Horvátország, Dalmátország) és voltak végül 3. saját fejedelmeik által kormányzott hűbéres országok (Bulgária, Havasalföld). Az anyaország területe a mohácsi vészig alig változott és a Trianon előttől annyiban különbözött, hogy míg az anyaországnak a trianoni béke előtt magyar igazgatás alatt lévő területéhez a Dráván túl csak egy község tartozott: Légrád, régente a Dráva—Száva közének nagy része magyar terület volt, sőt a szintén az anyaországhoz számítandó, csak közigazgatási autonómiával bíró Szlavonia pedig a Száva jobbpartjára is áttért, Erdély viszont, mely az unio után teljesen egybeolvadt Magyarországgal, akkor, bár szintén az anyaországnak volt kiegészítő része, közigazgatásilag különálló terület volt.

Magyarország területe a trianoni béke előtt először a mohácsi vész következtében szenvedett lényegesebb változást.

A mohácsi vész után az ország előbb kétfelé szakadt, a nyugati rész Habsburg Ferdinándot, a keleti Szapolyai Jánost választotta királlyá. Ez utóbbi halála után az ország legnagyobb része török fennhatóság alá került: egy része közvetlen alávetett török terület lett, Erdély pedig, ideértve

az időnkint hozzákapcsolt magyarországi részeket, az ú. n. Partiumot is, nemzeti fejedelmek alatt török hűbér-állam. Magyarország arra a területre redukálódott, melyet a Habsburgok, mint magyar királyok, hatalmukban tudtak tartani, ez pedig a török birodalom legnagyobb kiterjedése idejében, mindössze egy sáv volt az ország nyugati és északi határa mentén egészen Ung megyéig. Másfél századnál tovább tartott szüntelen háborúskodás után a Habsburgoknak sikerült Magyarország egész területét visszafoglalni, 1690-ben megszerezték Erdélyt, az 1699. évi karlócai béke után már csak a Temesköz maradt török kézen. Az 1718. évi paszarovici (pozsareváci) béke pedig a Dunától délre, a Balkánból is széles csíkot csatolt a Habsburg-birodalomhoz, az 1740. évi belgrádi béke végül a Habsburg-területek határát délen úgy állapította meg, ahogy az a legújabb időkig fennállott. Az a körülmény azonban, hogy a hódolt területek Magyarország királyainak kezére visszakerültek, nem jelentette egyszersmind azt, hogy azok által Magyarország megnagyobbodott. A visszafoglalt területek, bár visszaszerzésük és birtoklásuk a magyar szent korona jogán történt, nem helyezték a magyar hatóságok igazgatása alá, hanem azokból külön tartományok alakítottak, melyek igazgatására a magyar országgyűlésnek, a magyar hatóságoknak befolyásuk egyáltalában nem volt. Az 1849 után következett abszolutizmus pedig még ki is szakított nagy területeket az ország testéből, hogy azokat az államiségától megfosztott Magyarországgal egyenrangú koronatartományokká szervezze.

Ezenkívül a horvát-szlavon-dalmát tartománygyűlés iurisdictioja alá tartozó és az 1848-ig Magyarországtól különválasztott Erdélyhez számított terület is többször változott, mindig az anyaország rovására.

Ezek a körülmények okozták, hogy Magyarország régen összeeső földrajzi és politikai fogalma elvált egymástól. Földrajzilag mindig a Közép-Dunának a természetétől is jól körülhatárolt medencéjét jelentette, politikailag pedig a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozó területet.¹⁾

¹⁾ Újabban a külföldi irodalomban szokássá vált, hogy a Magyarország megjelölésére korábban általánosan használt Hungaria (németül Ungarn, franciául Hongrie, olaszul Ungheria stb.) névvel a földrajzi Magyarországot jelölik; a trianoni hatá-

Sőt közjogilag is két értelme van a Magyarország kifejezésnek. Jelenti egyrészt az anyaországot, Mohács óta Horvát-Szlavonországokká redukálódott kapcsolt részeivel együtt, amely értelemben a stat. kiadványok előbb a tágabb értelmű Szent István koronája alá tartozó országok, újabban a Magyarbirodalom kifejezést használják.²⁾ Másrészt jelenti az anyaországot, vagyis a Magyarországot, kapcsolt részei nélkül.

A magyar birodalom és az anyaország területe, eltekintve az országnak Ausztria felől való határainak ismételt előfordult kiigazításaitól, a török hódoltság óta így változott. (L. az 1. sz. térképet.)

A török hódítás és Erdély elszakadása után a magyar király kezén csak az ország nyugati és északi határa mentén húzódó részek maradtak, de a drávántúli területek egy része már 1575-ben idegen katonai hatóságok által kormányzott határőrvidékké alakítottatott át, ami egyértelmű volt e területek elszakításával, többi része pedig a horvát-szlavon-dalmát bán iurisdictioja alá tartozott. 1699 után már csak a Marostól délre eső terület maradt török imperium alatt, de a felszabadult területek csak részben csatoltattak vissza az országhoz. A drávántúli részek, a Duna-Tisza közének déli fele (Bács-Bodrog megye) és a Marostól északra eső területek katonai igazgatás alá helyezték. A Száva, Tisza és Maros mentén újabb határőrvidékek szerveztettek, melyek még sokáig fennállottak azután is, hogy a paszarovici béke (1718) következtében a Marostól délre eső terület is felszabadult a török uralom alól és a felszabadult megyék visszacsatolását az 1741: 18. t.-c. elrendelte. Arad, Zaránd, Békés, Csanád, Csongrád, Bács-Bodrog megyék katonai igazgatás alatt álló községei csak a tiszai és marosi határőrvidékek 1750-ben befejezett felosztása után csatoltattak vissza. Bács-Bodrog megyének a tiszai határőrvidékhez tartozott több, a tiszai

rok közé szorított politikai Magyarországot pedig attól Magyarok földje (Magyarenland, Magiaria stb.) névvel különböztetik meg. L. a közkézen forgó német Brockhaus Lexikon, az olasz Melzi legújabb kiadásait.

²⁾ „Szt István koronája alá tartozó országok“ kifejezés tágabb, mint Magyarbirodalom, mert az ország történeti területét jelenti, vagyis az anyaországon és kapcsolt részekén kívül valamikor az országhoz tartozott hűbéres országokat is, melyekre csak történeti joga van az országnak, míg Magyarbirodalom csak a tényleg magyar iurisdictio alatt álló területet.

határőrvidék felosztásakor fenntartott községe, a később hozzácsatoltakkal együtt azonban 1765-ben csajkás kerületté szervezve, a szlavoniai határőrvidékhez csatoltatott és katonai igazgatás alatt állott a határőrvidékek felosztásáig, csak 1873-ban egyesítették az országgal.

A felszabadult drávántúli területek egy része 1744-ben polgárosított, az itt szervezett új megyék azonban nem az anyaországhoz csatoltattak, hanem önkényesen a bán igazgatása alá helyezték. Az 1751: 23. t.-c. a befejezett tényt szentesítette: meghagyta e területeket a bán igazgatása alatt, azonban az itteni megyéknek megadta a jogot, hogy az országgyűlésre követeket küldjenek, míg a bán igazgatása alatt álló többi megye a XVIII. század eleje óta közvetlenül már nem küldött követeket. Ezáltal a magyar birodalomhoz tartozó területeknek egy újabb kategóriája keletkezett, mely t. i. jogilag az anyaországhoz, tényleg a kapcsolt részekhez tartozott. Ez a visszás állapot fennállott egészen a szabadságharcig. A drávántúli területnek 1744-ben nem polgárosított részeiből határőrvidék lett, melynek visszacsatolása csak az 1873—1882. években történt meg. Az

egész terület az 1868: 30. t.-c. értelmében a társországokkal egyesítették.

A Marostól délre eső területek a felszabadulás után temesi bánóság néven új, katonai igazgatás alá helyezett tartománnyá szerveztetett. 1751-ben a területnek kb. kétharmadrésze (540 □-mfd-ből¹⁾ 357 □-mfd) polgárosított, de 28 évig még a bécsi kamara igazgatása alatt maradt, csak 1779-ben csatoltatott vissza Magyarországhoz. A nem polgárosított rész itt is határőrvidék lett, mely 1873-ig katonai igazgatás alatt állt.

1693-ban Magyarországgal egyesítették a Partium név alá foglalt, az erdélyi fejedelmek igazgatása alatt állott magyar területek, de azután 1732-ben ismét visszacsatoltattak Erdélyhez.

¹⁾ Mérföld alatt osztrák mérföld (= 7.586 km) értendő. 1 □ mfd = 10.000 kat. hold = 57.55 km², 1849-től kezdve az osztrák mérföld volt a hivatalos mérték Magyarországon is egészen a méterrendszer behozataláig (1876. jan. 1.). A szabadságharc előtti időkben megjelent művek az ország és a törvényhatóságok területét földrajzi mérföldekben közlik. 1 földr. mfd = 7.420 km. 1 földr. □ mfd = 55.06 km². Az adatok összehasonlításánál ez szem előtt tartandó.

II. József 1785-ben életbeléptetett közgazgatási reformja a Határőrvidék és Erdély fenntartása mellett Horvát-Szlavonországok különállását megszüntette és tekintet nélkül hovatarozásukra, a magyar és horvát megyéket 10 kerületbe foglalta össze. (L. a 3. sz. térképet.) A kalapos királynak nem alkotmányos úton elrendelt újításai halálával megszűntek.

1807-ben kb. 120 km²-nyi terület a polgári Horvátországból átcsatoltatott a báni végvidékhez, mely azóta a Száva balpartjára is átterjedt. (1807 : 25. t.-c.)

1809-ben a Magyarbirodalomnak és a határőrvidéknek szávántúli részei (Zágráb megye egy része, Fiume, a Tengerpart, az egész károlyvárosi és báni határőrvidék) francia megszállás alá kerültek, a franciák kivonulása után pedig az 1815-ben felállított illir királysághoz csatoltattak és csak 1822-ben kerültek vissza.¹⁾

1772-ben, Lengyelország felosztása alkalmával, bár Mária Terézia a magyar szent korona jogán követelte és szerezte meg Lengyelország egyes részeit, Magyarország csak az 1412 óta elzálogosított szepesi területeket (a XIII várost és a podolin-lublói uradalmat) kapta vissza.

1776-ban az ország területe Fiume városával és a Tengerpart vidékével bővült, melyeket Mária Terézia az örökös tartományokból átcsatolt Magyarországhoz. 1779-ig mind a kettő a báni iurisdiction alatt állott, azonban Fiume 1779-ben közvetlenül az anyaországhoz csatoltatott, csak Buccari és kerülete hagyatott meg Horvát-Szlavonországoknál, de az 1807 : 27. t.-c. ennek is megadta a követküldési jogot s ezzel helyzete a drávántúli megyékével lett azonos.

Az 1848 : 7. t.-c. alapján a 300 év óta különálló Erdély beolvadt az anyaországba.

A szabadságharc után következett abszolútizmus Magyarország államiségát megszüntette, nemcsak Erdélyt állította vissza, hanem Krassó, Temes, Torontál, Bács-Bodrog megyék akkori egész területéből és Szerém megye iloki és rumai járásából, külön koronatartományt szervezett, mely egyrészt elismerésül a szerbeknek a szabadságharc alatt az uralkodóháznak tett szolgálataikért, másrészt az 1718-ban fel-

állított, de azután megszűnt temesi bán-ság emlékére Szerb vajdaság és temesi bán-ság nevet kapta. A Muraközt, Fiumét és a Tengerpartot Horvát-Szlavonországok területéhez csatolta. A magyar államnak a trianoni béke előtt levő területén az 1850—1860 években a következő öt egyenrangú koronatartomány volt: (L. a 4. sz. térképet.)

1. Magyarország (3123·35 □-mfd), 2. Erdély (1054·79 □-mfd), 3. Horvát-Szlavonországok (318·26 □-mfd), 4. Szerb vajdaság és temesi bán-ság (521·12 □-mfd), 5. Határőrvidék (583·00 □-mfd).

1860-ban, az októberi diploma értelmében a szerb vajdaság és temesi bán-ság megszűnt, annak területe visszacsatoltatott az anyaországhoz; visszakerült a Muraköz és a Partium is, Erdély azonban továbbra is külön maradt és Fiume is meghagyatott Horvát-Szlavonországok kötelékében. Erdély az 1867 február 17-iki kir. rendelet alapján egyesült újból Magyarországgal. Horvát-Szlavonországok és Fiume helyzetét pedig az 1868 : 30. t.-c. szabályozta. Ezen törvénycikk értelmében Fiume külön testként az anyaország része lett, Pozsega, Szerém és Verőce megyék pedig alkotmányosan egyesítették a társországokkal.

1871-ben elrendeltetett a még mindig katonai igazgatás alatt álló Határőrvidék felosztása és területének Magyarországgal, illetőleg Horvát-Szlavonországokkal való egyesítése. A polgárosított Határőrvidéknek a Duna balpartján levő területei 1873-ban csatoltattak az anyaországhoz (1873 : 27. t.-c.), a Duna, illetőleg a Dráva és Száva közti részei pedig az 1873—1882 években a társországokhoz s így a magyar állam területe elérte azt a terjedelmét, mellyel a trianoni békéig birt.

A trianoni béke megszüntette Magyarországnak Ausztriával való kapcsolatát, de egyben elszakította területének majdnem kétharmad részét, melyet hat ország között osztott fel.

Hogy a magyar államnak a trianoni béke előtti területe Mária Terézia halála óta politikailag milyen részekre oszlott, azt a 652. és 653. oldalakon levő tábla mutatja.

II.

Magyarország területét Szent István megyékre osztotta; az akkor megállapított megyebeosztás nagyjából a mai napig megmaradt. Magyarországnak nemcsak az al-

¹⁾ Az illir királyság egész területe 817 □ mfd. volt, ebből 297 □ mfd. a magyar szent korona országaiból szakítottatott ki: ennek visszakebelezését az 1827 : 13. t.-c. cikkelyezte be.

	Terület km ²	1848-ig (1785–1790. és 1850– 1860 évek kiv.)				1785–1790			1850–1860				
		Magyarország és kapcsolt részei		Határvidék	Erdély	Magyarország	Határvidék	Erdély	Magyarország	Horvát-Szlav. országok	Határvidék	Szerb vajdaság és temesi bánság	Erdély
		Magyar- ország	Horvát Szlav. országok										
Muraköz	740	740	—	—	—	740	—	—	—	740	—	—	—
Bács- Bodrog { polg. ter. . .	9.484	9.484	—	—	—	9.484	—	—	—	—	—	9.484	—
{ határórv. . .	878	—	—	878	—	—	878	—	—	—	878	—	—
Bánát { polg. ter. . .	18.857	18.857	—	—	—	18.857	—	—	—	—	—	18.857	—
{ határórv. . .	9.666	—	—	9.666	—	—	9.666	—	—	—	9.666	—	—
Partium { Királyhágón innen	4.531	—	—	—	4.531	—	—	4.531	—	—	—	—	4.531
1876 óta { " túl . . .	1.397	—	—	—	1.397	—	—	1.397	—	—	—	—	1.397
Fiume	21 ¹⁾	21	—	—	—	21	—	—	—	21	—	—	—
Buccarii kerület	341	—	^{1) 2)} 341	—	—	341	—	—	—	341	—	—	—
Pozsega, Sze- rém Verőce megyék { polg. ter. . .	9.692	—	9.692	—	—	9.692	—	—	—	9.692	—	—	—
{ határórv. . .	6.931	—	³⁾ 6.931	—	—	—	6.931	—	—	—	6.931	—	—
Egyéb Dráván- túli területek { polg. ter. . .	9.249	—	⁴⁾ 9.249	—	—	9.249	—	—	—	9.249	—	—	—
{ határórv. . .	16.228	—	⁵⁾ 16.228	—	—	—	16.228	—	—	—	16.228	—	—
Erdély a Partium nél- kül	56.407	—	—	—	56.407	—	—	56.407	—	—	—	—	56.407
Egyéb területek	180989	180989	—	—	—	180989	—	—	180989	—	—	—	—
Összesen	325411	210091	19.282	33.703	62335	229373	33703	62335	180989	20043	33703	28341	62335

¹⁾ 1815–1822 az Illir királysághoz. — ²⁾ Követet küldött az országgyűlésre is. — ³⁾ Ebből 120 km² 1807-ig a polgári Horvátországhoz tartozott. — ⁴⁾ Ebből 1815–1822 5352 km² az Illir királysághoz. — ⁵⁾ Ebből 1815–1822 12.442 km² az Illir királysághoz.

kotmánya történeti fejlődés eredménye, az ország közigazgatási beosztásában az idők folyamán a kor által igényelt módosítások mindig a régi alapok kímélésével történtek — még az abszolút uralmak idejében is. Magyarország közigazgatási beosztásában gyökeres változás, mint pl. Franciaországéban a nagy forradalom alatt, soha nem történt, a reformok mindig egy-két megye szétoztásából, vagy egyesítéséből álltak.

Az országnak első ízben való beosztása alkalmával a felállított megyék egyrészt kimerítették az ország egész területét, másrészt az egyes megyék is összefüggő területeket kaptak. Az így megállapított rend azonban csakhamar két irányban is megzavartatott. Először is egyes területek függetlenítették magukat a megyei hatóságoktól s a megyék mellé kialakultak más, bár a megyékkel nem is egyenrangú territoriális és községi municipiumok, egyrészt a szabad kerületek, székek, bányakerületek, másrészt a szab. kir. és bányavárosok. Másodszor egyes kerületek és községek, sőt

határrészek egy vagy más okból átkerültek más megye hatósága alá, sokszor olyané alá, mellyel nem is állott földrajzi összefüggésben. Ezáltal sok megye területe több darabra szakadt és ú. n. kétlaki községek alakultak, olyanok t. i., amelyek két megyéhez tartoztak.¹⁾

A törvényhatóságoknak ez a szaggatottsága a közigazgatást nagyon megnehezítette és természetesen, hogy a megyék területének rendezése volt minden közigazgatási reform első célja. Az ország területének hagyományos beosztását először II. József bolygatta meg, de az ő, 1785-ben életbelépett és 1790-ig érvényben volt reformja is arra szorított, hogy egyrészt a kicsiny megyéket egyesítette, másrészt a megyék és a központi kormány közé kerü-

¹⁾ A községeknek vagy határrészeknek egyik megyétől a másikhoz való átcsatolása a megyék belső ügye volt, csak az 1802:12. t.-c. rendelte el, hogy az ország köztörvényhatóságai közt létesült cserék be legyenek cikkelyezve.

1860 – 1867				1867-től a határőrvidék polgárosításáig			Trianon előtt		A trianoni béke után						
Magyarország és kapcsolt részei		Határőrvidék	Erdély	Magyarország és kapcsolt részei		Határőrvidék	Magyarország és kapcsolt részei		Magyarország	Cseh-Szlovákia	Románia	Sz. H. Sz. állam	Ausztria	Lengyelország	Olaszország
Magyarország	Horvát Szlav. országok			Magyarország	Horvát Szlav. országok		Magyarország	Horvát Szlav. országok							
740	—	—	—	740	—	—	740	—	—	—	—	740	—	—	—
9.484	—	—	—	9.484	—	—	9.484	—	1.715	—	—	7.769	—	—	—
—	—	878	—	—	—	878	878	—	—	—	—	878	—	—	—
18.857	—	—	—	18.857	—	—	18.857	—	258	—	12.858	5.741	—	—	—
—	—	9.666	—	—	—	9.666	9.666	—	—	—	5.388	4.278	—	—	—
4.531	—	—	—	4.531	—	—	4.531	—	—	—	4.531	—	—	—	—
1.397	—	—	—	1.397	—	—	1.397	—	—	—	1.397	—	—	—	—
—	21	—	—	21	—	—	21	—	—	—	—	—	—	—	21
—	341	—	—	—	341	—	—	341	—	—	—	341	—	—	—
—	9.692	—	—	—	9.692	—	—	9.692	—	—	—	9.692	—	—	—
—	—	6.931	—	—	—	6.931	—	6.931	—	—	—	6.931	—	—	—
—	9.249	—	—	—	9.249	—	—	9.249	—	—	—	9.249	—	—	—
—	—	16.228	—	—	—	16.228	—	16.228	—	—	—	16.228	—	—	—
—	—	—	56.407	56.407	—	—	56.407	—	—	—	56.407	—	—	—	—
180989	—	—	—	180989	—	—	180989	—	90.860	61.650	21.640	2.244	4.011	584	—
215998	19.303	33.703	56.407	272426	19.282	33.703	282970	42.441	92.833	61.650	102221	64.091	4.011	584	21

letek néven tartományszerű, több megyét felölelő tagozatot iktatott. (L. a 3. sz. térképet.) Ugyanilyen természetűek voltak az 1849-től 1860-ig tartott abszolút korszak reformjai is. (L. a 4. sz. térképet.) A törvényhatóságok jogviszonyai 1870-ben szabályoztattak: a megyék mellett fennállott egyéb territoriális municipiumok a megyékkel egyenrangúsítottak és azokéval egyenlő szervezetet nyertek. A törvényhatóságok területe 1876-ban rendeztetett. (L. az 5. sz. térképet. E rendezés után az ország területe csak megyékre és városi törvényhatóságokra oszlott. Minden törvényhatóság öszszefüggő területet kapott, eltűntek a kétlaki községek. Az ország területének a trianoni béke alapján bekövetkezett megcsönkulása újabb területrendezést tett szükségessé, s ezért az 1923: 35. t. c. több megcsönkített megye megmaradt részét közigazgatásilag egyelőre egyesítette. (L. az 5. sz. térképet.)

A következőkben igyekezem bemutatni az ország törvényhatóságainak területváltozásait, különösen azokat, amelyek az utolsó két században történtek.

Elkülönítve tárgyalom nemcsak a volt

társországok, hanem a Királyhágón túli részeket is, mert, bár 1867 óta ezek a részek egészen beolvadtak az anyaországba, 1876 óta pedig közigazgatás tekintetében sem volt különbség Magyarország Királyhágón inneni és túli részei között, Erdélyben a közigazgatási beosztás a multban egészen másképp alakult, mint Magyarországon és az 1876 óta érvényben lévő beosztás gyökeres változásokat jelentett.

Meg kell emlékeznünk az 1873, illetve 1882-ig fennállott Határőrvidékről, az 1718—1779 években fennállott temesi bán-ságról és az 1849-ben felállított és 1860-ban megszűnt Szerb vajdaságról és temesi bán-ságról, mely alakulatok Magyarország politikai határain kívül estek ugyan, de a trianoni béke előtt a magyar államhoz tartozó területen állottak. Az itteni magyar törvényhatóságok régi viszonyainak kutatása megköveteli az akkori közigazgatási beosztás ismeretét.

Végül jegyzékbe foglalom az utolsó kétszáz évben szereplő önálló városokat, feltüntetve, hogy mettől-meddig bírtak törvényhatósági joggal.

MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA 1848-IG

2. Dunáninnen

- 1. Pozsony megye
- 2. Nyitra „
- 3. Trenson „
- 4. Turóc „
- 5. Bars „
- 6. Hévíz „
- 7. Zilyam megye
- 8. Lipka „
- 9. Arma „
- 10. Mogyoró „
- 11. Faztengem „
- 12. Pest-Pilis-Solt m.
- 13. Bács-Bodrog m.

Dunántúli

- 1. Moson megye
- 2. Sopron „
- 3. Vas „
- 4. Zala „
- 5. Keszthely „
- 6. Győr megye
- 7. Komárom „
- 8. Fejér „
- 9. Tolna „
- 10. Somogy „
- 11. Baranya m.

Szlavónia

- 1. Pozsega m.
- 2. Vardóca m.
- 3. Szarvác m.

Horvátország

- 1. Murai m.
- 2. Veszprém m.
- 3. Zalaegerszeg m.

Szabad kerületek

- 1. Kiskunsgy
- 2. Jászsgy
- 3. Hajdu városok
- 4. IV. szepesi város kerülete
- 5. Nagykirályi kerület
- 6. Tengerpart
- 7. Nagykunsgy

Magyarországon határon túl

Homálykerületi határ

Magyarhatár

Tiszáninnen

- 1. Hercegi-külső Szék
- 2. Barsod m.
- 3. Gömör-Ménfőcsanak
- 4. Szepes m.
- 5. Sáros m.
- 6. Torna m.
- 7. Abauj m.
- 8. Zemplén m.
- 9. Ung m.
- 10. Bereg m.

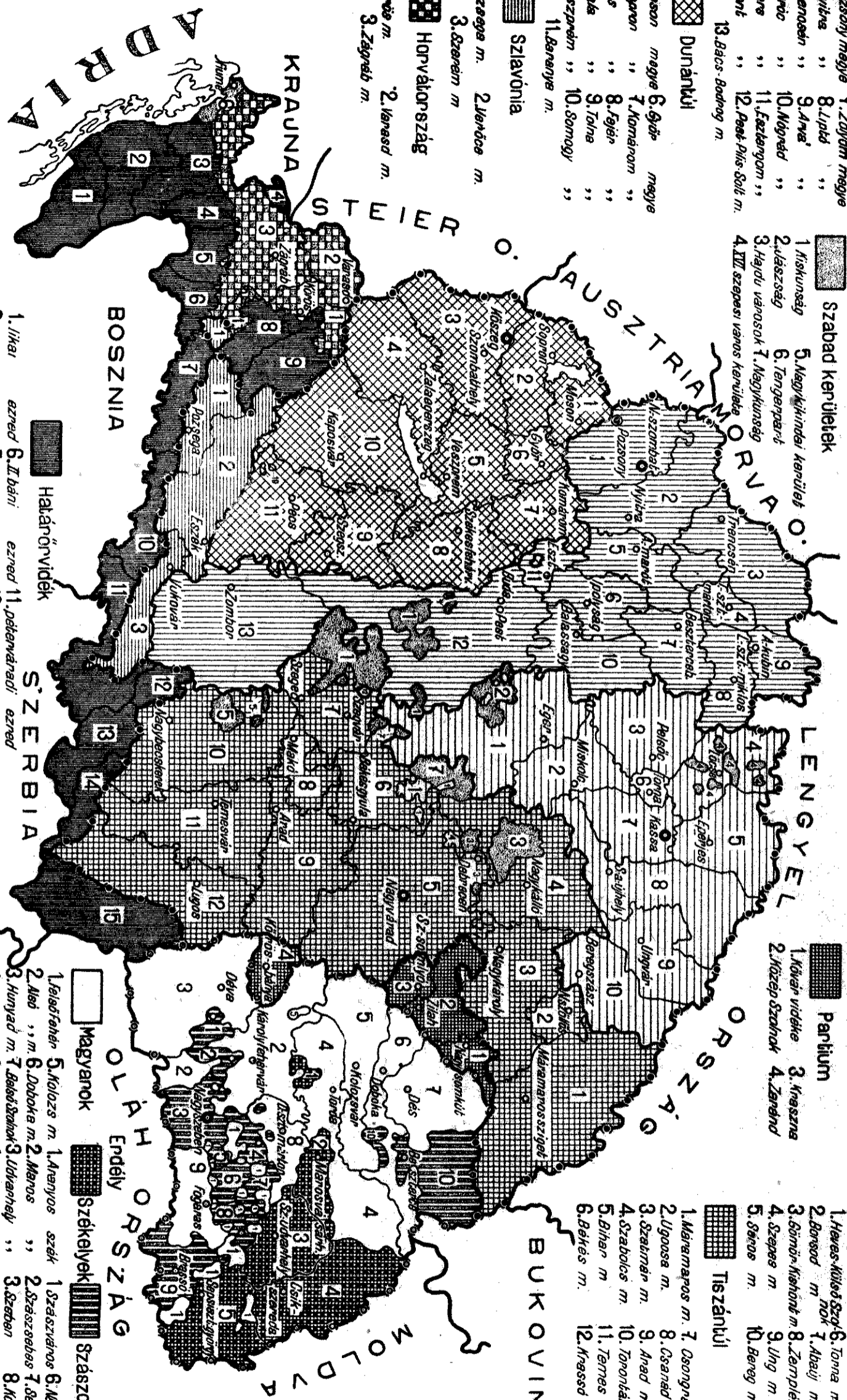
Partium

- 1. Kőrös vidéke
- 2. Tisza-vidék
- 3. Kraszna
- 4. Zemplén

Tiszántúli

- 1. Máramaros m.
- 2. Ugocsa m.
- 3. Szatmár m.
- 4. Szabolcs m.
- 5. Bihar m.
- 6. Békés m.
- 7. Csongrád m.
- 8. Csanád m.
- 9. Arad m.
- 10. Törökfalva m.
- 11. Temes m.
- 12. Kraszna m.

Bukovina

Hátárvidékek

- 1. Ikkai ezred
- 2. Oboosácsi „
- 3. Agulini „
- 4. Szilini „
- 5. I. bányai „
- 6. II. bányai ezred
- 7. Greditskai „
- 8. Kőrösi „
- 9. Szentgyörgyi „
- 10. Brodi „
- 11. Pétervárad ezred
- 12. Csejki ezred
- 13. Német bányászati ezred
- 14. Illip „
- 15. Oláh „

Magyarok

Székelyek

Szászok

- 1. Fejérvári
- 2. Alsó „
- 3. Hunyad m.
- 4. Torda m.
- 5. Kolozs m.
- 6. Doboka m.
- 7. Békés m.
- 8. Küküllő m.
- 9. Fogaras vidék
- 1. Szászváros
- 2. Szászberény
- 3. Székely
- 4. Medgyes
- 5. Udvarhely
- 6. Maros m.
- 7. Csík
- 8. Hódmezővásárhely
- 9. Gyulafejérvári
- 10. Beszterce

1. MAGYARORSZÁG KIRÁLYHÁGÓN INNENI RÉSZEI.

I.

A szoros értelemben vett Magyarország Királyhágón inneni részeiben, — bele értve a Partiumot is — 1848-ig 49 megye, öt szabad kerület és 44 szabad királyi város volt, nem számítva a megyéktől független, de az országgyűlésen nem képviselt kerületeket, (X nemes lándzsások felső széke, 16 szepesi város kerülete, tiszai koronauradalom, nagykikindai kerület, stb.) és praediális székeket. (L. a 2. sz. térképet.) A megyéket és szabad kerületeket, amelyekre az ország területe a szabadságharcig felosztott, a következő jegyzékben sorolom fel, közölve azok területét is az akkori mérték szerint, □-mfd-ekben.¹⁾ A megyék területén fekvő szabad kir. városok területe bennfoglaltatik a megyék területében.

a) Dunáninneni kerület.

	Terület □ mfd.	Sz. kir. városok :
Árva	36·10	
Bács-Bodrog	178·73	Baja, Szabadka, Újvidék, Zombor
Bars	46·43	Körmöcbánya, Újbánya,
Esztergom	19·09	Esztergom
Hont	44·35	Selmecbánya, Bélabánya, Bakabánya
Liptó	39·23	
Nógrád	75·88	
Nyitra	99·91	Szakolca
Pest-Pilis-Solt	188·87	Buda, Pest
Pozsony	74·91	Bazin, Modor, Nagyszombat, Pozsony, Szentgyörgyv
Trencsén	80·28	Trencsén
Turóc	19·99	
Zólyom	49·14	Besztercebánya, Breznóbánya, Libetbánya, Korpona, Zólyom

b) Dunántúli kerület.

Baranya	88·50	Pécs
Fejér	72·22	Székesfehérvár
Győr	24·60	Győr
Komárom	51·59	Komárom
Moson	33·79	
Somogy	114·19	
Sopron	57·47	Kismarton, Ruszt, Sopron
Tolna	63·31	
Vas	87·50	Kőszeg
Veszprém	72·40	
Zala	85·06	

c) Tiszáninneni kerület.

Abaúj	49·92	Kassa
Bereg	64·77	
Borsod	61·60	

Gömör-Kishont	71·57	
Heves-Külsőszolnok	114·60	
Sáros	65·87	Bártfa, Eperjes, Kiszzeben
Szepes	63·19	Késmárk, Lócse
Torna	10·74	
Ung	53·10	
Zemplén	107·65	

d) Tiszántúli kerület.

Arad	104·49	Arad
Békés	59·49	
Bihar	192·56	Debrecen
Csanád	28·83	
Csongrád	57·68	Szeged
Krassó	90·88	
Máramaros	179·94	
Szabolcs	103·70	
Szatmár	101·69	Felsőbánya, Nagybánya, Szatmár
Temes	103·01	Temesvár
Torontál	119·26	
Ugocsa	20·69	

e) Szabad kerületek.

Jász-Kun kerület	82·17
Hajdu kerület	16·79

f) Partium.

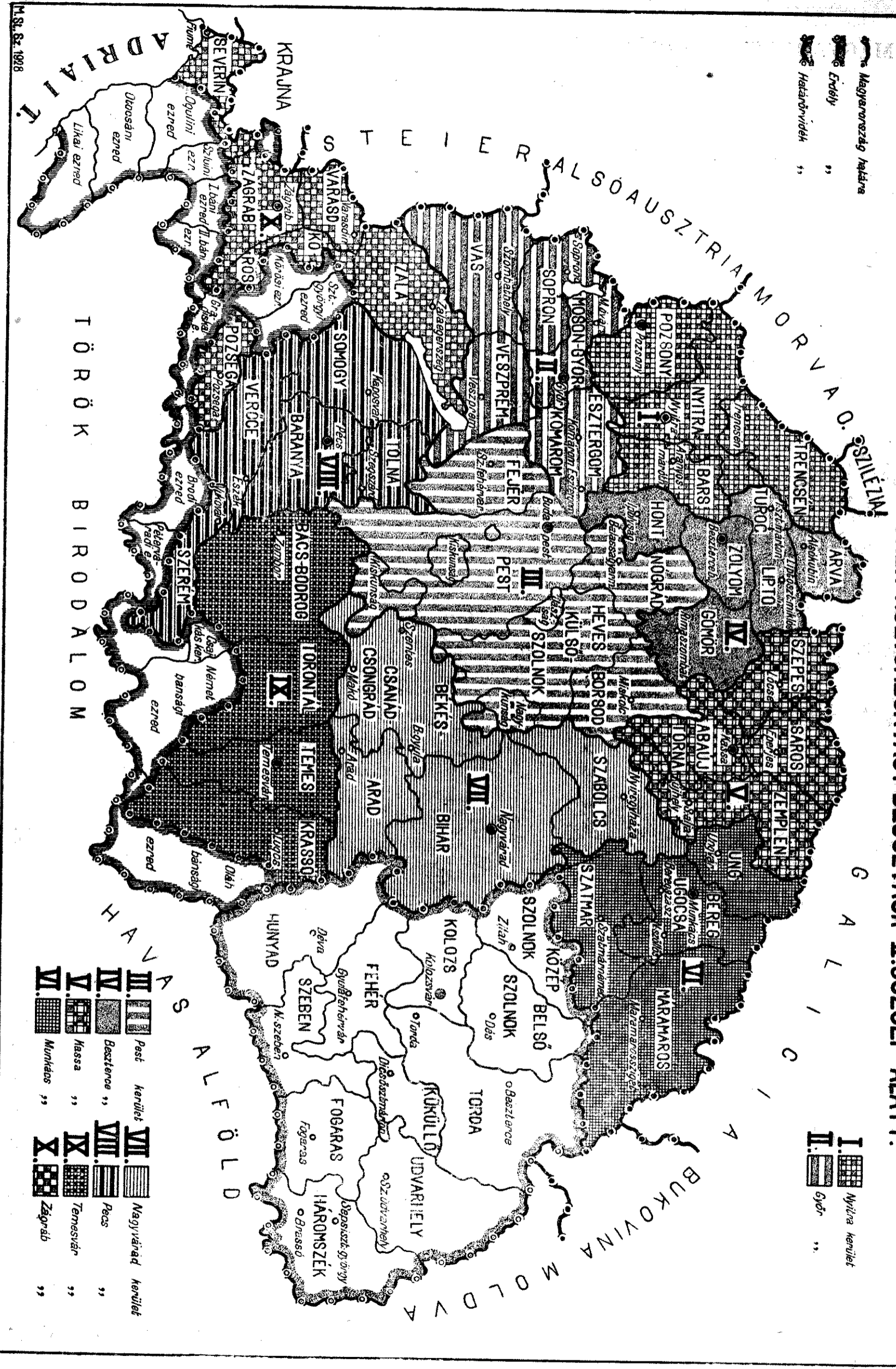
Középszolnok	38·47	Zilah
Kraszna	19·98	
Zaránd	22·54	
Kővárvidék	18·94	

A megyék közül 1723-ban (L.1723 : 31. t.-c.) csak 39 szerepel, hiányzanak Középszolnok, Kraszna megyék — melyek akkor Erdélyhez tartoztak — továbbá Bács-Bodrog, Máramaros, Békés, Arad, Zaránd, Krassó, Temes, Torontál. Ez utóbbi három csak 1779-ben csatoltatott vissza. Az 1785—1790. években Moson Győrrel, Ugocsa Bereggel, Torna Abaújjal, Békés és Csanád Csongráddal volt egyesítve. (L. a 3. sz. térképet).

Az 1848/49. évi szabadságharc után a Partium, Bács-Bodrog és a Marostól délre fekvő megyék elszakítottak az országtól. Az abszolút kormány első közigazgatási reformja, a megyék területének kisebb-nagyobb változtatása, „az arrondirozás szép mesterségé”-nek gyakorlása mellett, egyrészt Tornát Abaújjal, Ugocsát Bereggel egyesítette, másrészt Pest, Bihar, Nyitra, Heves—Külsőszolnok megyéket kettéosztotta, a Jász-Kun kerületekből új megyét szervezett, a Hajdukerületet beolvastotta Szabolcsba, Fiumét és a buccarii kerületet pedig Horvát--Szlavonországhoz csatolta. A magyar megyék száma ebben az időben 45 volt. A szabad kir. városok is a megyei hatóságok alá kerültek, Pest, Buda, Po-

¹⁾ Az 1870. évi népszámlálásról szóló mű szerint.

MAGYARORSZÁG TERÜLETÉNEK KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA II. JÓZSEF ALATT.

M. Sz. Sz. 1928

zsony, Kassa, Sopron és Nagyvárad kivételével.

A Bach-korszaknak második (1854. évi) közigazgatási reformja több megye területének kisebb jelentőségű módosításán kívül csak annyiban különbözött az elsőtől, hogy még egyrészt Turóc és Árva, másrészt Békés és Csanád megyéket is egyesítette és ezzel a megyék számát leszállította 43-ra. Az 1854—1860 években Magyarország területe a következő megyékre és önálló városokra oszlott (L. a 4. sz. térképet.):

a) Pozsonyi kormánykerület.

	Terület □ mfd		Terület □ mfd
Pozsony város	1·4	Nógrád m.	65·6
Árva-Turóc m.	58·0	Felsőnyitra m.	60·1
Bars m.	42·8	Alsónyitra m.	77·4
Hont m.	49·4	Pozsony m.	56·2
Komárom m.	34·0	Trencsén m.	65·5
Liptó m.	41·0	Zólyom m.	43·3

b) Soproni kormánykerület.

Sopron város	2·2	Sopron m.	57·3
Baranya m.	87·5	Tolna m.	58·5
Győr m.	26·7	Vas m.	96·4
Moson m.	38·1	Veszprém m.	71·9
Somogy m.	113·2	Zala m.	82·5

c) Pest-budai kormánykerület.

Buda főváros	2·3	Heves m.	54·4
Pest város	1·8	Jászság-Kunság	93·3
Borsod m.	56·0	Pest-Pilis m.	83·5
Csongrád m.	56·9	Pest-Solt m.	97·5
Esztergom m.	30·5	Szolnok m.	51·3
Fejér m.	68·4		

d) Kassai kormánykerület.

Kassa város	1·5	Sáros m.	62·7
Abaúj-Torna m.	56·4	Szepes m.	63·5
Bereg-Ugoicsa m.	85·2	Ung m.	55·0
Gömör m.	70·4	Zemplén m.	104·3
Máramaros m.	156·3		

e) Nagyváradai kormánykerület.

Nagyvárad város	0·7	Délbihar m.	132·3
Arad m.	83·5	Szabolcs m.	56·0
Békés-Csanád m.	98·8	Szatmár m.	97·7
Északbihar m.	106·9		

1860-ban, a Bach-rendszer bukása után, ismét az 1849 előtti politikai beosztás lépett érvénybe és az 1849-ben elcsatolt megyék, sőt még a Partium is visszakerültek Magyarországhoz. Az alkotmányosság helyreállítása után a törvényhatóságok első ízben 1870-ben rendezték. Az 1870: 42. t.-c. alapján, nem szólva a Királyhágón túli részekről alább érintendő változtatásairól: a Jász-Kun és Hajdu kerületek, a XVI szepesi város kerülete, a nagykikin-

dai kerület a vármegyékkel egyenrangú törvényhatóságok lettek és törvényhatósági jogot kaptak Kecskemét, Nagyvárad, Versec, Gölnicbánya városok is.

Az 1872: 36. t.-c. Buda és Pest szab. kir. fővárosokat Budapestté egyesítette. Az 1873: 11. t.-c. a tj. városok számát Bajával és Hódmezővásárhellyel növelte, ugyanabban az évben a megyék száma a felosztott Határőrvidék egy részéből alakított Szörény megyével szaporodott (1873: 27. t.-c.).

Az 1876: 20. t.-c. 29 Királyhágón inneni várost megosztott törvényhatósági jogától.

Az 1876: 33. illetve az 1877: 1. t.-c. megszüntette Kővár vidéket, területét felosztván Szatmár és Szolnok-Doboka megyék között. Megszüntette a XVI szepesi város kerületét és a nagykikindai kerületet, az előbbi Szepessel, az utóbbit Torontállal egyesítette. Közép-Szolnok és Kraszna megyéket Szilágy néven egyesítette, a Hajdu kerületet több község hozzácsatolásával Hajdu megyévé alakította át, Heves-Külsőszolnok megyéből és a megszüntetett Jász-Kun kerület jászági és nagykunsági részeiből egyrészt Heves, másrészt Jász-Nagykun-Szolnok megyék lettek.

Az 1880: 55. t.-c. Szörényt Krassóval, az 1881: 64. t.-c. pedig Tornát Abaújjal egyesítette. Az így rendezett területű törvényhatóságokat az 1886: 21. t.-c. sorolja fel, ahol 63 megye és 26 város szerepel, közülök 48 vármegye és 23 város jut a Királyhágón inneni részekre. A trianoni béke előtt csak a törvényhatósági jogú városok száma növekedett Miskolccal.

A trianoni békeszerződés Fiumén, a társországokon és Erdélyen kívül a Királyhágón inneni Magyarországnak is kb. a felét elvette. A vármegyék közül alig 10 maradt csonkítatlanul, 13 teljesen elveszett, 25 kisebb-nagyobb mértékben megcsonkított, sokból csak egész jelentéktelen terület maradt magyar uralom alatt. A tj. városok közül 11 egészen, kettőnek legnagyobb része elveszett, Szeged is megfosztott határa egy részétől.

Hogy Magyarország területének Királyhágón inneni része a trianoni béke előtt hogyan oszlott meg a törvényhatóságok között, abból mennyi maradt a trianoni határok között és az elcsatolt részeket mely államok kapták, a következő összeállítás mutatja:

Közzégi alkatrész, országgrész törvényhatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyarországtól elszakított							
	előtt	után	összes terület	területből jutott						
				Cseh- Szlovák- kínak	Románia- nak	Sz. H. Sz. államnak	Ausztria- nak	Lengyel- országnak	Olasz- országnak	
n é g y z e t k i l o m é t e r										
I. Magyarország										
a) Duna jobb partja	Baranya vm.	5.106	3.963	1.143	—	—	1.143	—	—	—
	Pécs tjv.	71	71	—	—	—	—	—	—	—
	Fejér vm.	4.009	4.009	—	—	—	—	—	—	—
	Székesfehérvár tjv.	120	120	—	—	—	—	—	—	—
	Győr vm.	1.480	1.397	83	83	—	—	—	—	—
	Győr tjv.	54	54	—	—	—	—	—	—	—
	Komárom vm.	2.802	1.438	1.364	1.364	—	—	—	—	—
	Komárom tjv.	32	4	28	28	—	—	—	—	—
	Moson vm.	1.989	902	1.087	—	—	—	1.087	—	—
	Somogy vm.	6.675	6.675	—	—	—	—	—	—	—
	Sopron „	3.127	1.786	1.341	—	—	—	—	—	—
	Sopron tjv.	129	129	—	—	—	—	1.341	—	—
	Tolna vm.	3.537	3.537	—	—	—	—	—	—	—
	Vas „	5.474	3.280	2.194	—	—	—	611	1.583	—
	Veszprém vm.	3.953	3.953	—	—	—	—	—	—	—
Zala „	5.995	4.877	1.118	—	—	—	1.118	—	—	
Összesen	44.553	36.195	8.358	1.475	—	2.872	4.011	—	—	
b) Duna bal partja	Árva vm.	2.019	—	2.019	1.630	—	—	—	389	—
	Bars „	2.724	—	2.724	2.724	—	—	—	—	—
	Esztergom vm.	1.077	532	545	545	—	—	—	—	—
	Hont vm.	2.545	459	2.086	2.086	—	—	—	—	—
	Selmec és Bélabánya tjv.	88	—	88	88	—	—	—	—	—
	Liptó vm.	2.246	—	2.246	2.246	—	—	—	—	—
	Nógrád vm.	4.128	2.363	1.765	1.765	—	—	—	—	—
	Nyitra vm.	5.519	—	5.519	5.519	—	—	—	—	—
	Pozsony vm.	4.295	47	4.248	4.248	—	—	—	—	—
	Pozsony tjv.	75	—	75	75	—	—	—	—	—
	Trencsén vm.	4.456	—	4.456	4.456	—	—	—	—	—
Turóc „	1.123	—	1.123	1.123	—	—	—	—	—	
Zólyom „	2.634	—	2.634	2.634	—	—	—	—	—	
Összesen	32.929	3.401	29.528	29.139	—	—	—	389	—	
c) Duna—Tisza köze	Bács-Bodrog vm.	8.834	1.547	7.287	—	—	7.287	—	—	—
	Baja tjv.	87	87	—	—	—	—	—	—	—
	Szabadka tjv.	974	81	893	—	—	—	—	—	—
	Újvidék tjv.	159	—	159	—	—	—	893	—	—
	Zombor tjv.	308	—	308	—	—	—	159	—	—
	Csongrád vm.	1.992	1.885	107	—	—	—	308	—	—
	Hódmezővásárhely tjv.	761	761	—	—	—	—	107	—	—
	Szeged tjv.	816	764	52	—	—	—	—	—	—
	Heves vm.	3.761	3.761	—	—	—	—	52	—	—
	Jász-Nagykun-Szolnok vm.	5.251	5.251	—	—	—	—	—	—	—
Pest-Pilis-Solt-Kiskun „	12.034	12.034	—	—	—	—	—	—	—	
Budapest szföv.	194	194	—	—	—	—	—	—	—	
Kecskemét tjv.	940	940	—	—	—	—	—	—	—	
Összesen	36.111	27.305	8.806	—	—	8.806	—	—	—	
d) Tisza jobb partja	Abaúj-Torna vm.	3.223	1.672	1.551	1.551	—	—	—	—	—
	Kassa tjv.	94	—	94	94	—	—	—	—	—
	Bereg vm.	3.786	459	3.327	3.327	—	—	—	—	—
	Borsod vm.	3.576	3.576	—	—	—	—	—	—	—
	Miskolc tjv.	53	53	—	—	—	—	—	—	—
	Gömör és Kiskont vm.	4.279	318	3.961	3.961	—	—	—	—	—
	Sáros vm.	3.652	—	3.652	3.652	—	—	—	—	—
	Szepes vm.	3.654	—	3.654	3.459	—	—	—	—	—
Ung vm.	3.230	16	3.214	3.214	—	—	—	195	—	
Zemplén vm.	6.282	1.775	4.507	4.507	—	—	—	—	—	
Összesen	31.829	7.869	23.960	23.765	—	—	—	195	—	

Közjogi alkatrész, Országgrész Törvényhatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyarországtól eiszakított területből jutott								
	előtt	után	összes terület	területből jutott							
				Cseh- Szlovák- kának	Románia- nak	Sz. H. Sz. államnak	Ausztria- nak	Lengyel- országnak	Olasz- országnak		
k m ²											
e) Tisza bal partja	Békés vm.	3.670	3.670	—	—	—	—	—	—	—	
	Bihar vm.	10.609	2.754	7.855	—	7.855	—	—	—	—	
	Nagyvárad tjv.	48	—	48	—	48	—	—	—	—	
	Hajdu vm.	2.386	2.386	—	—	—	—	—	—	—	
	Debrecen tjv.	957	957	—	—	—	—	—	—	—	
	Szabolcs vm.	4.637	4.568	69	69	—	—	—	—	—	
	Máramaros vm.	9.716	—	9.716	—	—	—	—	—	—	
	Szatmár vm.	6.104	1.731	4.373	7.202	8.283	—	—	—	—	
	Szatmárnémeti tjv.	183	—	183			—	—	—	—	—
	Ugocsa vm.	1.213	—	1.213	—	—	—	—	—	—	
Szilágym.	3.815	—	3.815	—	3.815	—	—	—	—		
Összesen	43.338	16.066	27.272	7.271	20.001	—	—	—	—		
f) Tisza - Maros szöge	Arad vm.	5.936	270	5.666	—	5.666	—	—	—	—	
	Arad tjv.	112	—	112	—	112	—	—	—	—	
	Csanád vm.	1.714	1.469	245	—	245	—	—	—	—	
	Krassó-Szörény vm.	11.074	—	11.074	—	—	—	—	—	—	
	Temes vm.	7.151	—	7.151	—	—	18.393	9.872	—	—	
	Temesvár tjv.	85	—	85	—	—			—	—	—
	Versec tjv.	197	—	197	—	—			—	—	—
	Torontál vm.	9.903	258	9.645	—	—	—	—	—	—	
Pancsova tjv.	113	—	113	—	—	—	—	—	—		
Összesen	36.285	1.997	34.288	—	24.416	9.872	—	—	—		
g) Királyhágón túl	57.804	—	57.804	—	57.804	—	—	—	—		
h) Fiume v. és ker.	21	—	21	—	—	—	—	—	21		
Magyarország összesen	282.870 *	92.833	190.037	61.650	102.221	21.550	4.011	584	21		
II. Horvát-Szlavonország	42.541	—	42.541	—	42.541	—	—	—	—		
Magyarbirodalom	325.411	92.833	232.578	61.650	102.221	64.091	4.011	584	21		

A trianoni békében Magyarországnak hagyott területből 5677 km² szerb-horvát-szlovén megszállás alatt állott 1921 augusztusáig. Ez a terület törvényhatóságok szerint így oszlott meg: Baranya vm. 2976, Pécs tjv. 71, Somogy vm. 629, Tolna vm. 162, Bács-Bodrog vm. 1301, Baja tjv. 87, Szeged tjv. 75, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 146, Torontál vm. 230 km². L. M. Stat. Szemle 1921 okt.—dec. füzetét, 24. l.

Mivel a trianoni határokon belül maradt megyerészek közül több olyan kicsiny volt, hogy önálló törvényhatóságként fenntartható nem volt, az 1923: 35. t.-c. több megye csonkjának egyesítése útján hét új törvényhatóságot alkotott: Győr, Moson és Pozsony, Komárom és Esztergom, Nógrád és Hont, Borsod, Gömör-Kishont, Szabolcs és Ung, Szatmár, Ugocsa és Bereg, Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített megyéket.¹⁾ Komárom tjv. meg-

maradt töredéke is rt. városként a megye hatósága alá került. Magyarországnak a trianoni határok közé zárt területe 25 megyei és 11 városi törvényhatóságra oszlik, melyeket területeikkel együtt a következő jegyzék sorol fel:

	Terület km ²		Terület km ²
Abaúj-Torna vm.	1.672	Heves vm.	3.761
Bács-Bodrog „	1.628	Komárom és Esztergom k. e. e. vm.	1.974
Baja tjv.	87	Nógrád és Hont vm.	2.822
Baranya vm.	3.963	Jász-Nagykun-	
Pécs	71	Szolnok vm.	5.251
Békés vm.	3.670	Pest-Pilis-Solt-	
Bihar „	2.754	Kiskun vm.	12.034
Borsod vm.	3.894	Budapest szfv	194
Miskolc tjv.	53	Kecskemét tjv	940
Csanád, Arad és To-		Somogy vm.	6.675
rontál k. e. e. vm.	1.997		

¹⁾ A Trianon előtt törvényesen egyesített vármegyék kettős vagy többes nevét kötőjellel írjuk (Abaúj-Torna), a trianoni béke következtében közigazgatásilag egyelőre egyesített törvényhatóságokét kötőjel nélkül.

	Terület km ²		Terület km ²
Csongrád vm.	1.885	Sopron vm.	1.786
Hódmezővásár- hely tjv.	761	Sopron tjv.	129
Szeged tjv.	764	Szabolcs és Ung k. e. e. vm.	4.584
Fejér vm.	4.009	Szatmár, Ugocea és Bereg k. e. e. vm.	2.190
Székesfehérv. tjv.	120	Tolna vm.	3.537
Győr, Moson és Po- zsony k. e. e. vm.	2.346	Vas vm.	3.280
Győr tjv.	54	Veszprém vm.	3.953
Hajdu vm.	2.386	Zala vm.	4.877
Debrecen tjv.	957	Zemplén vm.	1.775

II.

A magyar közigazgatás nem ismer tartományyszerű tagozatot, mely a megyék és a kormány közé ékelődve több megyét egyesítene magában. Mégis azon a réven, hogy az 1723 : 31. t.-c. felállította a négy kerületi táblát, melyek mindegyikéhez bizonyos számú megye utaltatott és a megyei követek az országgyűlésen is táblák szerint ültek és tanácskoztak, szokásba jött a megyéket így csoportosítva felsorolni.

A kerületek földrajzi elhelyezkedésüktől vették nevüket a szerint, hogy a Duna, illetőleg Tisza folyónak az ország akkori fővárosához, Pozsonyhoz viszonyítva, innenső vagy tulsó oldalán terültek el. (L. a 2. sz. térképet.)

A *Dunáninneni kerületbe* (996·9 □ mfd, székhelye Nagyszombat), az 1723 : 31. t.-c. 12 megyét sorolt: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars, Nógrád, Hont, Pest-Pilis-Solt, Esztergom, Zólyom, Turóc, Liptó és Árva. Az 1751 : 22. t.-c. alapján hozzájuk csatlakozott Bács-Bodrog, mely addig a tiszántúli kerülethez tartozott.

A *Dunántúli kerület* (792·4 □ mfd, székhelye Kőszeg). 11 megyét ölelt föl: Sopron, Vas, Zala, Komárom, Somogy, Győr, Fejér, Veszprém, Moson, Tolna, Baranya.

A *Tiszáninneni kerületbe* (692·6 □ mfd, székhelye Eperjes) tartozott 9 megye: Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Gömör, Heves—Külsőszolnok, Borsod és Torna.

A *Tiszántúli kerület* (1245·3 □ mfd, székhelye Nagyvárad), az 1723 : 31. t.-c. szerint csak 7 vármegyéből állt: Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocea, Bihar, Csanád, Csongrád. Utólag, 1741 után, idesoroztattak Máramaros, Békés, Zaránd, Arad. 1790 után Krassó, Temes és Torontál megyék is. 1751-ig Bács-Bodrog megye szintén ide tartozott.

Szokásos volt még a két dunai kerületet Alsó-, a két tiszait Felsőmagyarország néven is összefoglalni.

A táblai kerületeken kívül álltak a szabad kerületek, melyek területe Fiumével és a buccarii kerülettel (6·3 □ mfd) együtt 109·5 □ mfd volt.

II. József 1785. évi közigazgatási reformja a megyéket 10 kerületbe foglalta össze és pedig tekintet nélkül az anyaország és kapcsolt részei közt húzódó határra. A kerületekbe beletartoztak a szabad kerületek és szabad kir. városok is. (L. a 3. sz. térképet.) Az 1785-től 1790-ig fennállott kerületek a hozzájuk csatolt megyékkel, szabadkerületekkel és szabad kir. városokkal (zárójelben) a következők voltak:

1. *Nyitra*: Pozsony (Pozsony, Nagyszombat, Szentgyörgy, Bazin, Modor), Nyitra (Szokolca), Trencsén (Trencsén), Bars (Körmöcbánya, Újbánya).

2. *Győr*: Moson—Győr (Győr), Vas (Kőszeg), Esztergom—Komárom (Esztergom, Komárom), Sopron (Sopron, Kismarton Ruszt), Veszprém.

3. *Pest*: Pest (Pest, Buda), Heves (Eger), Nógrád, Borsod, Fejér (Székesfehérvár), Jász-Kun kerület.

4. *Besztercebánya*: Turóc, Zólyom, (Besztercebánya, Breznóbánya, Libetbánya, Zólyom, Korpona), Hont (Selmecbánya, Bélabánya, Bakabánya), Liptó, Árva, Gömör—Kishont.

5. *Kassa*: Szepes a XVI szepesi városi kerülettel (Késmárk, Lőcse), Sáros (Eperjes, Bártfa, Kiszzeben), Abaúj-Torna (Kassa), Zemplén.

6. *Munkács*: Ung, Bereg—Ugocea, Szatmár (Nagybánya, Felsőbánya), Máramaros.

7. *Nagyvárad*: Szabolcs, Bihar (Debrecen), Arad, Békés—Csanád—Csongrád (Szeged), Hajdu városok kerülete.

8. *Pécs*: Tolna, Baranya (Pécs), Szerém, Verőce, Somogy.

9. *Temesvár*: Temes (Temesvár), Krassó, Torontál, Bács (Újvidék, Szabadka, Zombor).

10. *Zágráb*: Zala, Varasd (Varasd), Zágráb (Zágráb), Körös (Körös, Kapronca), Pozsega (Pozsega), Severin, Kereskedelmi kerület (Fiume, Buccari, Károlyváros).

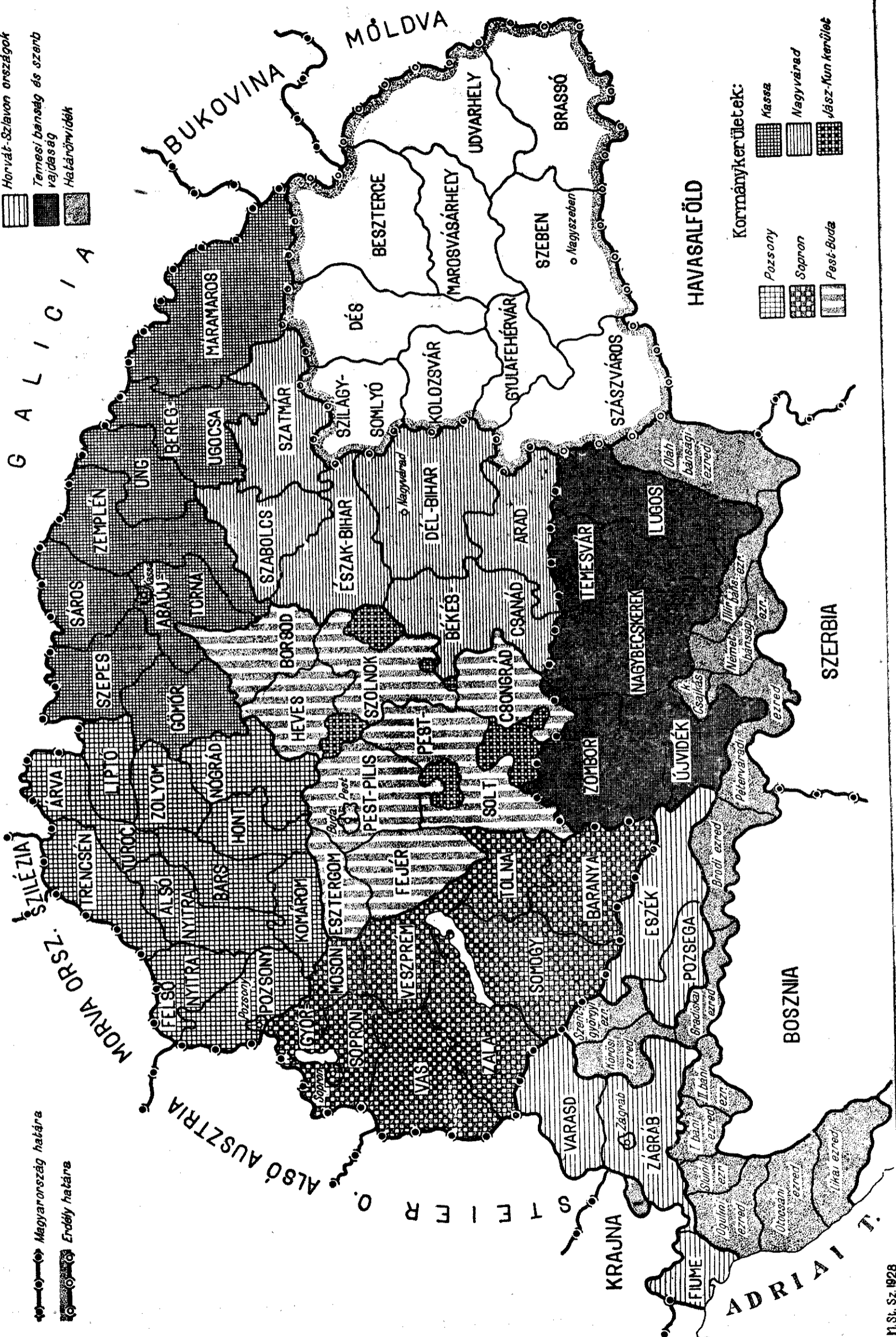
Az 1849—1860. években a redukált területű Magyarország (L. a 4. sz. térképet.) öt kormánykerületre (Verwaltungsgebiet) oszlott, t. i.

MAGYARORSZÁG TERÜLETÉNEK KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA 1854-1860

Horvát-Szlávon országok
 Temesi bánóság és szentbajdaság
 Határőrvidék

G A L I C I A

Magyarország határa
 Erdély határa

1. *Pozsony*. (594·7 □ mfd). Beletartoztak Pozsony önálló város, Árva—Turóc, Bars, Hont, Komárom¹⁾, Liptó, Nógrád, Felsőnyitra, Alsónyitra, Pozsony, Zólyom, Trencsén megyék.

2. *Sopron*. (634·3 □ mfd). Sopron önálló várost és Baranya, Sopron, Vas, Győr, Somogy, Tolna, Veszprém, Moson, Zala megyéket ölelte fel.

3. *Pest-Buda*. (595·9 □ mfd). Buda és Pest önálló városokon kívül hozzátartoztak Borsod, Csongrád, Esztergom,¹⁾ Heves, Pest-Pilis, Pest-Solt, Fejér és Szolnok megyék, valamint a Jász-Kun kerület.

4. *Kassa*. (655·3 □ mfd). Magában foglalta Kassa önálló várost, Abaúj-Torna, Bereg, Ugocsa, Gömör, Máramaros, Sáros, Ung, Zemplén és Szepes megyéket.

5. *Nagyvárad* (575·9 □ mfd). Nagyvárad önálló várost és Arad, Békés-Csanád, Észak-Bihar, Dél-Bihar, Szabolcs és Szatmár megyéket egyesítette.

A magyar hivatalos statisztika korán felismerte annak a szükségét, hogy a megyéket csoportokba foglalja, hogy így a begyűjtött adatoknak a megyéknél nagyobb területek szerint való eloszlását is vizsgálhassa. Ezért Keleti Károly az ország törvényhatóságait, tekintettel az ország régi tagozódására, részben a régi táblai kerületek, részben a Bach-korszakbeli kormánykerületek visszhangjakép, ügyelve a megyék számának szimmetrikus elosztására is, 8, országrészeknek nevezett csoportba sorozta, a következő módon:

I. *Duna jobbpart* (44.553 km²). Meg egyezik a régi Dunántúli kerülettel. Trianon előtt 11 megyét, 5 tjv.-t foglalt magában, most is annyi van benne, de a trianoni béke hét megyéjét megcsonkította.

II. *Duna balpart* (32.929 km²). Általában megfelel a régi Dunáninneri kerületnek, a Duna-Tisza köze nélkül. Trianon előtt 11 megye és 2 tjv. volt benne. 4 megyének csonkja maradt meg belőle.

III. *Duna-Tisza köze* (36.111 km²). A Bach-korszakbeli Pest-Buda kormánykerület mintájára alakított, bár az Esztergom és Borsod megyéket is felölelte, ellenben nem tartozott hozzá Bács-Bodrog. Trianon előtt 5 megye és 8 tjv. tartozott bele. Bács-Bodrog megyének kb. csak 1/6 része maradt magyar uralom alatt, Csongrád is megcsonkult, ezenfelül 2 tjv. egé-

¹⁾ Nem azonos az alkotmányos idők ilyen nevű megyéjével.

szen elveszett. Szeged is elvesztette határának kis részét. Szabadka határából pedig csak a kisebb rész maradt meg.

IV. *Tisza jobbpart*. (31·829 km²). A régi Tiszáninneri kerülettől csak annyiban különbözik, hogy az akkori Heves—Külsőszolnok megyét nem foglalja magában. Trianon előtt 8 megye és 2 tjv. tartozott bele. A megyék közül csak Borsod maradt sértetlenül, 2 teljesen elveszett, 5 megcsonkult, köztük Ung annyira, hogy csak 2 községe maradt magyar uralom alatt. Kassa tjv. is elveszett.

V. *Tiszai balpart*. (43.338 km²). A régi Tiszántúli kerület északi részét foglalja magába, 8 megye és 3 tjv. tartozott bele. Szilágy és Máramaros megyék, Nagyvárad és Szatmár városok elvesztése után most 6 megye és 1 tjv. van benne. A 6 megye közül 4 csonka, sőt Ugocsából csak parányi lakatlan terület maradt a trianoni határon belül.

VI. *Tisza-Maros szoge*. (36.285 km²). A régi Tiszántúli kerület déli részét, 5 megyét és 3 tjv.-t ölelt föl, a trianoni béke elenyésző csekély részt hagyott belőle.

VII. A Királyhágón túli 15 megye és 2 tjv. (57.804 km²).

VIII. A társországok, 8 megye és 2 tjv. Fiume (21 km²) az országrészeken kívül maradt.

Az országrészek megállapítása nem mondható éppen szerencsésnek, mert földrajzilag igen heterogén elemek kerültek össze. A felosztás a statisztikai kiadványokban általánosan használatos¹⁾; a béke következtében megkisebbedett országra vonatkozó adatok is eszerint csoportosíthatnak, noha egyrészt az ország megcsonkítása következtében az országrészek közt nagy aránytalanságok álltak elő, másrészt különböző országrészekhez tartozó megyék egyesítése következtében a statisztika a megyék egyesítéséből keletkezett új törvényhatóságokat kénytelen figyelmen kívül hagyni. (L. az 5. sz. térképet.)

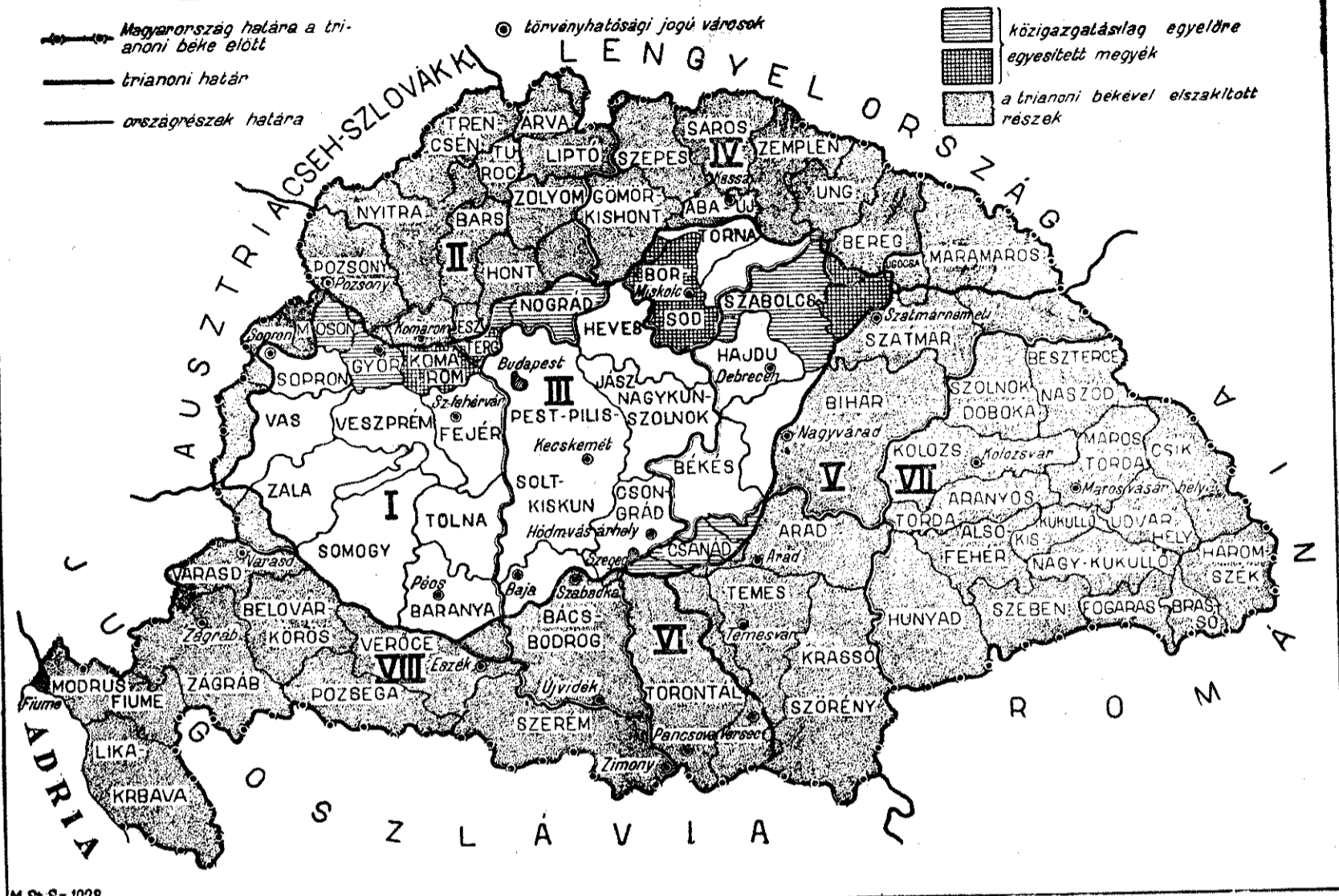
III.

Habár Magyarország megyebeosztása nagyjából ma is olyan, mint Szent István idejében volt, mégis az egyes megyék és más territoriális municipiumok területe az

¹⁾ Először az 1880. évi népszámlálásról szóló műben használtatott, de csak egyes táblázatoknál, nem általánosan.

5.

MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA 1876 ÓTA

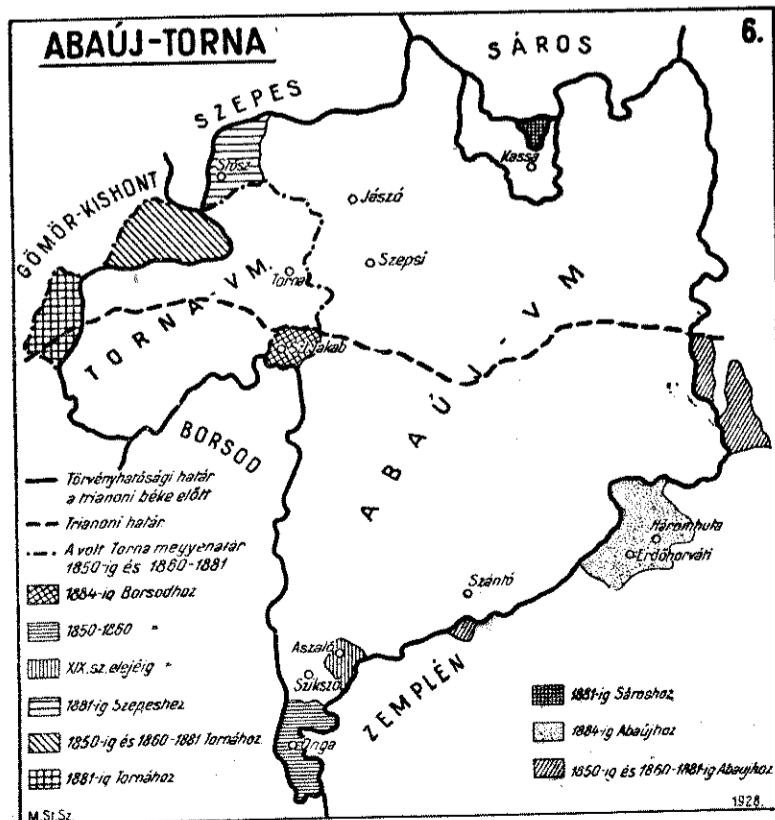
M. St. Sz. 1928

idők folyamán igen jelentékenyen módosult. Az alábbiakban szemlét tartunk a török hódoltság óta szerepelt megyék és területális törvényhatóságok felett és bemutatjuk, hogy területük különösen az utolsó két században hogyan változott.

Abaúj-Torna vm. (L. a 6. sz. térképet.)

Amint azt már kettős neve is mutatja, két, azelőtt önálló megye: Abaúj és Torna egyesítéséből keletkezett. A két megyét az 1881:64. t.-c. egyesítette, de Torna megyét már korábban II. József közigazgatási reformja és az 1850., illetőleg 1854. évi megyebeosztás is összefoglalta Abaújjal.

Abaúj megye területe kelet felé valamivel túlterjedt az egyesített megye határain, azonban a hegygerincen túl fekvő és az abaúji hatóságokkal nehezen érintkezni tudó községeket: egyrészt Bistét és Vilyt a vilyi pusztával, másrészt Alsó- és Felsőregmecet, Kisbányáskát, Kiskázmért, Mátyásházát, Mikóházát és a kétlaki Golop abaúji részét az 1881:63. t.-c. átsatolta Zemplénhez. Ezek a községek, Biste kivételével, már az 1850—1860. években is Zemplénhez tartoztak. Ugyanez a t.-c. a Kassa tőszomszédságában levő és nagyrészt kassaiak által bírt Tihany sárosmegyei községet Abaújhoz kapcsolta. Az 1881:63. t.-c. az addig Szepeshez tartozott Stósz Abaújjal egyesítette. A múlt század elején Aszaló község, bár területileg nem függött vele össze, Borsod megye alá tartozott. Görög D. Atlaszában még így szerepel. A Bach-korszakban a megye legdélibb községe, Onga Borsodhoz volt beosztva, viszont Királynép és a kétlaki Kavecsán abaúji része Sároshoz tartozott.

M. St. Sz.

1928

Torna az ország legkisebb megyéje volt. A középkorban azonban Borsod, Gömör és Szepes felé egyaránt messzebb terjedt. Önálló törvényhatóságként csak csekély népességének aránytalanul nagy adóteherrel való megróvása árán lett volna fenntartható. Megszüntetésével, illetőleg Abaújjal való egyesítésével egyidejűleg egyrészt Dernő, Hárskút, Kovácsvágás, Lucska és Barka már az 1850—1860 években is Gömörhöz kapcsolt községei, továbbá Borzova és Szilice átcsatoltattak Gömör-Kishonhoz.

Az 1884 : 7. t.-c. az egyesített Abaúj-Torna megyétől elszakította és Zemplénbe kebelezte Erdőhorváti, Komlóska és Regéciháromhuta orografailag is odatartozó községeket, viszont a középkorban is Tornához számított Tornaszentjakabot Borsodból átcsatolta Abaúj-Tornába.

A megye területében fekvő Kassa szabad királyi város a legújabb időkig önálló törvényhatóságként szerepelt, még a Bach-korszakban is ki volt véve a megyei hatóság alól.

A trianoni béke elvette Magyarországtól és a cseh-szlovák köztársasághoz csatolta Kassa városával együtt Abaúj-Tornának északi részét, a megye területének majdnem felét. A magyar igazgatás alatt maradt terület volt abaúji és volt tornai része, bár egy földcsíkcoka összekapcsolja őket, csak Borsod területén át érintkezhetnek egymással.

Arad vm. (L. a 7. sz. térképet.)

A megye Trianon előtti területéből csak a Marossal párhuzamos hegység gerincéig terjedő rész volt eredetileg aradi terület, viszont a török hódoltság előtt a megye áterjedt a Maros balpartjára is és Krassó-Szörény, valamint Temes északi része is hozzátartozott. 1744-ben Zaránd megyé-

nek két járásával nagyobbodott. Az 1850. évi megyebeosztás nyugati határait kikerekítette és a megyének Békés és Csanád közé nyúló darabját, továbbá Gyulavarsánd, Nagypél, Otlaka, Elek, Siklós helységeket, Lökösháza pusztá felével együtt és csanádi területbe ékelődő pusztáit: Pereget, Basarágát és Sziondát átcsatolta az akkor egyesített Békés-Csanádhoz. Az 1876 : 33, illetőleg 1877 : I. t.-c. az 1744 óta szűkebb határok közé szorított Zaránd megyét végleg felosztotta és területének kisebb, nyugati felét ismét Aradhoz csatolta. Az 1884 : 7. t.-c. pedig a megyétől már a Bach-korszakban is elszakított Basarága és Szionda pusztákat átcsatolta Csanád megyéhez.

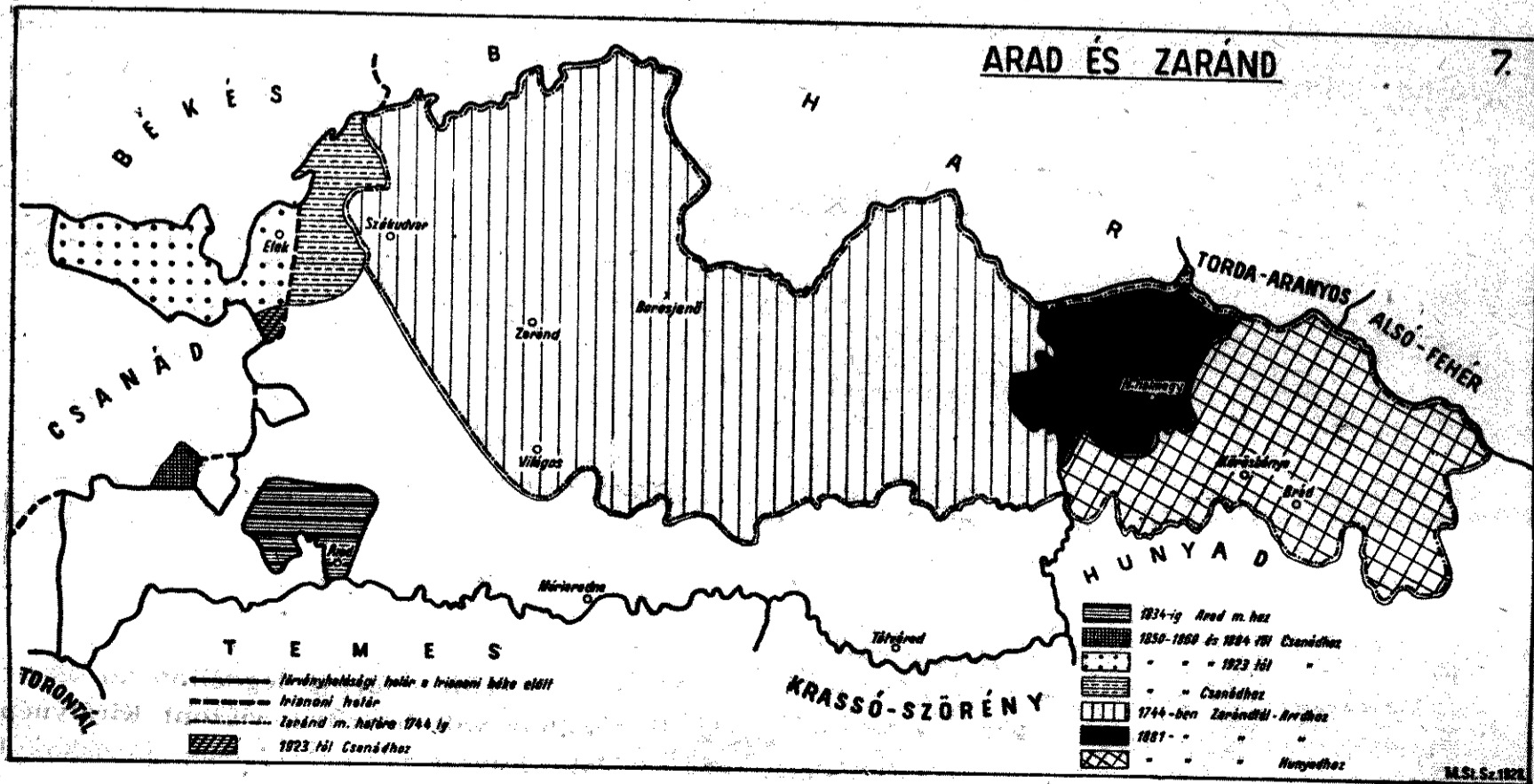
Arad város 1834-ben szabad kir. város lett és kivéve az 1850—1860 éveket, amikor visszakerült a megyei hatóság alá, a legutolsó időkig önálló törvényhatóságként szerepelt.

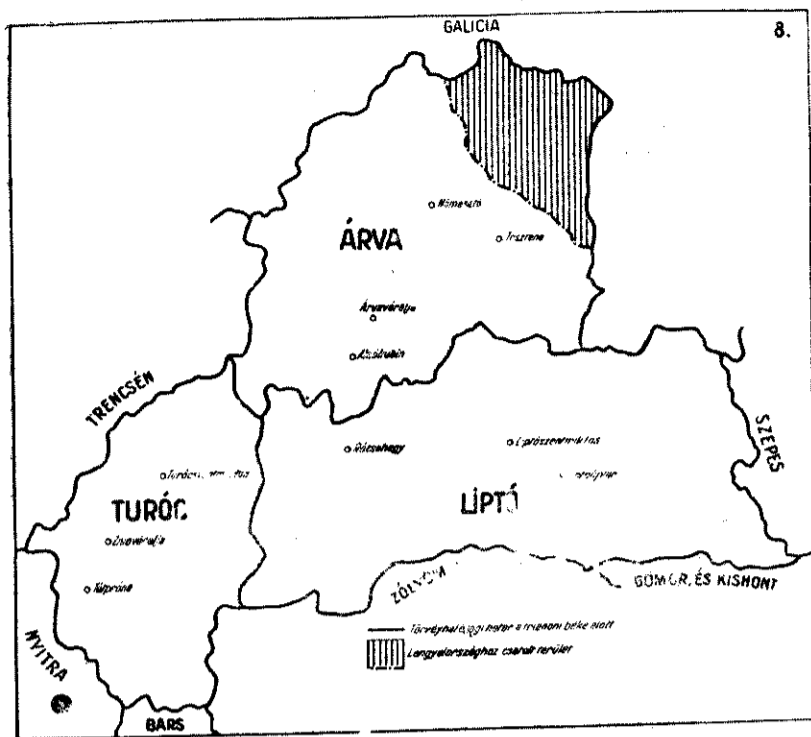
A trianoni béke alapján a megye túlnyomó része oláh kézre került. Magyar uralom alatt csekély része maradt: a Békés és Csanád közé ékelődő földnyelv, Medgyesbodzás, Medgyesegyháza, Almás-kamarás és Nagykamarás, továbbá Elek és Lökösháza. Ezt az 1923 : 35. t.-c. közigazgatásilag Csanád megyével egyesítette.

Árva vm. (L. a 8. sz. térképet.)

Határai nem változtak. 1854-től 1860-ig Turóc megyével volt egyesítve. A trianoni béke az egész megyét elvette Magyarországtól és a Lengyelországnak adott 14 község¹⁾ kivételével cseh-szlovák uralom alá helyezte.

¹⁾ Alsólipnica, Felsőlipnica, Alsózubrica, Felsőzubrica, Hladovka, Szuhahora, Chizsne, Jablonka, Bukovinapodszkle, Pekelnik, Harkabúz, Podvilk, Szárnya, Oravka.

Bács-Bodrog vm. (L. a 9. sz. térképet.)

Legnagyobb megyéink egyike. (Trianon előtti kiterjedése a területén lévő tj. városok nélkül 8834, azokkal együtt 10.362 km².) Amint azt már neve is mutatja, két, valamikor külön megye: Bács és Bodrog összeolvadásából keletkezett. Mindkettő már a legrégebb időktől szerepel, de területük nem egyezett a későbbi Bács-Bodrogéval, melynek északkeleti része (nagyjából a Bajmok, Kishegyes, Péterréve által jelölt vonalig) a középkorban Csongrádhoz tartozott. Bodrog megye viszont a török hódoltság után Pest megyéhez számított területekre is kiterjedt (Nádudvar, Sükösd). A két megye közt húzódó határvonal az idők folyamán többször és lényegesen eltolódott. A török hódoltságot közvetlenül megelőzőleg a Duna gombosi kanyarulatától északkeleti irányban

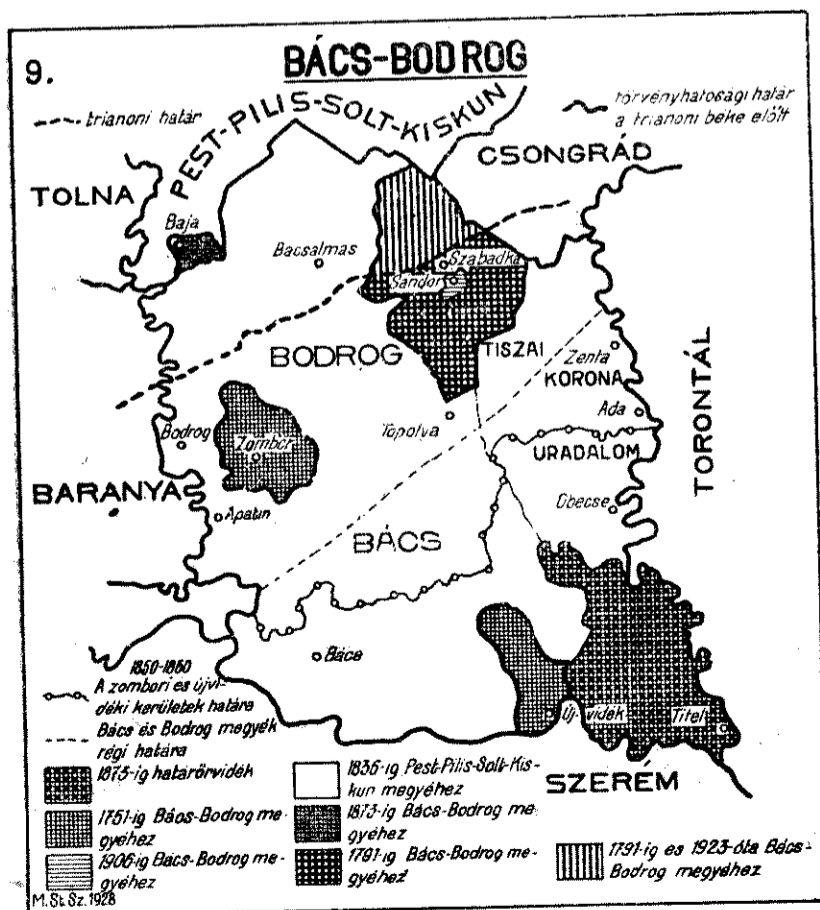
ment Szabadka felé, úgyhogy Apatin, Zombor, Csonoplya, Szabadka helységek Bodrog, ettől a vonaltól délkeletre eső területek Bács megyéhez tartoztak.

A török hódoltság megszűntével mindkét megye legnagyobb részét katonai igazgatás alá került. A megyék legtöbb községe a karlócai béke (1699) után felállított tiszai határőrvidékbe soroztatott. Bár a katonai igazgatás alatt álló területek visszacsatolását az 1741:18. t.-c. elrendelte, ez csak évek múlva és akkor is csak részben történt meg. 1745-ben a határőrök a tiszamenti helységekre korlátoztattak; 1750-ben a határőrvidék felosztása után a hozzá tartozott terület nagyobb része polgárosított (a polgárosításba belenyugodni nem akaró rákok kivándoroltak Oroszországba), de nem csatoltatott a megyéhez, hanem tiszai koronauradalom néven külön kerületté lett, amely Bács-Bodrog megyével csak az 1791:7. t.-c. alapján egyesült. A tiszai koronauradalom a titeli csajkás kerület felállítását után a következő községekből állt: Tiszaföldvár, Óbecse, Petrovoszelló, Mohol, Ada, Zenta, Ókanizsa, Martonos, Turja és Szenttamás.

A tiszai határőrvidék többi községeiből, melyekhez még néhány bácsmezei helység is csatlakozott, lett a csajkás kerület, később titeli zászlóalj, mely egész 1873-ig katonai igazgatás alatt állott, csak az 1873:27. t.-c. által egyesített Bács-Bodrog megyével.

Bács-Bodrog megyék területének felszabadítása után, az e területen hajdan volt mindkét vármegyét fel akarták élesíteni. Meg is választották mindkettő tisztikarát, mikor azonban a török uralom alatt Bácska név alá foglalt közös területüket szét akarták köztük osztani, nem tudták megállapítani, hogy mely községek tartoznak Bodrog megyéhez. 1717-ben pl. északról délre húzódó vonallal választották el a két megye közös területét s a keleti részt Ópalánka, Obrovác, Kucora, Kiskér, Szabadka helységekkel Bodrog, a nyugatit Bajával, Zomborral, Tovariszovával Bács megyének ítélték, tehát épp az ellenkező módon osztották el, mint ahogy a török hódoltság előtt volt, amibe Bács megye nem egyezett bele. Miután a két megye elválasztása nem sikerült, a két megye ideiglenesen közös adminisztrátort kapott, de az elkülönítésre irányuló törekvések ezzel nem szüntek meg, sőt sokszor éles ellenségeskedésekre vezettek, amelyeknek utoljára az országgyűlés azzal vetett véget, hogy a két megyét 1802-ben törvényesen egyesítette (1802:8. t.-c.).

Még az egyesítés előtt, 1751-ben, Zombor és Újvidék (1751:27. t.-c.), majd 1791-ben Szabadka (1791:30. t.-c.) szabad királyi városi rangra emelkedtek.

1836-ban a Bajával összeépült Istvánmegye helység Pest-Pilis-Solt megyéből Bács-Bodroghoz kebelezetett. (1836 : 30. t.-c.)

Az 1848/49. évi szabadságharcot követő abszolutisztikus uralom Bács-Bodrog megyét Magyarországtól elszakította és az újonnan létesített szerb vajdaság és temesi bánsághoz csatolta. A megye területéből, beleértve a szab. kir. városokat is, két kerületet alakított, a zomborit és újvidéki. Ez utóbbi azonban a Duna túlsó partjára is áterjedt és Szerém megyének iloki és rumai járásait is magában foglalta.

Az 1873 : 11. t.-c. Baja várost törvényhatósági joggal ruházta fel.

1873-ban a Határőrvidék polgárosításakor az addig katonailag adminisztrált titeli és zsablyai járások is visszakerültek Bács-Bodrog megyéhez. (1873 : 27. t.-c.)

Az 1904 : 19. t.-c. a Szabadka várossal összeépült és annak területébe ékelt Sándort ezzel a várossal egyesítette.

A trianoni béke Bács-Bodrog megyének legtöbb községét, Zombor és Újvidék városokat és

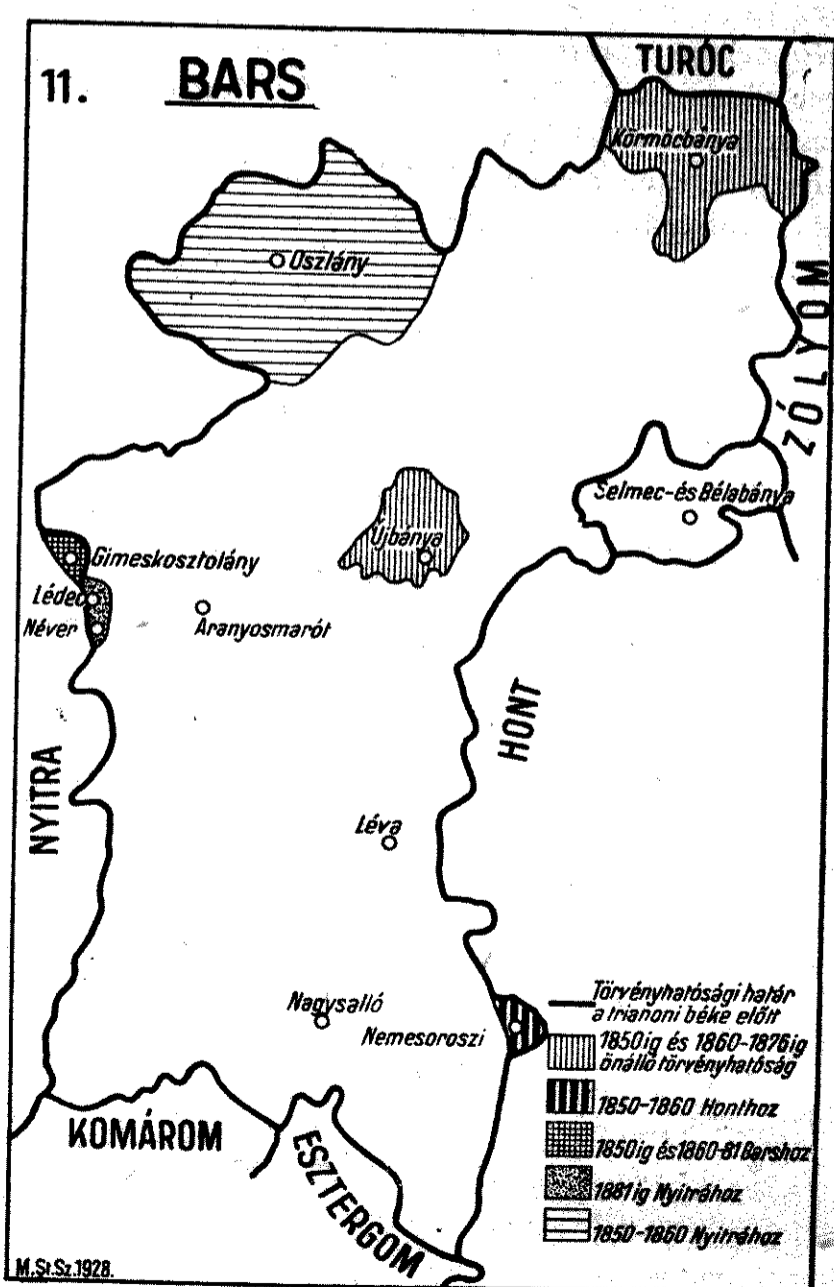
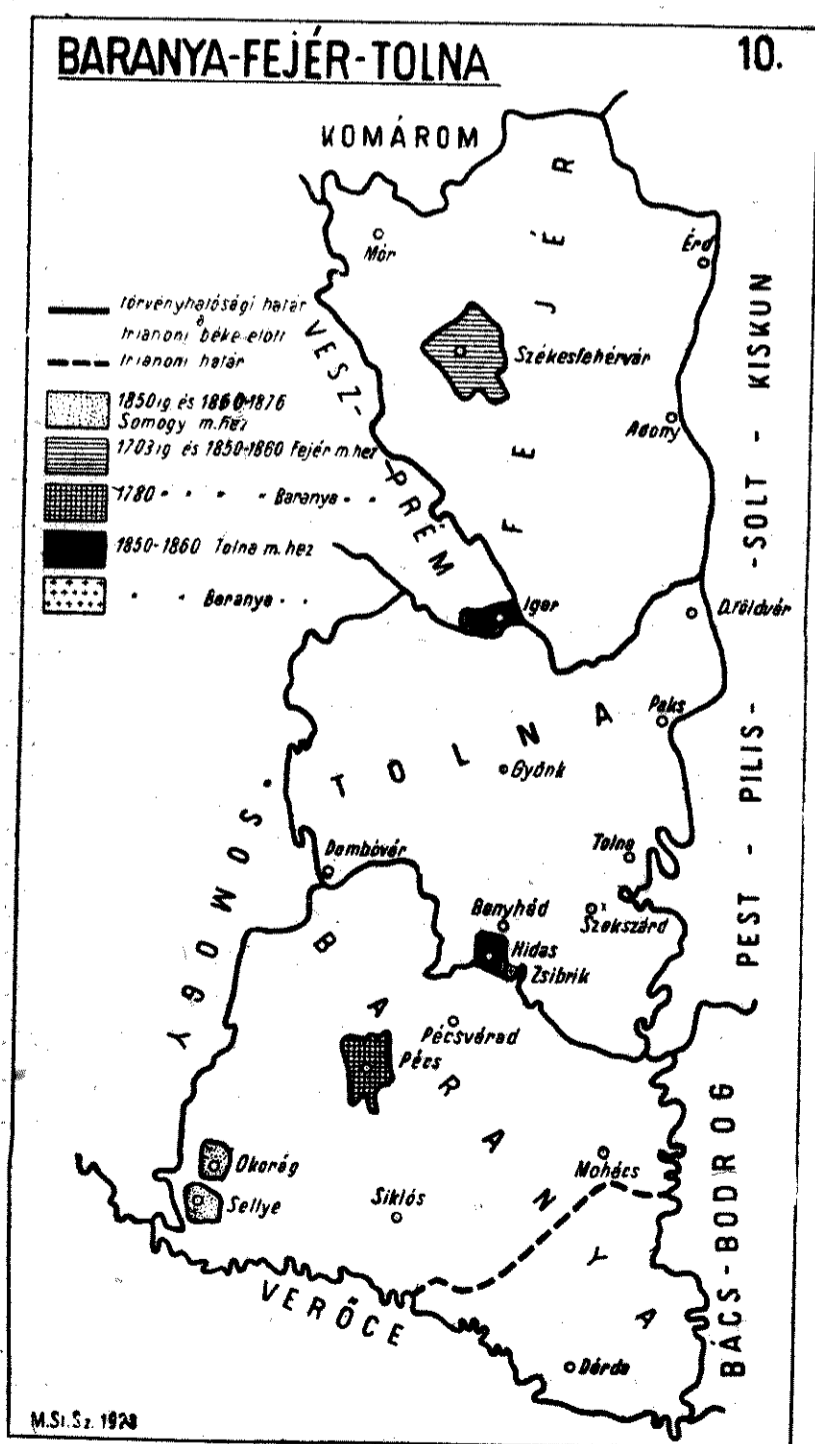
Szabadka területének legnagyobb részét a szerb-horvát-szlovén királyságnak juttatta. Az 1923 : 35. t.-c. Szabadka város megmaradt területét, melyből két község alakult: Tompa és Csikéria, Bács-Bodrog megye hatósága alá helyezte.

Baranya vm. (L. a 10. sz. térképet.)

A mai terület legészakibb része (Ráckozár, Mágocs környéke) a középkorban nem tartozott a megyéhez, ellenben Szigetvárt Baranyához számították és a megye messze leryúlt a Dráva-Száva közére is. A Dráván túli területek a török hódoltság után Verőcéhez kerültek. A XVIII. század elején kialakult határai a trianoni béke előtt csak annyiban változtak, hogy a Baranya területében volt két somogyi sziget, Sellyét és Okorágot, az 1876 : 33. t.-c. bekebelezte Baranya megyébe, ahova az 1850—1860 években is tartoztak. A Bach-korszakban a megye Tolna felé kikerekített s ezáltal Hidas és Zsibrik átkerült Tolnához. Cikó határának egy része pedig Baranyához csatoltatott.

A trianoni béke a megye délkeleti részét elszakította Magyarországtól és a szerb-horvát-szlovén királysághoz csatolta.

Pécs város 1780-ban lett szabad királyi várossá, azóta önálló törvényhatóságként szerepel,

csak az 1850—1860 években volt a megye alá rendelve.

Bars vm. (L. a 11. sz. térképet.)

Határait lényegesen csak a Bach-korszak közigazgatási reformja módosította, amennyiben az oszlányi járást Pálosnagymező (Velkapolá) kivételével és a kétlaki, részben nyitrai, részben barsi területeken épült Gimeskosztolány, Lédec, Néver községeket egészen Alsónyitra megyéhez, a Garam balpartján fekvő Nemesoroszit pedig Hont megyéhez csatolta. Az 1881:63. t.-c. a kétlaki községek rendészeti okokból tarthatatlan ügyét rendezni óhajtván, Gimeskosztolányt ismét Nyitra, Lédecet és Névert azonban egészen Barsba kebelezte.

A megye területén keletkezett szabad királyi városok, Körmöcbánya és Újbánya, már a Bach-korszakban a megye hatósága alá rendeltettek. 1860-tól 1876-ig újból önállóak voltak, az 1876:20. t.-c. azonban a törvényhatósági jogot mindkettőtől elvette és Újbányát ugyanazon törvény-cikk, Körmöcbányát pedig az 1877:3. t.-c. Bars megyébe kebelezte.

A trianoni béke az egész megyét a cseh-szlovák köztársasághoz csatolta.

Békés vm. (L. a 12. sz. térképet.)

Középkori területe nem volt azonos a maival. A megye észak felé messzebb terjedt, mai területének déli része viszont inkább Csanádhoz és Zarándhoz tartozott. Az országból kivonuló török teljesen elpusztította Békést, mely a XVIII. század elején lakatlan pusztaság volt. Az 1715:92. t.-c. még csak ígéri felszabadítását a katonai igazgatás alól és az országba való visszakebelezését. Újratelepítése Harrucker József báró érdeme, aki 1719-ben majdnem az egész megyét adományul

kapta. Ebben az időben újonnan kialakult határai nem változtak egészen az 1848/49. szabadságharcig. Területe nem volt egységes. A hatósága alá tartozó Tótkomlós község határa Csanád és Csongrád megyék közé volt ékelve és területileg nem függött össze Békés többi községeivel. Idegen sziget is volt a megye területében, a Heves-Külsőszolnok megyébe bekebelezett Dévaványához tartozó Cséfán-puszta. II. József Békést Csanáddal és Csongráddal egy megyévé foglalta össze. Az 1850. évi közigazgatási beosztás Békést fenntartotta külön megyeként, de területét kikerekítette. Hozzácsatolta Heves-Külsőszolnokból Dévaványát Ecseg, Kérsziget és a békési területektől körülzárt Cséfán pusztáival, de elszakította és Csanádhoz csatolta Tótkomlóst. Az 1854. évi beosztás Békést Csanáddal egyesítette. A megyék területének alkotmányos rendezése során Békés megkapta Heves—Külsőszolnokból Cséfánt, Csongrádból Sámson Szöllös pusztával, Csanádból Földvárt Földvár és Székegyháza pusztáival. E két utóbbi község átcsatolása megteremtette az összefüggést az addig különálló Tótkomlós és a megye többi részei között. (1877:1. t.-c.) 1881-ben Bánréve pusztát átkebelezetett Békéből Jász-Nagykun-Szolnokba. (1881:63. t.-c.)

Belső Szolnok vm. (Lásd Erdélynél.)

Bereg vm. (L. a 26. sz. térképet.)

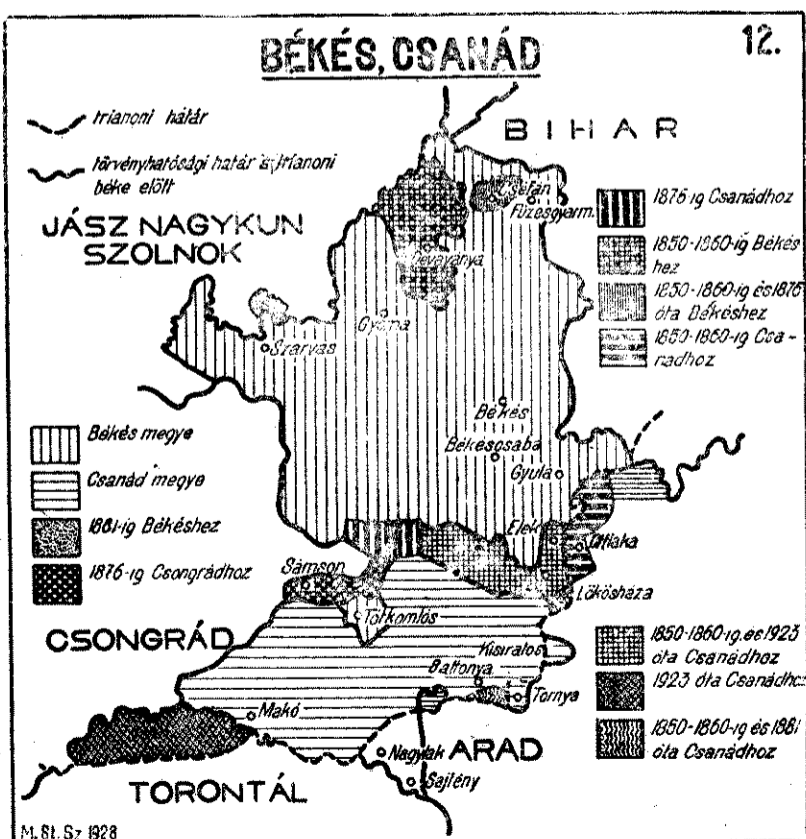
A megye területében fekvő Tarpa községet az 1836:XXIX. t.-c. csatolta Bereghez, addig, bár egészen beregi határok vették körül és területileg nem függött össze hatóságával, Szatmárhoz tartozott. Viszont Beregnek is volt területileg különálló része, a Szabolcs és Szatmár közé ékelt Pusztadobos, melyet ugyancsak az 1836:29. t.-c. csatolt át Szatmárhoz, ahonnan később Szabolcshoz került. A bereg-ungi határon épült Gajdos kétlaki község volt. A Bach-korszakban Bereg megye Szabolcsnak a Tisza jobbpartján fekvő határos községeivel gyarapodott (Ágtelek, Ásvány, Eszeny, Szalóka), de viszont elvesztette a Tisza balpartján fekvő Vásárosnaményt, mely Szatmárhoz került. Az 1881:63. t.-c. Gajdosnak Bereg területén fekvő részét is átcsatolta Unghoz.

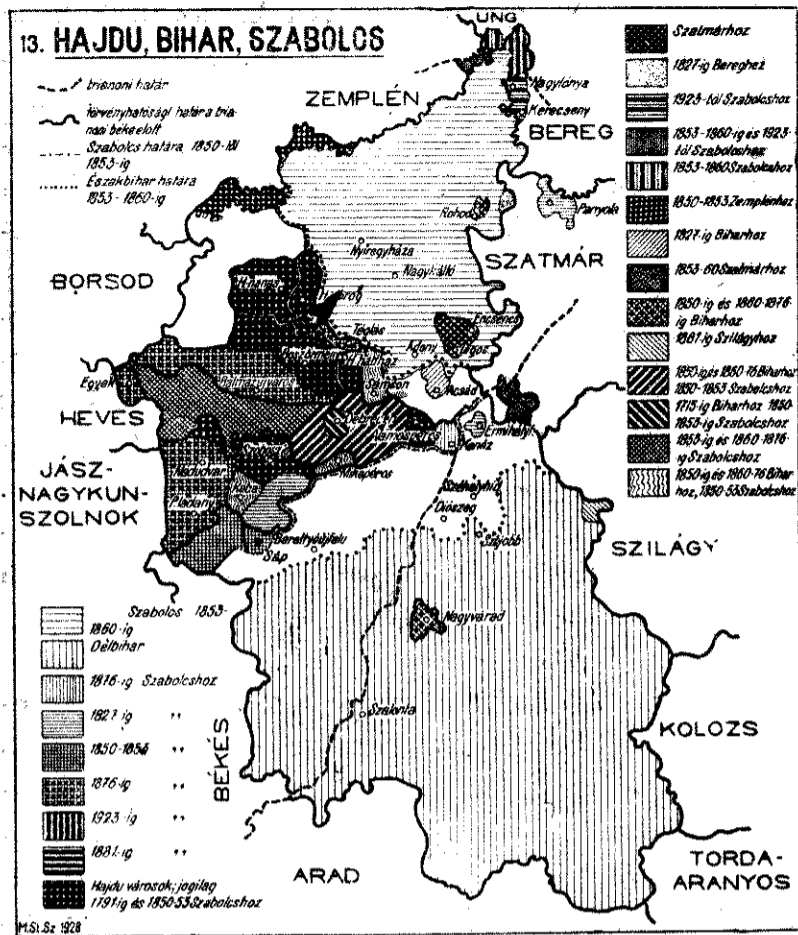
Az 1785—1790 és 1850—1860 években Bereg megye Ugocsával volt egyesítve.

A trianoni béke Bereg legnagyobb részét Munkács és Beregszász városokkal együtt a cseh-szlovák köztársaságnak juttatta, magyar uralom alatt csak a megye legdélibb része maradt. Az 1923:35. t.-c. néhány tiszamenti községét (Kislónya, Mátyus, Kerecseny) Szabolcshoz csatolta, a meghagyott terület többi részét pedig a szintén megcsonkított Szatmárral egyesítette.

Bihar vm. (L. a 13. sz. térképet.)

A megyék rendezése előtt az ország legnagyobb megyéje volt, méltán neveztetett itt-ott Bi-

harországnak is. Határai keleten, délen és nyugaton nem változtak; észak felé azonban a megye eredetileg messzebb terjedt, mint az ismételt rendezések után. Hozzá tartozott Debrecen városa és határának keleti fele, a mai Hajdu megyéből Kaba, Mikepércs, Sámson, Szabolcsból Acsád. Az utóbb említett község nem állott területi összefüggésben a megye többi részével. Idegen sziget is volt a megye területén: Erőmhályfalva egyötöd része Szabolcs megye hatósága alatt állott. 1827-ben a két érdekelt megye megegyezése alapján Erőmhályfalva egészen Biharhoz került, Szabolcs pedig megkapta Acsádöt. (1827 : 34. t.-c.)

Az 1848/49. évi szabadságharc után következett abszolút kormányzat első (1850. évi) közigazgatási reformja alkalmával elszakította Bihartól és Szabolcsal egyesítette Kaba, Báránd, Udvari, Szerp és Danesháza községeket, valamint Debrecent, melyek Szabolcs

hoz kerültek. Piskolt ugyanekkor Szatmárhoz csatoltatott. Az így átalakított Bihart azután kétfelé osztották Észak másképp Alsó-Biharra és Dél- vagy Felső-Biharra. A kettő közt nagyjából a Berettyó szolgált határu. A második, 1854. évi megyei beosztás nemcsak az előbb Szabolcs

hoz csatolt bihari területeket adta vissza Észak-Bihar

hoz Debrecennel együtt, hanem hozzácsatolta a Hajdu városokat és Szabolcs megyétől egyrészt az Eszlártól délre a Tisza és a hajdu városok közé eső területet, másrészt Érkenézt, Acsádöt és a vele összefüggő pusztákat.

Az 1876 : 33. t.-c. Kabát és Mikepércset valamint a különálló Sámson

vette el Bihartól és azokat az újonnan felállított Hajdu megyébe kebelezte. Kárpótlásul Bihar megkapta Szabolcs megyéből Érkenézt és a Szabolcsal immár össze nem függő, Bihar és Hajdu közé ékelt Sápöt. Ugyancsak az 1876 : 33. t.-c. elszakította Bihartól a Debrecen város tulajdonát képező és vele területi összefüggésben álló Ebés, Szepes, Pac, Fancsika, Bánk és Haláp pusztákat, melyek Debrecen város hatósága alá kerültek.

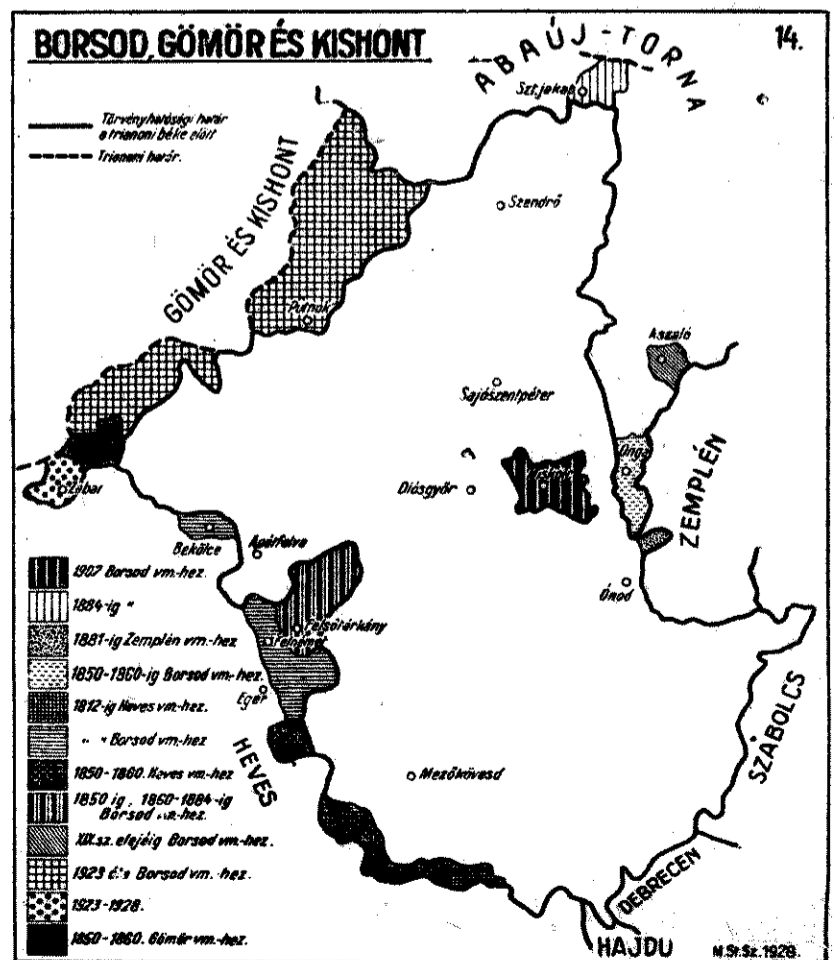
Az 1884 : 7. t.-c. Szilággyból Biharba kebelezte át Kozmaalmás, volt krasznamegyei községet. A megye területén csak egy szabad királyi város volt: Debrecen, melyet az 1715 : 92. t.-c. vett ki a megyei hatóság alól. A Bach-korszakban a város a megye (előbb Szabolcs, utóbb Észak-Bihar) alá volt rendelve, 1860 óta azonban ismét önálló törvényhatóság és területe vetekszik a kisebb vármegyékével. Az abszolút kormányzat a megyével egyenrangú önálló várossá tette Nagyváradot; a várost utóbb az 1870 : 42. t.-c. is törvényhatósági joggal ruházta fel.

A trianoni béke elvette tőlünk és oláh impérium alá helyezte Biharnak nemcsak hegyvidékét, hanem magyarok lakta sík vidékének is jó részét, Nagyvárad

alatt.)

Borsod vm. (L. a 14. sz. térképét.)

A XIX. század elejéig enclaveja is volt az Abaúj és Zemplén közé ékelt Aszaló. Görög Demeter Atlaszában még Borsod tartozékaként szerepel. A megyének Heves felé való határa sok változáson ment át. Ez a határ ugyanis, ahogy az idők folyamán kialakult, egyáltalában nem volt tekintettel a domborzati és közlekedési visz-

nyokra. Borsod több községe csak hevesi területen keresztül érintkezhetett hatóságával és Eger város határa is részben Borsodba esett. E visszas helyzet megszüntetése céljából a két megye 1807-ben, illetőleg 1812-ben egyezséget kötött, melynek értelmében Szőlöske, Cegléd, Tihamér, Almagyar, Felnémet és Bekölce Borsodból Heveshez csatoltattak, Borsod pedig megkapta értük Hevestől Ivánkát, Egerfarmost, Szőke másképp Szívhalompusztát és a kistállyai zúgómalmot. (1807:29., 1812:5. t.-c.) A Bach-korszak közigazgatási reformja elszakította Borsodtól Andornakot, Kistállyát és Felsőtárkányt, melyek Heveshez csatoltattak, továbbá Domaházát és Sikátort, melyek Gömör-Kishonthoz kerültek, viszont ebben az időben Borsodhoz tartozott az Abaúj megyétől elszakított Onga. Az 1881:63. t.-c. Külsőbölcs községet csatolta át Zemplénből Borsodba. Az 1884:7. t.-c. két községtől fosztotta meg Borsodot, Tornaszentjakab Abaúj-Tornával, Felsőtárkány pedig, mely már az 1850—1860 években is Heveshez tartozott, ismét Hevessel egyesítettet. Az 1923:35. t.-c. Borsoddal egyesítette a Gömör- és Kishontból magyar uralom alatt hagyott töredékeket, melyek közül kettőt: Zabart és az elcsatolt Tajti határának magyar igazgatás alatt maradt részét az 1928:9. t.-c. Nógrád megyéhez csatolt át.

Az 1907:51. t.-c. kivette a megye alól Miskolc városát és törvényhatósági joggal ruházta fel.

Csanád vm. (L. a 12. sz. térképet.)

A Trianon előtti Magyarország legkisebb megyéi között szerepelt. A középkorban azonban területe sokkal nagyobb terjedelmű volt, mint amekkorával a török hódoltság után újra éledt. Arad nyugati, Békés déli része is hozzá tartozott, sőt határa a Maroson is átment, lenyúlt egész a Bégáig, Temesvárig. 1715-ben még nem volt az országhoz visszacsatolva. A megyének a XVIII. század közepén kialakult új határai a szabadságharcig nem változtak, de II. József a megyét Békéssel és Csongráddal egyesítette. Az abszolút kormány első megyebeosztása fenntartotta külön megyeként, de területét kikerekítette, hozzácsatolta az addig Békéshez tartozó, de megyéjével területileg össze nem függő Tótkomlóst és Arad megyének Békés és Csanád közé nyúló darabját, Gyulavarsánd, Nagypél, Ottlaka, Elek, Sikló helységekkel és Lökösháza pusztáit, Pereget, Basarágát, Sziondát. Az 1854. évi reform Csanádot Békéssel egy megyévé vonta össze. Az 1877:1. t.-c. Földvárt szakította el Csanádtól, hogy ennek Békéshez csatolása által területi összefüggést teremtsen az addig különálló Tótkomlós és Békés többi községei között. Az 1881:7. t.-c. Basarága és Szionda pusztákat kebelezte át Aradból Csa-

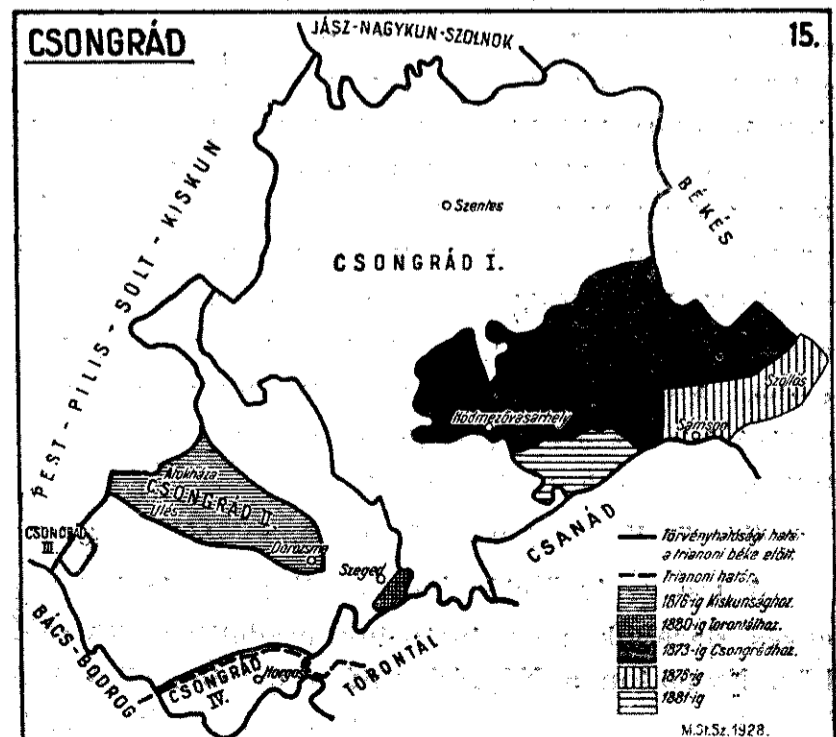
nádba. A trianoni béke Csanád megyét sem hagyta sértetlenül, elszakította tőle Kisíratost, Tornyát, Sajtényt egészen és Nagylak nagyobb részét. Az 1923:35.t.-c. Csanáddal egyesítette az Arad és Torontál megyékből magyar uralom alatt hagyott töredékeket.

Csongrád vm. (L. a 15. sz. térképet.)

A középkorban nagyobb területtel bírt, mint a török hódoltság után, különösen a Duna-Tisza közén minden irányban messzebb terjedt. A XVIII. század elején újonnan kialakult határai 1876-ig nem módosultak. Az 1785—1790. években Békés és Csanád megyék Csongráddal voltak egyesítve. Az 1876:33. t.-c., illetőleg az 1877:1. t.-c. Csongrádhoz csatolta a volt Kiskunságból, a Szeged határába benyúló Dorozsmát, Átokháza és Ülés pusztáival együtt, de ugyanezen t.-c. elszakította Csongrádtól és Békéssel egyesítette Sámson és a hozzátartozó Szőlős pusztát. A trianoni béke következtében Horgos község a szerb-horvát-szlóven királysághoz került.

Szeged 1715-ben szabad királyi várossá lett és önállóságát az 1850—1860 évek kivételével, amikor a megyei hatóság alá volt rendelve, máig megőrizte. Roppant határa a megyét több darabra szakítja, melyek egymással csak a város területén át érintkezhetnek. Az 1880:16. t.-c. Szegeddel egyesítette Torontál megye területén épült külvárosát, Újszegedet. A trianoni béke Szeged határának egy részét is elszakította.

Az 1873. 11. t.-c. törvényhatósági joggal ruházta fel Hódmezővásárhelyt is. Több hozzátartozó pusztá azonban akkor még Csongrád megyénél maradt. Az ebből keletkezett visszas helyzetet az 1881:63. t.-c. szüntette meg azáltal, hogy Gorzsa, Szikáncs, Sziget, Kopáncs és Nagyrét pusztákat is Hódmezővásárhely hatósága alá helyezte.

Esztergom vm. (L. a 20. sz. térképet.)

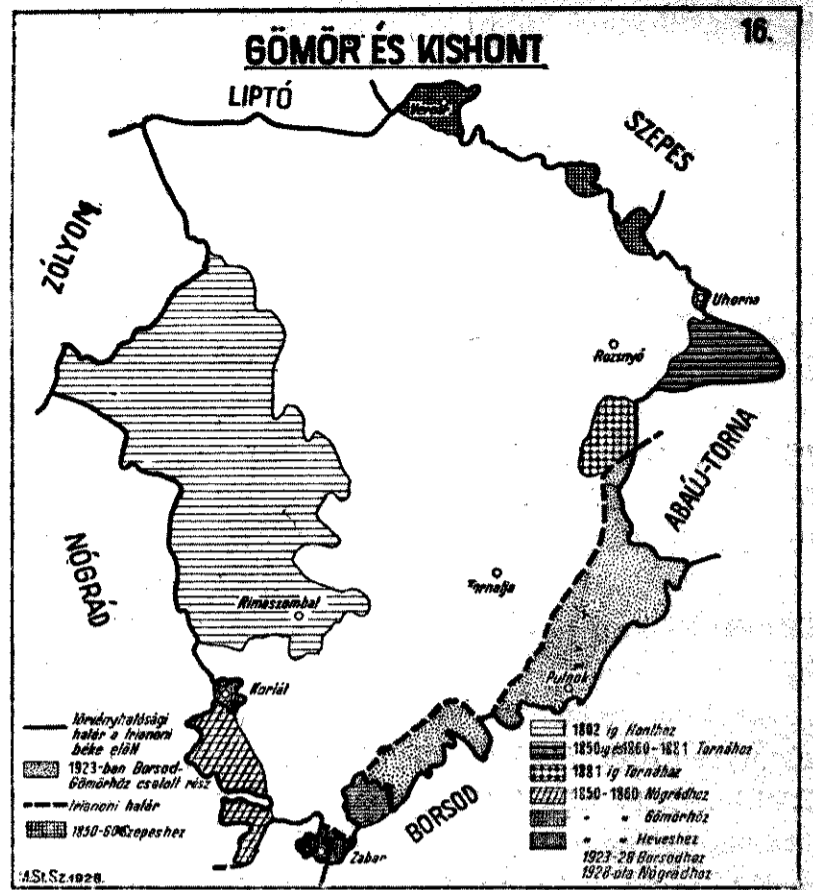
A trianoni béke előtt Magyarországnak területre legkisebb megyéje volt. Az 1850., illetőleg 1854. évi abszolutisztikus közigazgatási reform alakját egészen megváltoztatta, amennyiben a Duna balparti részét elszakította tőle és Komáromhoz csatolta, viszont Esztergommal egyesítette Komárom megyének Duna jobbparti területeit a Komáromnál hagyott két Szőny kivételével. II. József idejében Esztergom megye Komárommal volt egyesítve. Az 1876:33. t.-c. Esztergom megyébe kebelezte Komárom megyének hatóságuktól elszakított és esztergomi helységek által körülzárt két faluját Piskét és Lábatlant. A trianoni béke a megyének a Dunától északra eső részét a cseh-szlovák köztársaságnak juttatta. A magyar uralom alatt maradt, a Dunától délre eső részét pedig az 1923:35. t.-c. Komárom megye és Komárom tjv. megmaradt részeivel Komárom és Esztergom k. e. e. megyék néven egyesítette. Ez az új törvényhatóság tehát csak annyiban különbözik a Bach-korszakbeli Esztergom megyétől, hogy Szőnyt és Komáromújvárost is magában foglalja. — Az 1708-ban (1715:37. t.-c.) szabad királyi várossá lett Esztergom város, eltekintve az 1850—1860 évektől, amikor a megyei hatóságok alá volt rendelve, önálló törvényhatóságként szerepelt 1876-ig. Az 1876:20. t.-c. visszakebelezte Esztergom megyébe.

Fejér vm. (L. a 10. sz. térképet.)

A középkorban jóval nagyobb volt, mint ma. Hozzá tartozott a Csepelsziget (legfelső csúcsa kivételével) és területe messze benyúlt a Duna-Tisza közére. A Duna túlsó felén lévő területeken két szék keletkezett, északon a solti, délen a hon-tokai, amelyek bizonyos mértékű önállóságra tettek szert s a XV. század folyamán külön megye, Solt alakult ki belőlük. Ezt a megyét, miután a török egészen elfoglalta, az 1569:52. t.-c. a már előbb egybeolvadt Pest-Pilissel egyesítette. A Duna jobbpartjára szorult Fejér megye határai alig változtak. Legdélibb részét (Egres környéke) a középkorban Tolnához számították; a török hódoltság alatt időnkint felszabaduló részek Komárom megye hatósága alá tartoztak, olykor külön járássá (sári járás) összefoglalva. A Bach-korszak közigazgatási reformja a Veszprém és Tolna közé nyomuló Igart Fejér megyéből az utóbb említett megyéhez csatolta át. — Székesfehérvár 1703-ban szabad királyi várossá lett, máig külön törvényhatóságként szerepel, csak 1850—1860 között állott a megye hatósága alatt.

Gömör-Kishont vm. (L. a 16. sz. térképet.)

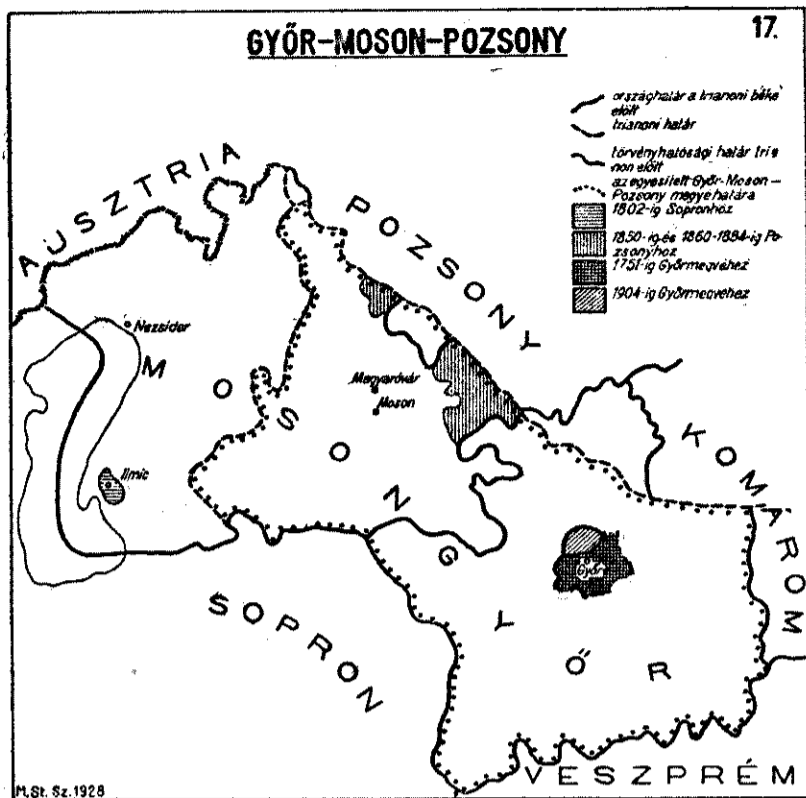
A megye területének nyugati széle és keleten egyes darabok nem tartoztak eredetileg Gömörhöz. Nyugaton a Nógrád határa mentén elhúzódnó kishonti kerület Hont megye kiegészítő része volt,

bár azzal nem állott területi összefüggésben. Nógrád megye egész szélességével ékelődött Hont két része közé. A kishonti kerület mindig önállóságra törekedett. Az 1729:23. t.-c. kimondta ugyan, hogy Hont megye alá tartozik, de ezzel a torzsalkodások nem szüntek meg, végül az 1802:9. t.-c. elszakította Honttól és egyesítette Gömörrel, mely azóta a Gömör-Kishont kettős nevet használja. A Bach-korszak közigazgatási reformja Gömör-Kishont (akkor csak Gömör) határait szintén igyekezett összhangba hozni az orográfiai viszonyokkal. A kikerekítés során Nógrádból Koriát, Borsodból Domaháza és Sikátor Gömörhöz, Gömörből viszont egyrészt Bina, Csoma, Sid, Söreg, másrészt Tajt és Egyházashást Nógrádba, Zabar Hevesbe, Vernár és Ujhorna Szepeshez került. Az Abaújjal egyesített Tornából Dernő, Hárskut, Kovácsvágás, Lucska és Barka szintén Gömörhöz csatoltattak. Az Abaújt Tornával alkotmányosan egyesítő 1881:64. t.-c. a már az 1850—1860 között Gömörhöz tartozott 5 községen kívül még Borzovát és Szilicét is Gömör-Kishonthoz kapcsolta. A trianoni béke következtében a megye túlnyomó része a cseh-szlovák köztársasághoz került. A megye déli részén magyar uralom alatt maradt töredékeket az 1923:35. t.-c. Borsod megyével egyesítette, de az 1928:9. t.-c. Zabart és Tajti község megmaradt részét átcsatolta Nógrádhöz.

Győr vm. (L. a 17. sz. térképet.)

Győr megye határait a török hódoltság óta a trianoni békéig csak az 1848/49. évi szabadságharc után következett abszolút kormány változtatta meg oly módon, hogy a Csizizközti Komárom megyéhez csatolta. A trianoni béke ezt a területet újra elszakította Győr megyétől és cseh-szlovák

uralom alá helyezte. Az 1785—1790 és 1854—1860 években Moson megye területe is Győrhöz volt csatolva.

Az 1923 : 35. t.-c. Moson és Pozsony megyékből magyar fennhatóság alatt maradt területeket közigazgatásilag Győr megyével egyesítette Győr, Moson és Pozsony k. e. e. megyék néven.

Győr város 1751-ben szabad királyi várossá lett, azóta az 1850—1860 évek kivételével, amikor a megye alá volt rendelve, egészen máig önálló törvényhatóságként szerepel. Az 1904 : 37. t.-c. Győrsziget és Révfülszabos községeket is Győr városához csatolta.

Hajdu vm. (L. a 13. sz. térképet.)

Az újképletű megyék közül való. Az 1876 : 33. t.-c. létesítette, területét az 1877 : 1. t.-c. állapította meg. Magvát a Szabolcstól elszakadt 1790 óta jogilag is önálló törvényhatóságot képező Hajdu városok kerülete képezte, melyhez még Szabolcs megyének tíz (Csege, Balmazújváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspökladány, Szovát, Tetétlen, Földes, Józsszentgyörgy), Biharnak három (Kaba, Mikepércs, Sámson) községe járult.

A megye területébe ékelődik az önálló törvényhatóságot képező Debrecen város határa. Maga a város már 1715-ben (1715 : 108. t.-c.) szabad királyi város lett, roppant határának keleti fele azonban Bihar, nagyobbik nyugati fele pedig Szabolcs megyéhez tartozott. A város tulajdonában lévő és vele területi összefüggésben álló pusztákat és pusztarészeket: a Szabolcsához tartozott Óhát, Zám, Mátá, Kishegyes pusztákat, a nagyhegyesi, macsi, monostori, pallagi és zeleméri részeket, a Biharhoz tartozott Ebess, Szepes, Pac, Fancsika, Bánk, Haláp pusztákat az 1876 : 33. t.-c. egyesítette a várossal. Hozzájuk csatlakoztak az 1881 : 63. t.-c. alapján Szabolcstól elszakított Gyulai Macs és Gyulai Hegyes puszták.

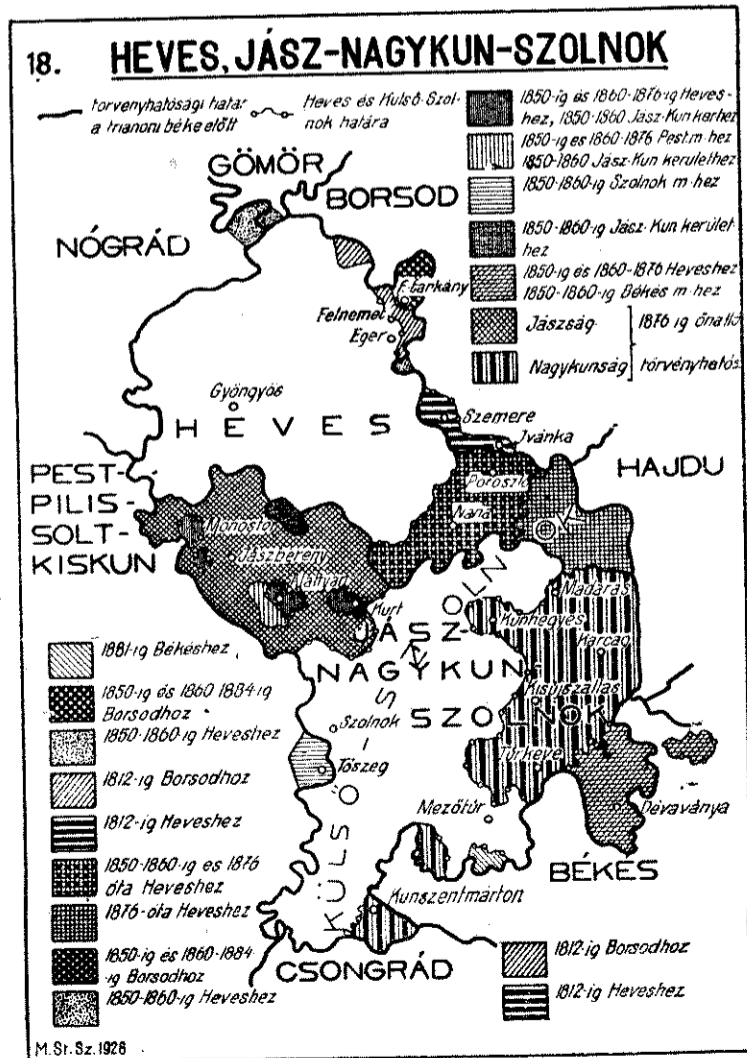
Hajdu városok kerülete. (L. a 13. sz. térképet.)

Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás,, Szoboszló és Vámospércs valamikor Szabolcs megyéhez tartozott hajdu városokból állott. Nem volt összefüggő terület. Vámospércset és Szoboszló két darabból álló határát idegen területek választották el a másik négy város egy tagban fekvő területétől. A kerület, miután a városok már előbb lassankint függetlenítették magukat a megyei hatóságtól, az 1791 : 29. t.-c. által ismertetett el külön törvényhatóságnak s ezzel jogilag is kivált Szabolcs megyéből. A Bach-korszakban előbb Szabolcs, majd Észak-Bihar megye része lett. Ez 1870 : 42. t.-c. alapján a megyékkel egyenrangú törvényhatóság lett és azokéhoz hasonló szervezetet nyert. Az 1876 : 33. t.-c. Szabolcs és Bihar megyéktől elszakított községekkel kiegészítve Hajdu megyévé alakította át.

Heves vm. (L. a 18. sz. térképet.)

Eredeti területe, úgy látszik, nem terjedt át a Tisza balpartjára. Tisza balparti részei valószínűleg csak a XIII. században csatoltattak hozzá, a Nagykun kerület kiszakítása következtében megszüntetett Kemej megyéből. Valószínűleg e Tisza balparti részek képezték a Werbőczy megyejegyzékében szereplő Kisheves, mellyel szemben a megye Tisza jobbparti része volt Nagyheves.

Az 1569 : 52. t.-c. a török által elfoglalt Külső-Szolnok megyét egyesítette Hevessel, mely ettől fogva Heves-Külsőszolnok megye néven szerepelt, eltekintve a Bach-korszaktól, amikor a két

megye ismét szétválasztott, egészen 1876-ig. A megye területe nem képezett összefüggő tömeget, több különálló szigetje volt: a Tisza jobbparti részein a Jászság és Pest megye közé ékelt Pusztamonostor a hozzátartozó és egészen jász területektől körülvett Kerekudvar pusztával és a Jánoshida pestmegyei enclave-val együtt szintén jász területek közé zárt Alattyán; a Tisza balpartján a Nagyikunság és Békés közé szorított Dévaványa és ennek ugyancsak különálló pusztái Hegyesbor és az egészen Békés területen fekvő Cséfán.

Heves határa Borsod felé nem egészen a mai vonalakat követte és egyes borsodi községek csak Heves megyén át érintkezettek megyénkkel. Különösen visszás volt, hogy Eger város határának egy része Borsodhoz tartozott. E visszásságok megszüntetésére a két megye már 1807-ben, illetőleg 1812-ben egyezsége lépett s ennek következtében Szőlőske, Cegléd, Tihamér, Almagyar, Felnémet és Bekölce Hevessel egyesítették, ezekért kárpótlásul viszont Ivánka, Egerfarmos, Szőke (másnév Szívhalom) és a Kistállához tartozó Zúgomalom Hevesből Borsodhoz csatoltattak. (1807: 29, 1812: 5. t.-c.)

A Bach-korszak közigazgatási reformja Heves elválasztotta Külső-Szolnoktól. Az egész tiszabalparti rész és a Tisza jobbpartján Pélytől és Kiskörétől délre eső területekből Szolnok megye lett, a fennmaradó részből pedig Heves. Hevessel egyesítették a határok rendezése során Nógrádtól elszakított Hidegkút, Cered, Újtótfalu és Pöfony; Gömörből Zabar; Borsodból Felsőtárkány, Kistálya és Andornak. A Duna-Tisza között fekvő hevesi szigetek: Pusztamonostor, Kerekudvar, Alattyán, nemkülönben a Jászság területébe beszögellő Tarnaörs, és Pusztakürt a Jász-Kun kerülethez csatoltattak. Ugyancsak a Jász-Kun terület kapta Hegyesbor pusztát, míg Dévaványa, Ecseg, Kérsziget és Cséfán pusztáival együtt Békéshez került. A Hevestől elválasztott Szolnok megyéhez kapcsolattott a Pest megyéből kiszakított Tószeg, Paládicpusztával együtt. 1860—1876 években Heves ismét Külső-Szolnokkal együtt és 1850 előtti területével szerepelt, a megyék területének rendezése során azonban ismét jelentékeny

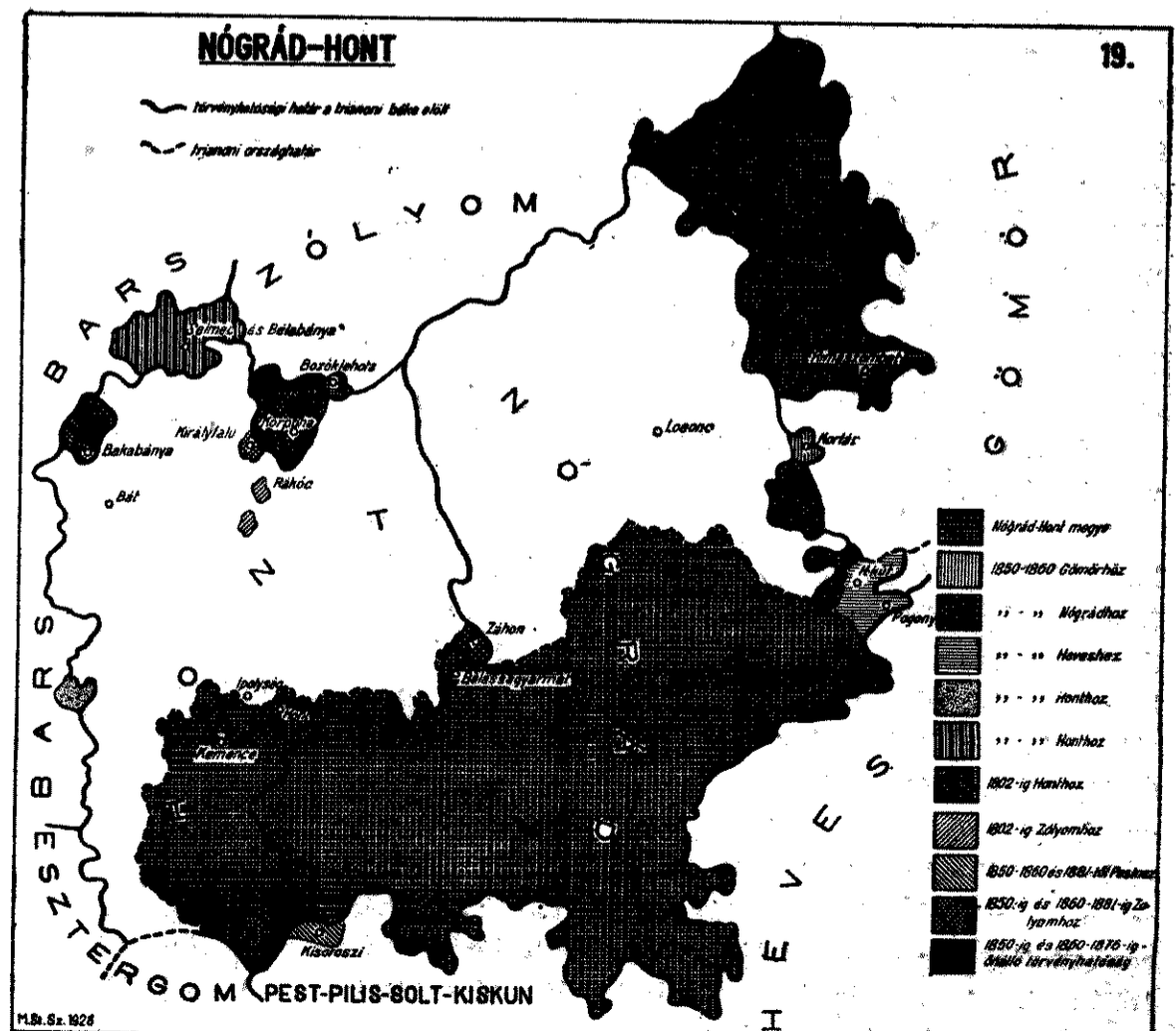
módosításokat szenvedett. Az 1876: 33., illetőleg az 1877: 1. t.-c., a most már csak Hevesnek nevezett megyét, az eddiginél jóval szűkebb határok közé szorította: elszakította tőle a Jászságba ékelt Monostoron, Kerekudvaron és Alattyánon kívül a Pély—Kisköre—Tizzaszöllős—Nagyiván vonaltól délre eső területeket Dévaványával együtt, hogy azokat a Jászsággal és Nagyikunsággal egyesítse és így létrehozza az új Jász-Nagykun-Szolnok megyét.

Az 1884: 7. t.-c. a Bach-korszakban már Heveshez tartozó Felsőtárkányt ismét átcsatolta Borsodból Hevesbe.

Hont vm. (L. a 19. sz. térképet.)

1802-ig a megye területe két külön darabból állott, melyeket Nógrád megye választott el egymástól. A Nógrádtól keletre fekvő rész éppen, mert távol esett a megye többi részétől, az idők folyamán bizonyos önállóságra tett szert és Kishont kerületnek nevezetett, szemben a megyének Nógrádtól nyugatra eső Nagyfontnak nevezett nagyobb felével. Az 1802: 9. t.-c. a közigazgatás könnyebbítésére való tekintetből Kishontot elszakította Hont megyétől és egyesítette Gömör megyével, mely ettől fogva Gömör és Kishont néven szerepel.

Nagyfont területén két zólyommegyei sziget volt, Dományik és Rákóc. Hont megye ezeket 1802-ben szerezte meg a Zólyom megyének átengedett Bozóklehota fejében. (1802: 13. t.-c.) Az addig Zólyom megye területéhez számított Korpona városát az 1876: 20. t.-c. megfosztotta ön-

állóságától, az 1877:3. t.-c. pedig Hont megyéhez csatolta át. Ezáltal új zólyomi sziget keletkezett Hontban, amennyiben a Zólyom megyéhez tartozó Királyfalu község teljesen elválasztott hatóságától és minden oldalról hontmegyei határok közé került. A község helyzete így tarthatatlanná vált és az 1881:63. t.-c. magának Zólyom megyének kérelmére átcsatoltatott Hont megyéhez

Hont területén több szabad királyi város keletkezett: az idők folyamán egyesült Selmec- és Bélabánya, melynek önállóságát az 1886:21. t.-c. is fenntartotta és Bakabánya, mely utóbbi, miután önállóságát már az 1876:20. t.-c. megszüntette, az 1877:3. t.-c. Hont megyébe kebelezte.

Az 1848/49. évi szabadságharcot követő abszolút uralom idejében Hont megye területe csak annyiban különbözött attól, mellyel a megye közvetlenül a trianoni béke előtt bírt, hogy Korpónán, Bakabányán és a zólyomi szigeteken kívül Selmec- és Bélabánya, valamint a Bars megyétől elszakított Nemesoroszi is beletartozott, viszont a Balassagyarmat közvetlen közelében fekvő Zahora (Erdőmeg) és Szelestény hontmegyei községek ebben az időben Nógrádhoz tartoztak.

A trianoni béke az Ipoly folyót jelölvén ki a cseh-szlovák köztársaság határául, Hont megyének nagyobb részét, Selmec- és Bélabánya várost is, elszakította tőlünk. A megyének magyar uralom alatt maradt Ipoly balparti részét az 1923:35. t.-c. a szintén megcsönkített Nógrád megye megmaradt részeivel közigazgatásilag egyelőre egyesítette.

Jász-kun kerületek. (L. a 18. és 22. sz. térképeket.)

A Jász-kun kerületeket az országba különböző időkben bevándorolt, királyi birtokokon letelepített, különféle kiváltságokkal felruházott kunoknak Pest és még a középkorban megszűnt Kemej megyék területén elszórt, a megyei hatóságok alól kivett, közvetlenül a nádor alá tartozó telepei alkották. Kemej megye Pesthy Frigyes szerint éppen azért szűnt meg, mert területének legnagyobb része (Kolbászsók, a későbbi Nagy-kunság) kiszakított a kunok számára. A kun telepeket a XVI. század dereka óta szokás Jászság, Kiskunság és Nagy-kunságra osztani.

1. A *Jászság* $17\frac{3}{5}$ □ mfd-nyi, valamikor Pest megyéből elszakított eredeti területe egy tagban volt és a török hódoltság után 11 helység (Alsószentgyörgy, Apáti, Árokszállás, Berény, Dósa, Felsőszentgyörgy, Fényszaru, Jákóhalma, Kisér, Ladány, Mihálytelek) között oszlott meg. Idegen területek is ékelődtek bele: a Heves megyéhez tartozó Pusztamonostor, Kerekudvar, Alattyán, Pusztakürt és a Pest megyéhez számított Jánoshida. A török hábo-

rúk után a kiskunsági pusztákat jórészt is jászok szereztek meg és népesítették be.

2. A *Nagykunság* $20\frac{1}{4}$ □ mfd területén a török hódoltság óta 6 város áll: Karcag, Kunmadaras, Kisújszállás, Kunhegyes, Túrkeve, Kunszentmárton. Sem ez utóbbi város, sem a hozzá tartozó Mesterszállás pusztája határa nem függött össze földrajzilag a Nagy-kunság egyéb területeivel. A Heves-Külsőszolnok megyéhez tartozó Dévaványa pusztáját, Hegyesbort, majdnem minden oldalról nagykun területek vették körül.

3. A *Kiskunságban*, mely $47\frac{4}{5}$ □ mfd-nyi területével nagyobb volt, mint az előbbi két kerület együttvéve, a török hódoltság után 8 helység keletkezett: Kiskunlacháza, Kunszentmiklós, Szabad-szállás, Fülöpszállás, Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Kiskunhalas, Dorozsma. Pusztái nagyrészt jászok szereztek meg és népesítették be. Kiskunság területe 5 különálló földdarabból állt.

A három jász-kun kerületből a Bach-korszakban Jászság-Kunság nevű megye lett, mely magába foglalta a Jászság területében levő idegen területeket és a Jászságba benyúló Tarnaörs hevesmegyei helységet, valamint Pest megyének a Kiskunsághoz csatlakozó, földrajzilag különálló darabjait: Kömpöcöt és Péterit, de viszont a Kiskunságból Kocsér és Karajenő puszták az akkor szervezett Szolnok megyéhez kerültek. Az 1870:42. t.-c. a jász-kun kerületet a megyékkel egyenrangú törvényhatóságnak ismerte el, de az 1876:33. t.-c. törölte a törvényhatóságok sorából és a Jászság és Nagy-kunság területét az új Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez, a Kiskunság területét pedig Pest-Pilis-Solt megyéhez csatolta, Dorozsma kivételével, melyet Csongráddal egyesített.

Jász-Nagykun-Szolnok vm. (L. a 18. sz. térképet.)

Újkeletű megye. Az 1876:33. t.-c. létesítette; területét az 1877:1. t.-c. állapította meg. Gerincét a Heves-Külsőszolnoktól elszakított, a Pély-Kisköre-Tiszaszöllős-Nagyiván vonaltól délre a Tisza mentén húzódó terület képezi. Ehhez csatlakoznak nyugaton a Jászság a beléje ékelt hevesi és pesti szigetekkel (Pusztamonostor, Kerekudvar, Alattyán és Jánoshida), keleten a nagy-kunsági területek és a szintén Heves-Külsőszolnokhoz tartozott Dévaványa, Hegyesborral, de a Békéshez csatolt Cséfán nélkül. Az 1881:63. t.-c. a Békéstől átcsatolt Bánréve pusztával nagyobbította Jász-Nagykun-Szolnok területét.

Kishont. (L. Gömör-Kishont alatt.)

Kiskunság. (L. Jász-Kun kerület.)

Komárom vm. (L. a 20. sz. térképet.)

Komárom megyének a XVIII. század elején kialakult határait először a Bach-korszak közigazgatási reformja holgyatta meg: a megyének a Duna jobbpartján levő részét — a két Szöny ki-

vételével — Esztergomhoz csatolta, viszont Esztergom megyének Duna balparti részeit és Győr megyéből a Csiliz-közt Komárommal egyesítette. Az 1876 : 33. t.-c. a megyének esztergomi területek közé zárt két községét, Piskét és Lábatlant, átkebelezte ebbe a megyébe.

II. József közigazgatási reformja Komárom és Esztergom megyéket egyesítette.

A trianoni béke a Dunát jelölve ki országhatáru, Komárom megyének egész északi felét elvette tőlünk, a megmaradt Duna jobbparti részt az 1923 : 35. t.-c. a szintén megcsönkített Esztergomnak meghagyott részeivel közigazgatásilag egyelőre egyesítette. Ilyenformán az eredetileg a Duna két partján elterülő megye, melyet az erőszak a múlt század közepén a Duna balpartjára szorított fel, a körülmények kényszerítő hatása alatt újabban a Duna jobbpartjára vándorolt át.

Komárom város 1751-ben lett szabad királyi várossá és eltekintve az 1850—1860 évektől, amikor beletartozott a megyébe, önállóságát 1923-ig megőrizte. 1892-ben egyesítettett vele Újszöny község. A trianoni béke a város balparti nagyobb részét, a tulajdonképeni Komáromot elszakította. A magyar uralom alatt maradt részből, a régi Újszönyből, mely időközben az ószönyi határ egy részével gyarapodott, miután önálló törvényhatóságként nem tudta volna magát fenntartani, az 1923 : 35. t.-c. a megyei hatóság alá rendelt Komárom(-Újváros) r. t. várost alkotta.

Kővárvidék.

A Partiumhoz tartozott. A XVII. században vált ki Középszolnok megyéből. 1848-ban visszacsatoltatott Magyarországhoz, de a szabadságharc után megint Erdély része lett. Az 1854. évi közigazgatási reform községeit a szilágysonlyói és dési kerületek közt osztotta szét. 1867-ben került ismét vissza az anyaországhoz. Az 1870 : 42. t.-c. a tör-

vényhatóságok közé sorozta, azok közt szerepelt egész 1876-ig. Az 1876 : 33. t.-c. területét felosztotta Szatmár és Szolnok-Doboka megyék között.

Középszolnok. (L. Szilágy alatt.)

Krassó-Szörény vm. (L. a 31. sz. térképet.)

A megyét az 1880 : 55. t.-c. létesítette, az addig önálló Krassó és Szörény megyék egyesítése által.

Krassó megye a középkorban Temes és Torontál déli részén terült el. Csak igen kicsiny rész került belőle az új Krassó megyébe, mely 1880-ban a Marostól a Dunáig terjedt, a legdélibb része azonban csak 1873-ban járult hozzá az akkor polgárosított Határőrvidékből. 1718-ban a paszovici béke szabadította föl a török uralom alól, 1751-ig a temesi bánsághoz tartozott és katonai igazgatás alatt állott. 1751-ben polgárosított, de csak 1779-ben csatoltatott vissza Magyarországhoz. Az 1790 : 28. t.-c. adott neki az országgyűlésen ülési és szavazati jogot. 1849-ben az újonnan felállított szerb vajdaság és temesi bánság területébe osztatott be és csak 1860-ban került vissza Magyarországhoz. A határőrvidék polgárosítása után az 1873 : 27. t.-c. a volt szerb bánsági ezred 10., 14. századát egészen, a 9. századot Gaitasol kivételével és a 6. századnak Karas balparti részét Krassóval egyesítette. Azonban az 1876 : 33. t.-c., illetőleg az 1877 : 1. t.-c. a Néra és a Karas közt fekvő Jaszenova, Dupla, Ó- és Újpalánka, Vöröstemplom, Vracsevgaj, Ablian, Krusica és Rebenberg községeket az önállóságától megfosztott Fehértemplommal együtt Temeshez csatolta át. Ugyanez a t.-c. a Krassóhoz tartozó, de vele földrajzilag össze nem függő Vámamárgát Szörénnyel egyesítette.

A rövid életű Szörény megye egészen új alkotás: az 1873 : 27. t.-c. állította föl, az 1873-ban polgárosított oláh bánsági ezred területéből. A Szörény nevet teljesen alap nélkül kapta, területe a középkorban Temes megyének volt a része.

A megye székhelye, Karánsebes, 1873-ban törvényhatósági jogot kapott, az 1876 : 20. t.-c. azonban önállóságát megszüntette és a megye alá rendelté.

Az 1884 : 7. t.-c. az egyesített Krassó-Szörény megyéből Kucsót Temeshez, Daruvárt viszont Temesből Krassó-Szörényhez csatolta.

Kraszna. (L. Szilágy alatt.)

Kunság. (L. Jász-Kun kerület.)

Lándzsás szék. (L. Szepes alatt.)

Liptó vm. (L. a 8. sz. térképet.)

A természettől jól elhatárolt területe évszázadok óta nem változott. A trianoni béke alapján az egész megye a cseh-szlovák köztársasághoz került.

Máramaros vm. (L. a 26. sz. térképet.)

Határai a trianoni békéig nem változtak. A trianoni béke az egész megyét elvette Magyaror-

szágtól és északi nagyobb felét a cseh-szlovák köztársaságnak, déli kisebb felét Máramarossziget várossal Oláhországnak adta.

Moson vm. (L. a 17. sz. térképet.)

A XV. században a megye nyugat felé már a trianoni béke előtt Ausztriához számított területekre is kiterjedt. Scharfenegg (Sárfenek), Au és Mannersdorf, az első nevével is bizonyítja, magyar helységek voltak. Délen és nyugaton a határok alig változtak. Északon azonban a megye nem terjedt annyira, mint ma, határa sehol sem érte el a Duna főágát, míg ma több helyen is odáig ér és a Szigetköz felső részének több községe nem Mosonhoz, hanem Pozsonyhoz tartozott. Ilmic pedig kétlaki helység volt, részben Sopron megye hatósága alatt állott; az 1802 : 13. t.-c. alapján került egészen Mosonhoz.

Az 1848/49.-i szabadságharc után következett osztrák uralom bolygatta meg Moson északi határát. A pozsonyi káptalannak Köpcsény községhez tartozó Pócsfalú (Flanschendorf) nevű pusztáját már 1850-ben, a kataszteri munkálatok alkalmával Pozsony megye Ligetfalú községével egyesítették. Az 1850., illetőleg 1854. évi közigazgatási reform pedig Pozsony megyének a Duna jobb partján fekvő községeit Mosonhoz csatolta. 1854-től 1860-ig, mint már előzőleg II. József idejében, Moson megye egész területe Győrhez tartozott. Az októberi diploma értelmében az osztrák kormány ezen községátvételére hatályukat veszítették, célszerűségi okokból azonban a két érdekelt megye megegyezése alapján az 1884 : 7. t.-c. Pozsony megyének a Duna jobb partján fekvő községeit: egyrészt Kilitit, másrészt Darnót, Kisbodakot, Lipótot, Püskit, Remetét és Zselyit Mosonba kebelezték át, a jogilag Mosonhoz tartozó, tényleg azonban már évtizedek óta Ligetfalúval egyesült Pócsfalú pusztát, Moson megye tiltakozása ellenére, Pozsony megyéhez csatolta.

A trianoni béke a megyének nyugati felét elszakította Magyarországtól. A magyar uralom alatt maradt részt az 1923 : 35. t.-c. a Pozsonyból megmaradt községtörzsekkel együtt egyesítette Győr megyével.

Nagyhont. (L. Hont alatt.)

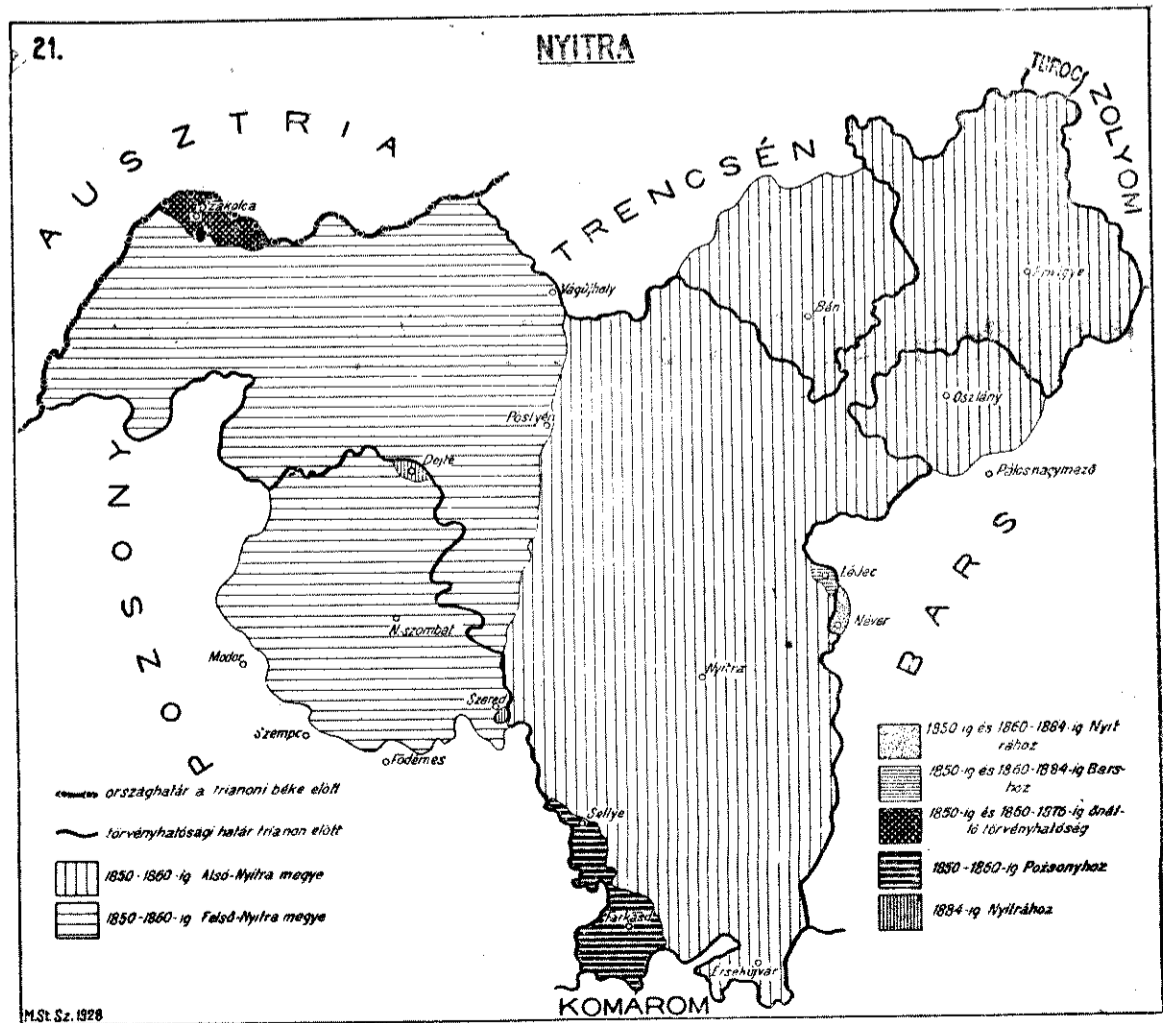
Nagykikindai kerület. (L. Torontál alatt.)

Nagykunság. (L. Jász-Kun kerületek alatt.)

Nógrád vm. (L. a 19. sz. térképet.)

Területe a trianoni béke előtt nem változott, csupán a Bach-korszakban történtek kisebb nántárkiigazítások. A Balassagyarmat közvetlen közelében fekvő Zahora (Erdőmeg) és Szelestény hontmegyei községek átsatoltattak Nógrádhoz, Gömör és Heves felé pedig a határ a hegy gerincéhez igazított. Ennek folytán egyrészt Egyházbást és Tajt, másrészt Bina, Csoma, Sid, Sőreg Gömör-Kishontból Nógrádba, Korlát Nógrádból Gömörbe, Hidegkút, Cered, Pogony, Tótújfalu Nógrádból Hevesbe kerültek. 1860-ban helyreálltak a régi határok és a trianoni békéig csak anynyi változás történt, hogy az 1881 : 63. t.-c. Kis-oroszt átsatolta Nógrádból Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyébe. A trianoni béke az Ipoly folyónak juttatta azt a szomorú szerepet, hogy a magyar uralom alatt álló területek határát jelölje. Így az után Nógrád megye nagyobb részét elvesztettük, a megmaradt déli részt az 1923 : 35. t.-c. a szintén megcsönkített Hontnak meghagyott részével közigazgatásilag egyesítette. 1922 októberben a trianoni béke alapján a cseh-szlovák köztársaságnak átadott Somoskő és Somoskőújfalu községek visszacsatoltattak Nógrád megyéhez.¹⁾ Az 1928. évi 9. t.-c. a Gömör-Kishontból Tajti községnek a trianoni határokon belül maradt részét és Zabart,

¹⁾ L. Volkszählung in der Czecho-slovakischen Republik. 15 Febr. 1921. Pozsony. 1924. (Czecho-slov. Stat. VI. Reihe 1.)

Borsodból, ahova 1923 óta tartoztak, átsatolta Nógrádhoz.

Nyitra vm. (L. a 21. sz. térképet.)

A megye területe, eltekintve a kétlaki községek rendezésétől, csupán a Bach-korszakban változott. Az 1850.-i közigazgatási beosztás Nyitra megyét a Vág folyó mentén kétfelé vágta. A Vág balparti része Trencsén megye báni és Bars oszlányi járásával együtt alkották Alsónyitra megyét, míg a pozsonymegyei területekkel (nagyszombati járás egészen és a szeredi járás északi fele) kiegészített Vág jobbparti részekből lett Felsőnyitra megye, Nagyszombat székhellyel. A megye legdélibb részén fekvő Vág jobbparti községek (Sellye, Farkasd, Negyed, stb.) Pozsonyhoz csatoltattak. A nyitra-barsi határon épült kétlaki helységek (Gimeskosztolány, Lédec, Néver) egészen Nyitrába kerültek.

Az alkotmány helyreállítása után csak a kétlaki községek hovatartozása rendeztetett. Az 1881. 63. t.-c. Gimeskosztolányt egészen Nyitrába, Lédecet és Névert pedig egészen Barsba kebelezte. Az 1884 : 7. t.-c. a Szereddal összeépült Szeredújvárost és Dejte községnek nyitrai területen épült részét is átsatolta Pozsonyhoz.

Nyitra területén feküdt az ország egyik legrégebb szabad királyi városa: Szokolca. Ez, eltekintve az 1850—1860. évektől, amikor Felsőnyitra megye alá tartozott, egészen 1876-ig önálló törvényhatóság volt. Az 1876 : 20. t.-c. azonban a le-

hanyagolt várost törvényhatósági jogától megfosztotta és visszakebelezte Nyitra megyébe.

A trianoni béke az egész megyét elvette tőlünk és a cseh-szlovák köztársaságnak juttatta.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (L. a 22. sz. térképet.)

Az országnak területre és népességre első megyéje. Amint azt már összetett neve is mutatja, több, hajdan önálló törvényhatóság összeolvadásából keletkezett.

Maga az eredeti Pest megye, melyben Pest városa is feküdt, csak a közepes nagyságú megyék közt foglalt helyet, alig volt félakkora, mint a mai megye. A mai megye Duna balparti területének északi felén terült el, de a Duna jobbpartján is volt néhány, ma Fejér megyéhez számított helysége. Sehol sem ért a Tiszáig. Déli határát kb. a Kecskeméttől Dömsödig húzott vonal jelzi.

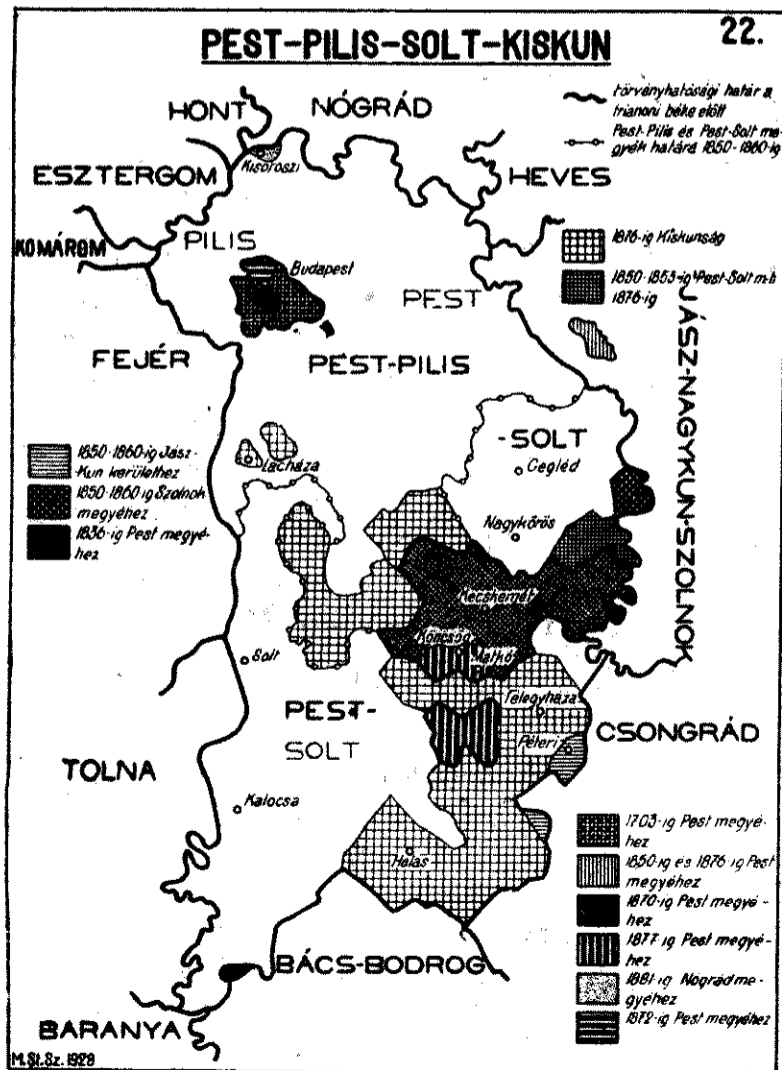
Pilis megye, Buda városával, a Duna jobbpartján, túlterjedt Pest megye mai határain s több, utóbb Esztergomhoz, Fejérhez, Komáromhoz került községet is magában foglalt. Már a XV. század végén összeolvadt Pesttel, a két megye egyesülését az 1492 : 100. t.-c. tényként elismeri.

Solt megye hosszan nyúlt el a Duna balpartján. Területe eredetileg Fejér megyéhez tartozott és két szék keletkezett rajta, északon Solt körül a solti, délen Kalocsa körül a hontokai szék, melyek a XV. század folyamán szerveztettek külön megyévé. A török betörés alkalmával elpusztult megyét az 1569 : 52. t.-c. Pest megyével egyesítette. A Pest-Pilis-Solt hármas név először az 1659 : 76. t.-c.-ben fordul elő.

A megye területébe ékelődött a Kiskunságnak öt, egymással össze nem függő földdarabja és Pest megyének is volt a megye zömével össze nem függő, területileg különálló három darabja: a Jászságba ékelt Jánoshida és a Kiskunság által elszakított Péteri és Kömpöc puszták. Pest megyének a török hódoltság után kialakult határai a XIX. század első feléig változatlanok maradtak.

Az 1836 : 30. t.-c. a Bajával összeépült Istvánmegye falut átkebelezte Bács-Bodrog megyébe.

Az 1848/49. évi szabadságharc után következett osztrák kormány első közigazgatási reformja (1850) alkalmával Pest-Pilis-Solt megyét nagyjából az Újszásztól Dömsödíg húzott vonal mentén kétfelé szakította, az északnyugati rész lett Pest-Pilis, a délnyugati, Kecskemét városával Pest-Solt megye. Ez utóbbihoz csatoltattak a Kiskunsághoz tartozott Kocsér és Karajenő puszták is, míg a Pest megye hatósága alatt álló, de vele területileg össze nem függő területek a Jász-Kun kerülethez soroztattak. Tószeg és Paládics pedig Pest megyéből Szolnokhoz csatoltattak át. Az 1854. évi véglegesnek jelzett megyebeosztás az előbbin csak

annyit változtatott, hogy Kocsért és Karajenőt visszaadta a Jász-Kun területnek.

A megye területét az 1876 : 33., illetőleg 1877. évi 1. t.-c. rendezte. Jánoshidát az újonnan felállított Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez osztotta be, a Pest-Pilis-Solt megye területébe ékelt Kiskun területek a Csongrádhoz csatolt Dorozsma kivételével, bekebeleztek a megyébe, mely eddigi hármas nevét a Kiskun megjelöléssel bővítette.

Az 1881 : 63. t.-c. a szentendrei sziget felső csúcsát elfoglaló Kisoroszit Nógrád megyéből átcsatolta Pest-Pilis-Solt-Kiskunba.

A megye területén feküdt az ország két fővárosa, Buda és Pest. Másfélszáz évig tartott török hódoltság után mindkettő elnéptelenedve került vissza magyar kézre. Mindkét város 1703-ban lett ismét szab. kir. várossá. Önállóságukat a Bach-korszak alatt is megtartották. Az 1872 : 36. t.-c. Buda és Pest szab. kir. fővárosokat, a Pest-megyétől elszakított Ó-Budát és a Margitszigetet Budapestté egyesítette, de ez a Széchenyi által ajánlott név már korábban is használatos volt. A Bach-korszak hivatalos lapja a Budapesti Közlöny címet viselte.

Az 1857-ben szabad királyi várossá lett Kecskemétet az 1870 : 42. t.-c. ruházta fel törvényhatósági joggal. Az 1877 : 2. t.-c. hatósága alá helyezte az addig Pest megyéhez tartozott Matkó, Köncsög, Bugac pusztákat is.

Pilis (L. Pest-Pilis-Solt-Kiskun alatt.)

Pozsony vm. (L. a 23. sz. térképet.)

A megyének századok folyamán kialakult határai először az 1848/49. évi szabadságharcot követett abszolút uralom alatt módosultak. Az egész nagyszombati járás Nagyszombat városával együtt és a szeredi járás északi fele az akkor felállított Felsőnyitra megyéhez, a Duna jobbpart-

ján, a Szigetközben levő hét község pedig Moson megyéhez, viszont Mosonból a Ligetfalival egyesített, előbb Köpcsényhez tartozott Pócsfalu (Flanschendorf) pusztá, továbbá Nyitrából a megye déli részén fekvő Vág jobbparti községek (Sellye, Farkasd, Negyed stb.) Pozsonyhoz kerültek.

Az abszolút kormány bukása után helyreálltak a régi határok, csak a Ligetfalival egyesült Pócsfalu maradt Pozsonynál, bár jogilag Mosonhoz tartozott. Azonban a megyének a Szigetközben levő községei egyre jobban érezték annak célszerűtlen voltát, hogy Pozsony megye alá tartoznak. Ezeket a községeket ugyanis a megye többi részétől a Duna folyam és annak számos ága annyira elválasztották, hogy az e vidéken olyan gyakori kisebb-nagyobb áradások alkalmával, de egyébként is zajláskor, télvíz idején a közlekedés Pozsony megyével és annak hatóságai- val csak Moson megyén keresztül volt lehetséges és épp akkor, midőn a hatóság közvetlen intézkedése legsürgősebben igényeltetett volna, az érintkezés csaknem lehetetlen volt. Ígyhogy több ízben Moson megye hatóságainak kellett kisegítőleg közbelépni (1884 : 7. t.-c. Tervjavaslat indoklása). E visszas helyzetet megszüntetendő, az 1884 : 7. t.-c. egyrészt Kiliti, másrészt Darnó, Kisbodak, Lipót, Püski, Remete, Zselyi községeket Pozsonytól Mosonba, Pócsfalu (Flanschendorf) pusztát viszont Mosonból Pozsonyhoz csatolta át. Ez utóbbi intézkedésével azonban csak törvényesítette a már évtizedek óta fennálló tényleges állapotot. Ugyanaz a törvény Dejte községnek Nyitrában lévő részét, továbbá a Nyitrához tartozó, de Szereddal összeépült Szeredújvárost is Pozsony megyébe kebelezte.

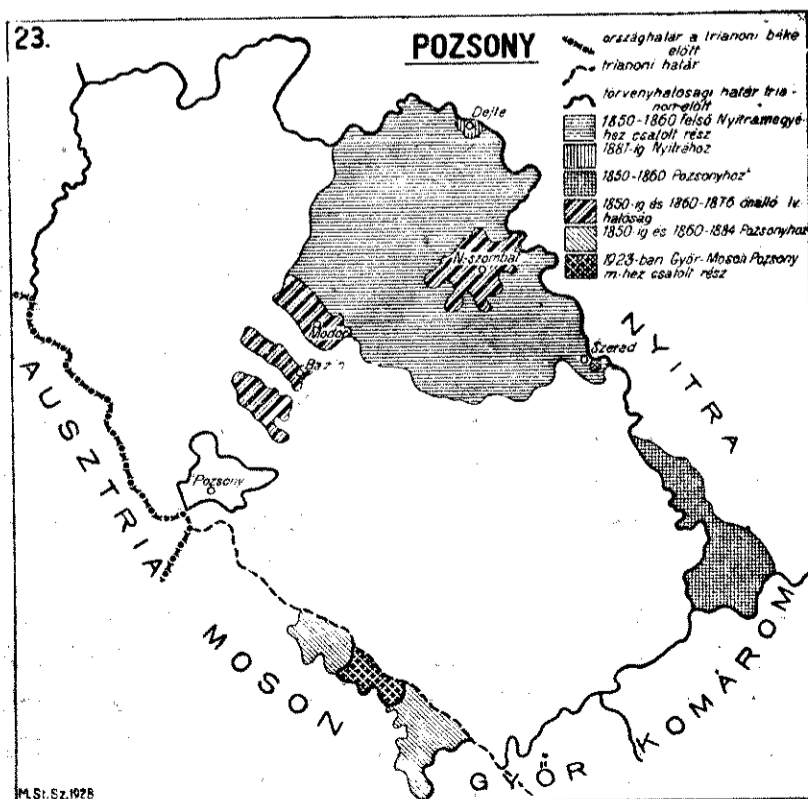
A megye területén keletkezett szab. kir. városok közül Pozsony mindvégig megőrizte önállóságát, még a Bach-korszakban is. A többiek: Nagyszombat, Bazin, Modor, Szentgyörgy már 1850 és 1860 között is a megye — az első Felsőnyitra, a többi Pozsony — hatósága alá voltak rendelve. Az 1876 : 20. t.-c. alapján visszakebeleztek Pozsony megyébe.

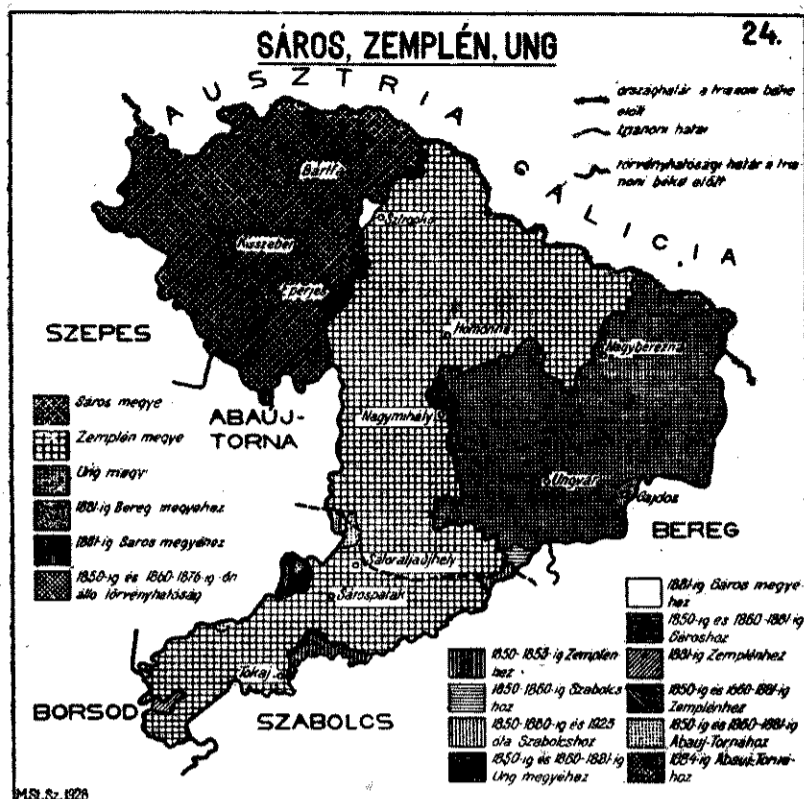
A trianoni béke elvette tőlünk Pozsony városával együtt parányi töredék kivételével az egész megyét. Magyar uralom alatt csak néhány Dunasziget és a Duna-meder változása következtében a jobbpartra került községrész maradt meg. Ezekből három új község alakult: Cikolasziget, Dobogaz és Sérfenyősziget, melyeket az 1923 : 35. t.-c. közigazgatásilag Győr megyével egyesített.

Sáros vm. (L. a 24. sz. térképet.)

Területe nagyon keveset változott.

Zemplénnel közös községei közül a Bach-korszak közigazgatási reformja következtében Fias, Tapolybisztra Sárosból Zemplénbe, Dricsna, Sztaskóc, Vladicsa, és Tapolyhermány pedig

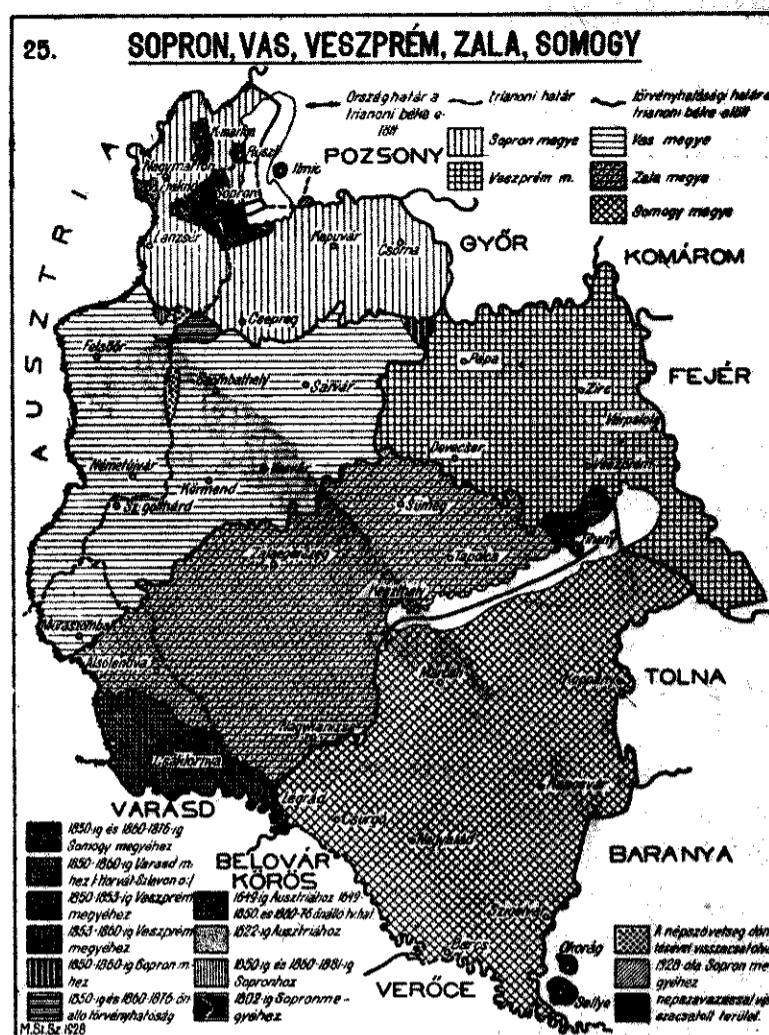
Zemplénből Sárosba kerültek. Az Abaújjal közös Kavecsán egészen Sárosé lett; Sárosba tartozott ebben az időben az abaúji Királynép, a szepesi Felsőszalók, a zempléni Kubulnyica és Györgyös is. Az 1881:63. t.-c. Tapolyhermányt ismét egészen Sárosnak adta, de Sárosba került egészen Fias és Tapolybisztra is, míg Bukóc, Sztaskóc, Dricsna és Vladicsa helységeket egészen Zemplénhez csatolta. Az 1881:63. t.-c. alapján Sároshoz került még Zemplénből: a már az 50-es években is Sároshoz tartozott Kubulnyicán, Györgyösön és a hozzá tartozó Grodzin pusztán kívül Micsák, Tarbaly pusztájával, Remenye, Proszács, Mátyáska, Vavrinc és Oroszvolya is. Zemplén pedig megkapta Sáróstól Sandalt és Boksát. Az 1881:63. t.-c. a megye legdélibb községét, a Kassa közelében fekvő és nagyrészt kassaiak által bírt Tihanyt, átcsatolta Abaújhoz.

A megye területében fekvő Eperjes, Bártfa, Kisszeben szab. kir. városok, eltekintve az 1850-1860 évektől, amikor a megye hatósága alatt állottak, külön törvényhatóságok voltak 1876-ig. Önállóságukat az 1876:20. t.-c. szüntette meg.

A trianoni béke az egész megyét a cseh-szláv köztársaságba kebelezte.

Somogy vm. (L. a 25. sz. térképet.)

A középkorban Koppány vidéke Tolnához, a megye délkeleti csücskéje (Szigetvár vidéke) Baranyához tartozott, de viszont Somogynak volt a Dráván túl is tekintélyes területe. A török hódoltság után azonban általában a szeszélyes, medrét változtató, partszaggató Dráva képezte déli határát, sőt Horvátország a Dráva balpartjára is átjött, a Zsdala-árok és a Dráva közt fekvő ú. n. Répáskerületet a varasdi határőrvidék szerezte meg. A török hódoltság alatt elpusztult megyét az 1596:41. t.-c. Zalával egyesítette, attól ismét az

1715:86. t.-c. választotta el. Területe a hódoltság óta csak annyit változott, hogy baranyai területektől körülvevett két, földrajzilag külön álló községét, Okorágot és Sellyét, melyek már a Bach-korszakban is Baranyához tartoztak, az 1876:33. t.-c. ebbe a megyébe kebelezte át. A trianoni béke értelmében a Dráva mederváltoztatásai következtében a folyó balpartjára sodrott horvát területek magyar községekhez, a jobbpartra került magyar földdarabok az új szerb-horvát-szlóven államhoz csatoltattak.

Sopron vm. (L. a 25. sz. térképet.)

Sopron megye a középkorban zálogként ismétlenül osztrák kézre került, egyes helységei csak a XVII. században: Fraknó 1622-ben, Kismarton 1649-ben csatoltattak vissza Magyarországhoz, de a megye területe a XVII. század közepétől a trianoni békéig csak jelentéktelenül változott. A megyének volt egy mosonmegyei területektől egészen körülvevett különálló darabkája is: Ilmic falunak Sopron megye alá tartozó része. Ezt az 1802:13. t.-c. Moson megyéhez csatolta.

Az ú. n. Bach-korszakban Sopron megyéhez tartozott Vas megyének két helysége is: Vár- és Egyházaskesző; az 1881:63. t.-c. Léka községet átcsatolta Sopronból Vas megyébe.

Sopron megye területén több szabad királyi város keletkezett: Sopron, szabadságát még az Árpádoktól kapta, önállóságát a Bach-korszakban is megtartotta, ma is önálló törvényhatóság. Kismartont az 1649:40., Rusztot

az 1681:60. t.-c. vette ki a megyei hatóság alól. Ez a két város az abszolút korszakban a megye alá volt rendelve, 1860—1876-ig azonban megint önálló törvényhatóságokként szerepeltek, míg az 1876:20. t.-c. önállóságukat megszüntette és mindkettőt bekebelezte Sopron megyébe.

A trianoni béke eredetileg Sopron városát és Sopron megyének egész nyugati felét Ausztriához csatolta, Magyarországnak csak a Fertő délnyugati sarkát Kőszeggel összekötő vonaltól keletre eső területeket hagyta meg. Utóbb a „civitas fidelissima“, bár a jövőjét biztosító Hinterland nélkül, és néhány község¹⁾ az e területen megtartott népszavazás eredményeképp visszakerült Magyarországhoz.

Szabolcs vm. (L. a 13. sz. térképet.)

Hajdan kiterjedtebb volt, mint ma, mert a mai Hajdu megyének és Debrecen város határának is jó része, sőt egyes, később Szatmárhoz és Biharhoz került községek is hozzá tartoztak.

A megye területe nem képezett egységes tömeget, a főtömbön kívül több különálló része is volt.

a) Szovát, Földes, Tetétlen, Sáp községek, melyek közül az első hármat az 1876:33. t.-c. az akkor felállított Hajdu megyéhez, az utolsót pedig Biharhoz csatolta.

b) Ópályi, Panyola, Szamosszeg, Kér. Kérsémjén községek, melyek 1827-ben Szatmárhoz kerültek.

c) Érmihályfalva község északi része — az egész határnak mintegy ötöde —, mely ugyancsak 1827-ben Biharhoz csatoltatott.

d) A Hajdu városok területébe ékelt Vidpuszta, mely utóbb a Hajdu városok területébe olvadt és azokkal együtt Hajdu megyéhez került.²⁾

e) Józsaszentgyörgy kertészközség, mely 1876-ban Hajdu megyébe kebelezetett.

Ezzel szemben a megye területébe idegen szigetek is ékelődtek:

a) Acsád Bihar megye kötelékébe tartozott.

b) Szalmád, Rohod helységek, Szennyes, Sige és Bánháza puszták Szatmár megye fennhatósága alatt álltak.

c) Encsenes, Ór, Lugos, Kismada és Gyüre helységek kétlakiak voltak, részben Szabolcs, részben Szatmár megyéhez tartoztak.

A megye területéből legerősebb a Hajdu városok váltak ki. Az 1605-ben Bocskay által Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Vámospércs és Szoboszló községekbe letelepített hajduk lassacskán

egészen kivonták magukat a megye hatósága alól. Ez ellen ugyan Szabolcs megye mindig tiltakozott és panaszaira az 1715:95. t.-c. a hajdu helységeket kifejezetten Szabolcs megye alá rendelte, azonban a törvény rendelkezése ellenére a hajdu városok, ha jogilag nem is, de tényleg továbbra is függetlenek maradtak, míg végül az 1791:29. t.-c. a nemes hajdu kerületet elismerte külön törvényhatóságnak s így a kerület jogilag is elvált Szabolcstól.

1827-ben Szatmár megyével történt megegyezés alapján a Szatmár megyében levő szabolcsi birtokok elcseréltettek a Szabolcsban lévő szatmári területekért. Ugyanebben az évben Bihar is átengedte Acsádot Érmihályfalva szabolcsi része fejében (1827:34. t.-c.).

A mult század elején került Szabolcs megyéhez az előbb Bereghez, majd Szatmárhoz tartozott, az előbbi megye területétől egészen elszigetelt, Szabolcs és Szatmár közé ékelt Pusztadobos.¹⁾

Az 1848/49. évi szabadságharc után az osztrák kormány a közigazgatás első szervezése alkalmával Szabolcs megyéhez csatolta a hajdu városokat, Debrecen városát, Kaba²⁾, Báránd, Udvari, Szerrep és Dancsháza biharmegyei községeket, Ung megyének négy községét (Csap, Zsurk, Győröcske, Záhony), de elszakította a Tisza jobbpartján Szabolcs, Ung és Bereg összeszőgelésénél fekvő Ágtelek, Ásvány, Eszeny és Szalóka községeket, a bodrogközi községeket és a megyének Vámospércs fölött a hajdu városok és Szatmár között fekvő több községét. Az 1854. évi rendezés a bodrogközi községeket visszaadta ugyan, de másrészt nemcsak az előbb Szabolcsnak juttatott bihari területeket és a hajdu városokat vette el, hanem Észak (máskép Alsó) Bihar megyéhez csatolta Szabolcsnak a hajdu városoktól nyugatra eső területét is.

1876-ban is nagy területeket veszített Szabolcs megye. Az 1876:33. t.-c. Érkenéz és Sáp községeket Bihar megyéhez, Csege, Balmazújváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspökladány, Szovát, Tetétlen és Földes községeket az újonnan létesített Hajdu megyéhez csatolta. Utólag Hajduhoz csatoltatott még Józsaszentgyörgy kertészközség is (1877:1 t.-c.). Az 1876:33. t.-c. a Debrecen város tulajdonát képező és vele területi összefüggésben álló Óhat, Zám, Mátá és Kishegyes egész pusztákat, valamint a nagyhegyesi, macsi, monostori, pallagi és zeleméri részeket Debrecen város fennhatósága alá helyezte. Az 1881:63. t.-c. Gyulai Macs és Gyulai Hegyes pusztákat is Debrecennel egyesítette.

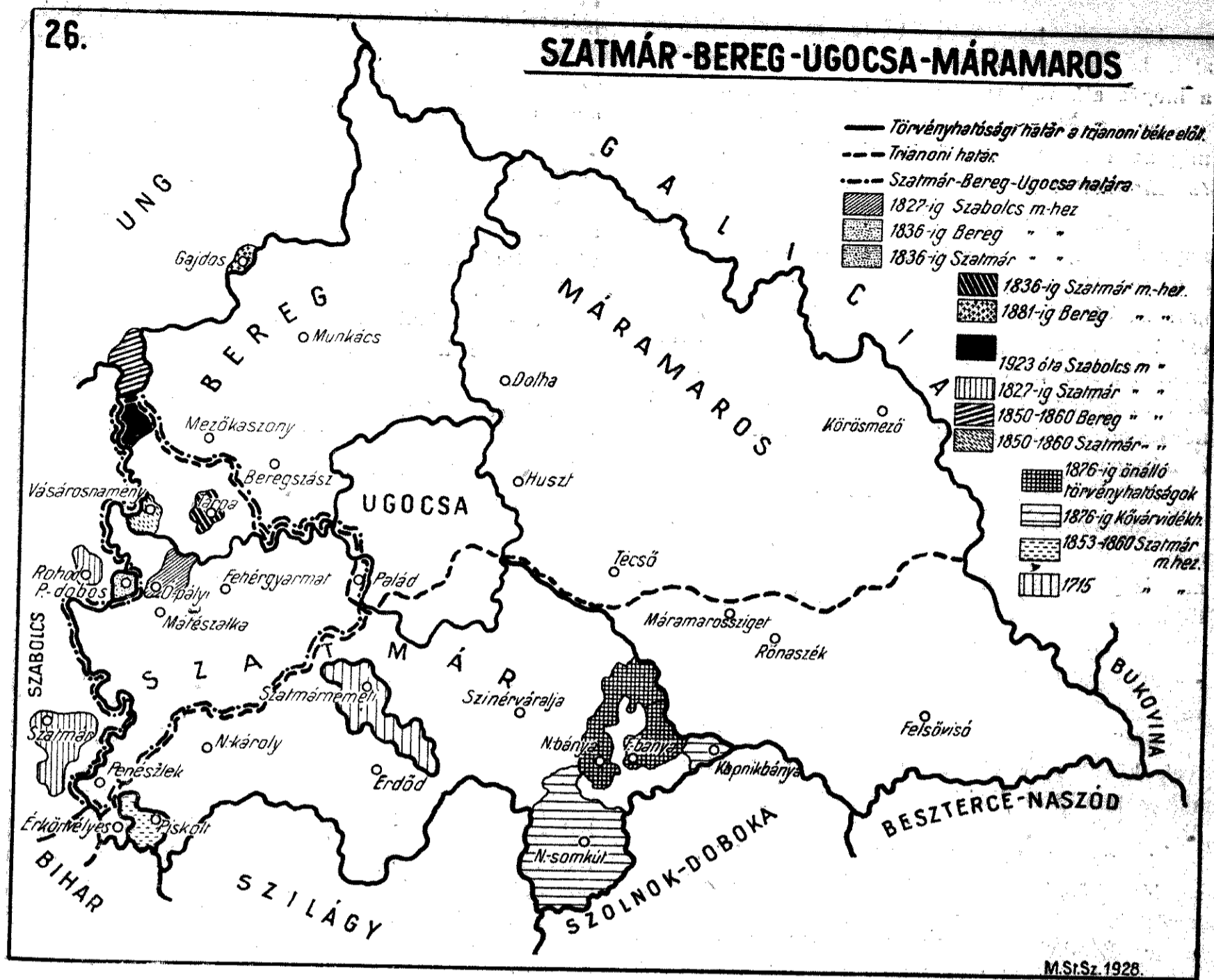
A trianoni béke a Tisza jobbpartja és a beregi határ közé eső, már az abszolút osztrák uralom

¹⁾ Sopron (Brennberg), Ágfalva, Balf, Fertőboz, Fertőrákos, Harka, Kópháza, Nagycenk, Sopronbánfalva („Sopron. Civitas fidelissima.“ Kiadja a Sopronmegyei kör, 1925. 86. 1.).

²⁾ Görög Magyar Atlaszában még Szabolcsshoz tartozóként szerepel.

¹⁾ L. Görög Magyar Atlaszát.

²⁾ Ma Hajdu megyében.

alatt Bereghez csatolt négy községétől fosztotta meg Szabolcsot.

Az ország megcsönkítése következtében szükségessé vált rendezés során Bereg megyének a Tisza balpartján fekvő három községe Kislónya, Mátyus, Kerecseny átkerült Szabolcsba (1923. évi 35. t.-c.) és ideiglenesen Szabolccsal egyesített Ung megyének magyar uralom alatt maradt két községe (Záhony, Győröcske) is. (1923 : 35. t.-c.)

Szatmár vm. (L. a 26. sz. térképet.)

A megye területe régebben jóval kisebb terjedelmű volt, mint közvetlenül a trianoni béke előtt: nem tartoztak hozzá a Kővár-vidéktől átszatolt részek, sőt a középkorban még Nagybánya környéke sem. 1827-ig nagyobb szabolcsi sziget ékelődött bele és Szatmárnak is voltak a megye zömével területileg össze nem függő részei: 1. Szabolcsban Szalmád, Rohod egész helységek, továbbá Szennyes, Sige és Bánháza puszták egészen, Encsencs, Ór, Lugos, Kismada és Gyüre helységeknek Szatmár fenhatósága alatt álló részei. 2. Beregben: Tarpa. 3. A megye legkeletibb részébe is csak a megyétől független Nagybánya területén keresztül lehetett eljutni. 4. Ilk, Vitka,

Olcsva, Olcsvaapáti községeket is idegen, szabolcsi és beregi szigetek választották el a megye egyéb részétől. Az 1827 : 34. t.-c. a Szabolcs területében lévő szatmári birtokokat Szabolcsba kebelezte, viszont Szatmár megkapta a területébe ékelt szabolcsi szigetet: Ópályi, Kér, Kérsenjén, Szamoszeg és Panyola helységeket. Az 1836 : 29. t.-c. Tarpát vette el Szatmártól és Bereghez csatolta, az addig Bereghez tartozott, de vele össze nem függő Pusztadobost pedig Szatmárral egyesítette; ez a község utóbb Szabolcsba került. A Bach-korszakban Szatmár két községgel gyarapodott: hozzácsatoltatott Biharból Piskótt, Beregből Vásárosnamény. Az 1876 : 33. t.-c., illetőleg az 1877 : 1. t.-c. az akkor felosztott Kővár-vidéknek egyik felét Szatmárhoz csatolta.

A megye területén lévő régi bányavárosok: Nagybánya és Felsőbánya, eltekintve az 1850—1860 évektől, amikor a megyei hatóságnak voltak alárendelve, önálló törvényhatóságok voltak 1876-ig. Az 1876 : 20. t.-c. visszakebelezte mindkettőt a megyébe. Az 1715-ben szabad királyi várossá lett Szatmárnémeti a legutóbbi időki meg-

tartotta önállóságát, de a Bach-korszakban szintén be volt osztva a megyébe.

A trianoni béke a megye nagyobb részét elszakította Magyarországtól és a cseh-szlovák köztársaságnak adott Palád kivételével oláh impérium alá juttatta. A magyar igazgatás alatt hagyott részt az 1923 : 35. t.-c. a Beregből és Ugocsából megmaradt területekkel közigazgatásilag egyesítette.

Szepes vm. (L. a 27. sz. térképet.)

A trianoni béke előtti területét az 1876 : 33. t.-c. állapította meg. Ezt megelőzőleg ezen a területen több, az idők folyamán változott törvényhatóság osztozott. A tulajdonképeni Szepes megyén és a megye hatósága alól kivett szabad királyi és bányavárosokon kívül, külön törvényhatóságot képezett a szászok földje, a megye területén szétszórt XXIV város: Béla, Durand, Felka, Igló, Leibic, Mateoc, Ménhárd, Olaszi, Poprád, Ruszkinoc, Strázsa, Szombat, Váralja, továbbá Káposztafalva, Csütörtökhely, Illyésfalva, Mühlenbach, Nagyszalók, Zsákóc, Kurimján, Danisóc, Odorin, Tamásfalva, Velbach. 1412-ben Zsigmond király a felsorolt városok közül az első tizenháromat (a XIII város) a lubló-podolini uradalommal együtt elzálogosította Lengyelországnak. A megmaradt XI város továbbra is külön törvényhatóságként szerepelt egészen 1636-ig, mely évben a Csáky grófok kezére kerültek és visszaiutottak a megye hatósága alá.

Az elzálogosított terület lengyel uralom alatt maradt 1772-ig, Lengyelország első felosztásáig. A lubló-podolini uradalomhoz tartozó falvak, mi helyt visszakerültek Magyarországhoz, a megye alá rendeltettek, a XIII város azonban a lubló-podolini uradalomhoz tartozó Lubló, Gnézda, Podolin városokkal új törvényhatósággá egyesítettetett a XVI szepesi város kerülete néven. Ez a kerület — eltekintve az 1850—1860 évektől,

amikor be volt osztva a megyébe — 1876-ig önálló törvényhatóság volt. Az 1870 : 42. t.-c. a megyéssel egyenrangúnak nyilvánította. Az 1876 : 33. t.-c. azonban nyolc össze nem függő darabból álló területét egyesítette Szepes megyével.

Külön törvényhatóság volt a XIII. század közepe óta a X nemes lándzsások felső széke, vagy a Kis vármegye, mely nevét onnan vette, hogy lakócai tartoztak 10 lándzsást adni a királyi testőrséghez. Területét az 1802 : 10. t.-c. a lakosok kérelmére csatolta vissza Szepeshez.

A X lándzsások felső széke, a következő helységeket foglalta magába: Ábrahámfalva, Bethlenfalva, Csontfalva, Filefalva, Gánfalva, Hadusfalva, Horán, Horka, Hózelec, Kisóc, Komaróc, Lőkfalva, Mahálfalva, Matyasóc, Mecsedel, Miklósfalva, Píkfalva és Szentandrás. Területe nem képezett összefüggő tömböt, Bethlenfalva, Hadusfalva Matyasóccal, Mecsedel a többi községtől elszakadt három külön sziget volt.¹⁾

A Bach-korszakban Szepes megyével volt egyesítve a megye területén fekvő szab. kir. városokon kívül a XVI szepesi város területe, a Gömör megyétől elszakított Vernár és Uhorna, viszont a szepesi Felsőszalók ebben az időben Sároshoz tartozott. Az 1881 : 63. t.-c. Stószát átcsatolta Abaújhoz.

A megye területében levő Késmárk és Lőcse városok, eltekintve a Bach-korszaktól, amikor a megye alatt állottak, 1876-ig külön törvényhatóságok voltak. Az 1870 : 42. t.-c. törvényhatósági joggal ruházta fel a középkorban szab. kir. várossá lett, de felségsértés miatt 1527-ben kiváltságát elvesztett Gölnicbányát is, azonban az 1876 : 20. t.-c. mind utóbbinak, mind a két előbb említettnek önállóságát megszüntette.

A trianoni béke Magyarországtól az egész megyét elvette és a Lengyelországnak adott tizenhárom község²⁾ kivételével a cseh-szlovák köztársasághoz csatolta.

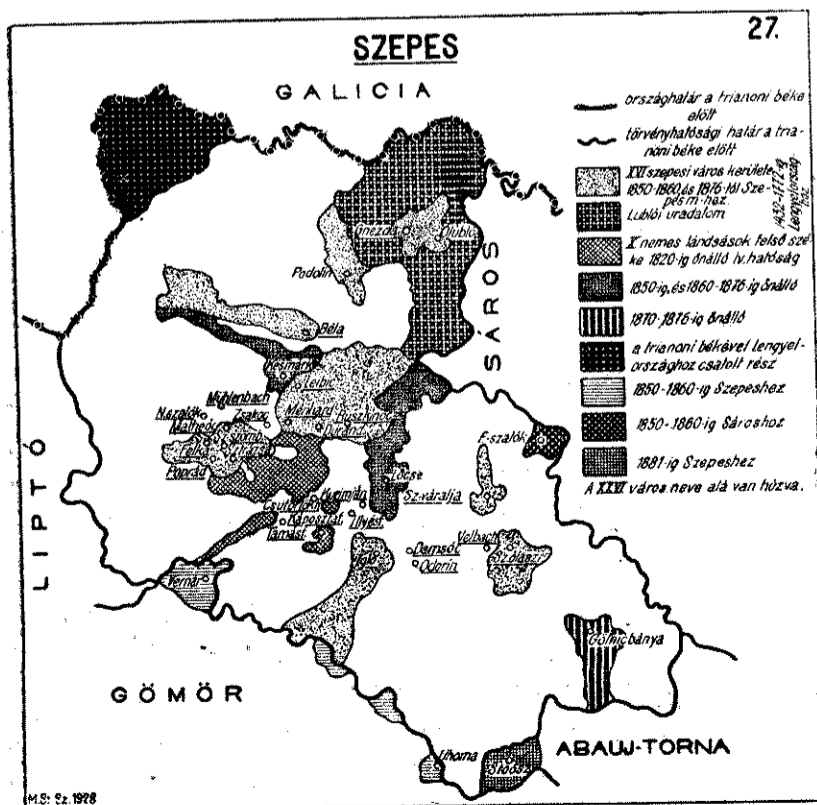
Szilágy vm. (L. a 28. sz. térképet.)

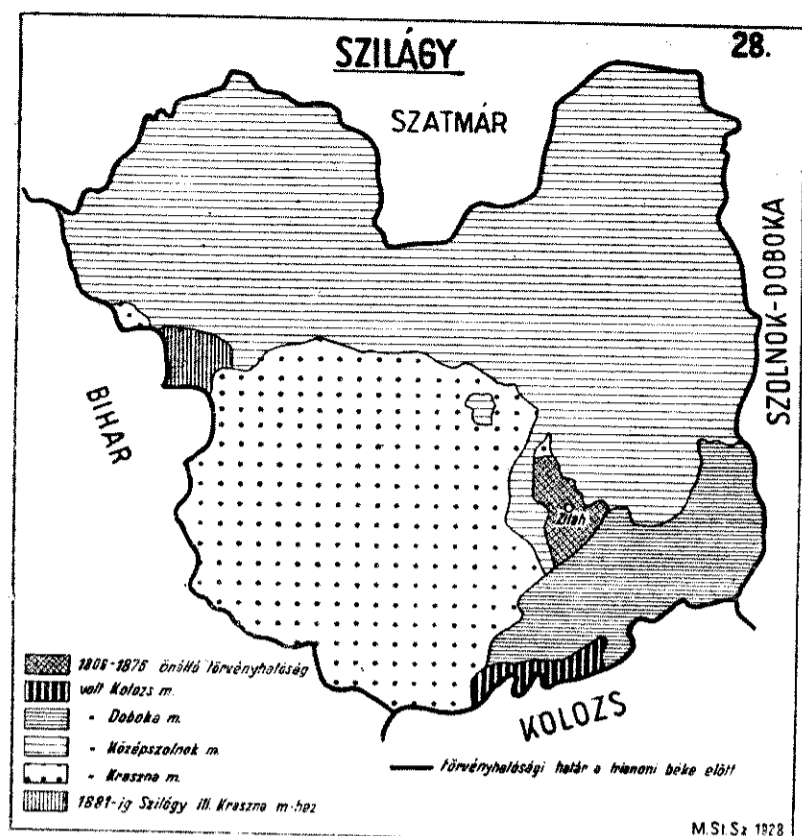
Ezt a megyét az 1876 : 33. t.-c. létesítette; területét az 1877 : 1. t.-c. állapította meg. Magában foglalta a korábbi Közép-Szolnok és Kraszna megyék egész területét, Zilah városát, Doboka megye egregyi járását és Kolozs megyének két községét.

Közép-Szolnok megye a XIII. század közepéig

¹⁾ L. Hradzsky József: a szepesi X lándzsások széke, vagy a Kis vármegye története. Lőcse, 1895. (a Szepesmegyei Történelmi Társulat Millenneumi Kiadványai. Szerk. Demkó Kálmán. III. kötet.) L. még: Terrae seu Comitatus Scepusiensis Tabula. Adornata per Andream Márkó I. Geom. (1'' = mfd méretben.)

²⁾ Bélakorompa, Dercsény, Frigyesvágása, Újbéla, Szentmindszent (Kacvin), Alsó-, Felső- és Kislápos, Nedec, Feketebérc, Répásfalva, Szepesgyörke, Újterebes.

az egységes Szolnok, majd ennek kettészakadása után Belső-Szolnok megyének képezte részét. Ez utóbbtól a XV. század közepén vált el. Eredetileg sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mint amennyi Szilágyszécs megyébe olvadt belőle, határa felnyúlt egészen Máramarosig és Beszterce vidékéig. Felölelte az idők folyamán Szatmárhoz került Nagybányát és környékét; a XVII. század végén önálló törvényhatósággá szervezett Kővár-vidék is tőle szakított el. A megyéhez tartozó Szilágyszécs községe minden oldalról krasznai területek vették körül, viszont középszolnoki területek közt is volt egy krasznai sziget: Vaja. Az 1806-ban szab. kir. várossá lett Zilah önállósága 1876-ban megszűnt.

Kraszna megye a legkisebb megyék közé tartozott. Két, területileg különálló községe volt: a középszolnoki határoktól körülvett Vaja, és a Középszolnok és Bihar közé ékelt Kispacal; viszont, mint említettük, Szilágyszécs középszolnoki sziget volt krasznai területek között.

Az 1884 : 7. t.-c. Kozmaalmás, előbb Kraszna-megyéhez tartozó községe Szilágyszécsből átkebelezte Biharba.

A trianoni béke az egész megyét oláh uralom alá juttatta.

Szolnok vm.

A XVI. század közepéig három ilyen nevű megyeje volt az országnak, egymástól Belső, Közép és Külső jelzőkkel megkülönböztetve. A három megye — bár a Tisza mentén elterülő Külső-Szolnok megye nem állott területi összefüggésben a Magyarország és Erdély határán fekvő másik kettővel, sőt meglehetősen távol esett tőlük, amint azt Pesty Frigyes kimutatta — eredetileg egy törvényhatóságot képezett, melynek főispánja az erdélyi vajda volt. A megye tiszamenti,

területileg különálló része a XIII. század közepén különült el és erdélyi szempontból nézve helyesen kapta a Külső-Szolnok nevet, szemben a megye fennmaradó, Erdély határain belül eső részeiből alkotott Belső-Szolnok megyével. Külső-Szolnok megye a török betörés következtében elpusztult és az 1559 : 52. t.-c. Heves megyével egyesítette. Bár nem pontosan régi területével, tíz évre a Bach-korszak élesztette föl Szolnok megye néven, majd 1876-ban a megyék területének rendezésekor nagyjából ugyanez a terület elválasztott Hevestől és a Jászsággal és Nagykunsággal Jász-Nagykun-Szolnok megyévé egyesítetteti

Belső-Szolnok megye a XV. században ismét kétfelé szakadt, szilágyszécsi részeiből új megye alakult, mely természetesen a Közép jelzést kapta. Ennek területéből a XVII. század végén kiszakított Kővár vidéke. Maga Közép-Szolnok megye 1876-ban az új Szilágyszécs megyébe olvadt, Kővár vidéke pedig felosztott Szolnok-Doboka és Szatmár megyék között. (L. Szilágyszécs alatt is.)

Belső-Szolnok további alakulását l. Erdélynél).

Szörény. (L. Krassó-Szörény.)

Temes vm. (L. a 31. sz. térképet.)

A középkori Temes megyének a török hódoltság után kialakulásától teljesen eltérő alakja volt. Északon nem ért a Marosig, hanem a Maros bal partján Csanádhhoz és Aradhoz tartozó széles földsáv alatt hosszan húzódott el kelet-nyugati irányban, mind a három bánati megyén keresztül, hogy azután Krassó-Szörény területén felölelve az egész későbbi Szörény megyét és Krassónak vele határos részeit, lenyúljon egészen a Dunáig. Az új Temes megyének tehát csak középső része tartozott a régi Temeshez, északi része Arad, a déli Keve és Krassó hatósága alatt állott. A megye területe 1718-ig török uralom alatt volt, a paszarovici béke alapján (1718) szabadult fel. Az újonnan szervezett temesi bánatság része lett és katonailag igazgattatott 1751-ig. Ekkor területe déli negyede kivételével polgárosított és 1779-ben visszacsatolt Magyarországhoz. Az 1791 : 28. t.-c. adott a megyének az országgyűlésen ülési és szavazati jogot. 1849-től 1860-ig a megye a szerb vajdaság és temesi bánatság része volt. A megye déli része (Versecen alul), a Határőrvidékhez tartozott, 1845-ig a német bánatsági és oláh bánatsági ezredek közt oszlott meg. Területeik közt a Karas volt a határ, 1845-ben az oláh bánatsági ezred itteni része egészen és a német bánatsági ezred egy része az újonnan felállított szerb bánatsági ezredé lett. A Határőrvidék felosztása után az 1873 : 27. t.-c. a német bánatsági ezred 11. és 12. századát, a szerb-bánatsági ezredből a hajdani német-bánatsági ezredből hozzaadott Karas jobbpartján fekvő területét, vagyis az 5., 8. századát egészen, a 6. századnak Karas

jobbparti részét, a 4. századból Károlyfalvát és Nikolincet és a 9. századból Gaitasolt Temes megyéhez csatolta. Az 1876:33. t.-c., illetőleg az 1877:1. t.-c. átcsatolta még Temeshez a valamikor a Határőrvidékhez tartozott, de az 1873:27. t.-c. alapján Krassóhoz csatolt területből a Néra és Karas közt fekvő területet: Fehértemplom, Jaszenova, Dupla, Ó- és Újpalánka, Vöröstemplom, Vracsevgaj, Ablián, Krusica és Rébenberg helységeket. Az 1884:7. t.-c. még Temessel egyesítette Kusicsot is. Ugyanezen t.-c. Daruvárt Temesből Krassó-Szörényhez, az árvíz által elpusztított Gyurgyevo határát pedig Torontálhoz csatolta.

Temesvár az 1791:30. t.-c. alapján szabad királyi várossá lett és önállóságát a legújabb időkig megtartotta, még a Bach-korszakban is. Versecet az 1870:42. t.-c. ruházta fel törvényhatósági joggal. Az 1873:27. t.-c. alapján törvényhatósági jogot kapott Fehértemplom is, ennek önállóságát azonban az 1876:20. t.-c. megszüntette. A trianoni béke az egész megyét elszakította Magyarországtól. Területének nagyobb része Romániának jutott, déli része szerb-horvát-szlovén uralom alá került.

Tolna vm. (L. a 10. sz. térképet.)

A középkorban észak-nyugat és dél felé is messzebb terjedt, mint napjainkban. Hozátartozott a mai Fejér megyéből: Egres, Somogyból: Koppány környéke, Baranyából: Mágocs, Ráckozár vidéke.

A török hódoltság óta azonban határai csak az 1850—1860 években módosultak kissé, amennyiben az addig Baranyához tartozott Hidas és Zsibrik községek és a Fejérhez tartozott Igar átkerültek Tolnához, viszont Cikó határának egy része Baranyához csatoltatott.

Torna. (L. Abaúj alatt.)

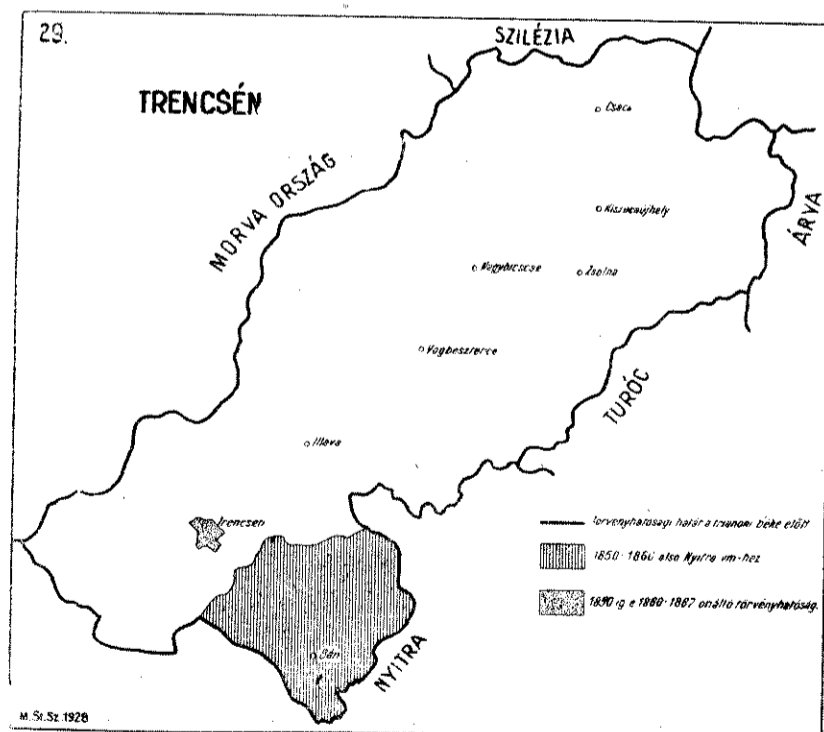
Torontál vm. (L. a 31. sz. térképet.)

A trianoni békét megelőzőleg Magyarország területre legnagyobb megyéinek egyike volt. Nem tekinthető a török hódoltság előtti Torontál folytatásának és új határai a régi állapotok ismerése nélkül állapították meg. A régi Torontál a legkisebb megyék közé tartozott. Alig volt negyedakkora, mint az új Torontál és annak éppen középső részein terült el. Az új megye északi része hajdan Csanádhoz, déli része Kevéhez tartozott, kelet felől Temes is mélyen benyomult területébe. A megye területe 1718-ban szabadult fel a török uralom alól és az újonnan felállított temesi bán-ság részeként egész terjedelmében katonai igazgatás alatt állott 1751-ig. Ebben az évben északi része polgárosított, de csak 1779-ben került vissza Magyarországhoz, az országgyűlésen pedig ülési és szavazati jogot csak az 1790:28. t.-c. alapján kapott. 1849-ben a megye ismét elszakadt Magyarországtól és a Szerb vajdaság és temesi bán-ság nevű új koronatartományhoz csatoltatott.

A megye déli része 1873-ig maradt katonai igazgatás alatt. A bánati határőrvidék rendezése után (1779) a német-bánsági ezredhez tartozott. 1838-ban a német-bánsági ezred területének egy részét az új Szerb-bánsági zászlóalj, 1845-től ezred, kapta meg. A Határőrvidék feloszlata után az 1873:27. t.-c. a német-bánsági ezred 1—10. századát, a szerb-bánsági ezred 1—3., 7., 11. és 13. századát egészen és a 4. századát Nikolince és Károlyfalva kivételével Torontálba kebelezte. Az 1884:7. t.-c. Gyurgyevó elpusztult községnek határát Temesből Torontálba csatolta át. A feloszlattott tiszamarosi végvidékből 1752—53-ban benépesült községekből alakult a nagykikindai kerület¹⁾, melyet az 1870:42. t.-c. a megyékkel egyenjogusított.²⁾ Az 1876:33. t.-c. azonban a kerület önállóságát megszüntette és területét hozzácsatolta Torontálhoz. Az 1880:16. t.-c. Szegednek a Tisza balpartján, torontáli területen keletkezett külvárosát, Új-Szegedet egyesítette Szegeddel. Pancsova városát az 1873:27. t.-c. törvényhatósági joggal ruházta fel. A trianoni béke Torontálból Magyarországnak mindössze kilenc községet³⁾ hagyott meg Szeged és Makó között. Ezt a kis háromszöget az 1923:35. t.-c. közigazgatásilag Csanád megyével egyesítette. A megye többi részein a szerb-horvát-szlovén királyság és Románia osztoztak.

Trencsén vm. (L. a 29. sz. térképet.)

A Bach-korszakban a báni járás Alsónyitra megyéhez tartozott. Egyébként a megye területe mindig ugyanazon határok között maradt. Trencsén szabad királyi város, kivéve az 1850—1869

¹⁾ L. Sztojacskovics Sándor: A nagykikindai kerület, mint önálló törvényhatóság. Buda, 1871.

²⁾ Hozzártottak: Basahid, Franyova (Aracs), Józefa, Karlova, Kumán, Mellenc, Mokrín, Nagy-kikinda, Ráckeresztúr, Tarras.

³⁾ Deszk, Gyála, (Nagyrét), Kiszombor, Kübekháza, Ószentiván, Szőreg, Újszentiván, Ferencszálás, Klárafalva.

éveket, amikor a megye alá volt rendelve, egészen 1876-ig külön törvényhatóság volt. Az 1876:20. t.-c. visszacsatolta a megyéhez. A trianoni béke az egész megyét cseh-szlovák uralom alá juttatta.

Turóc vm. (L. a 8. sz. térképet.)

A legkisebb megyék egyike. Területe nem változott. 1854—1860 között Árvával volt egyesítve. A trianoni béke alapján a cseh-szlovák köztársasághoz tartozik.

Ugoesa vm. (L. a 26. sz. térképet.)

A legkisebb megyék közül való volt. Határai nem változtak. II. József, majd a szabadságharc után következett abszolút kormány közigazgatási reformja a megyék sorából törölte, területét beolvastotta Beregbe. A trianoni béke a megyéből Magyarországnak csak pár holdnyi lakatlan területet hagyott Tiszapéterfalva határából, ezt az 1923:35. t.-c. Szatmárral egyesítette. Ugoesa területének zöme a cseh-szlovák köztársaság része lett, Románia 14 községet kapott belőle.¹⁾

Ung vm. (L. a 24. sz. térképet.)

Területe csak jelentéktelen változásokat szenvedett. A Bach-korszakban legdélibb négy községe Csap, Győröske, Záhony, Zsurk Szabolcs megyéhez került. Az 1881:63. t.-c. rendezte két kétlaki községének hovatartozását: a Bereg és Ung határán épült Gajdos Unghoz, ellenben a Nagymihály szolgabírói székhely közelében fekvő Izbugyát Zemplénhez csatolta. A trianoni béke elvette tőlünk és cseh-szlovák uralom alá juttatta az egész megyét, a Tisza balpartján fekvő két község, Záhony és Győröske kivételével. A megyének ezt a magyar igazgatás alatt hagyott töredékét az 1923:35. t.-c. közigazgatásilag egyesítette Szabolcs megyével.

Vas vm. (L. a 25. sz. térképet.)

A megye határai a trianoni béke előtt keveset változtak. Az ú. n. Bach-korszakban a Sopron és Veszprém megyék közé ékelt Vár- és Egyházaskesző falvak Sopronhoz tartoztak. Az 1881:63. t.-c. az addig Sopron megyéhez tartozott Lékát Vas megyével egyesítette.

A trianoni béke megfosztotta a megyét nyugati részétől. Elszakította tőlünk nemcsak a vendek, a törökök elől Boszniából hozzánk menekült horvátok (Wasser-Bosner-Kroaten) és a vallásüldözések idejében Ausztriából kiüldözött és nálunk menedéket talált lutheránus hiencek, hanem ősidőktől fogva színmagyarok lakta községeket is. Az elszakított terület északi nagyobb fele az újonnan felállított „Burgenland“ tartomány részeként Ausztriának, kisebb déli fele a szerb-horvát-szlovén királyságnak jutott. A békeszerződés alapján

eredetileg Ausztriának átengedett területből a határ végleges megállapítása során nyolc község visszakerült Magyarországhoz.¹⁾

Az 1649:25. t.-c. alapján Kőszeg szabad királyi város lett, s eltekintve az abszolút uralom idejétől, amikor Vas megye hatóságának volt alárendelve, önállóságát megtartotta 1876-ig. Az 1876:20. t.-c. megszüntette mint önálló törvényhatóságot és visszakebelezte Vas megyébe.

Veszprém vm. (L. a 25. sz. térképet.)

Határai a török hódoltság után csak annyiban módosultak, hogy a Bach-korszakban Zala megye több balatonmenti községe is hozzátartozott. Az 1850. évi közigazgatási reform 12 községet csatolt hozzá Zalából, az 1854. évi azonban ezek közül csak hatot hagyott meg Veszprémnél.

Zala vm. (L. a 25. sz. térképet.)

Zala, helyesebben Szala, határa a középkorban Horvátország felé ingadozott, a Muraköz időnkint Varasdhoz tartozott, máskor viszont Zala megye hatósága drávántúli részekre is kiterjedt. Az 1596:41. t.-c. a töröktől elfoglalt Somogyot Zalával egyesítette s a két megyét az 1715:86. t.-c. választotta ismét külön. Területe a trianoni béke előtt csak az ú. n. Bach-korszakban változott. Ebben az időben a Muraköz Horvát-Szlavonországnak volt kiegészítő része: Légrad Körös, a többi község Varasdhoz csatoltatott. Az 1850. évi közigazgatási reform 12 balatonmenti községet is átcsatolt Zalából Veszprémbe, de az 1854. évi reform ezek közül csak hatot hagyott meg Veszprémnél. A trianoni béke Zala megyét is megcsontította: elvette a Muraközön kívül az alsólendvai járás déli felét és a letenyeinek több községét. Ezek a területek a szerb-horvát-szlovén királysághoz csatoltattak.

Zaránd vm. (L. a 7. sz. térképet.)

1876-ig szerepelt megyéink sorában. Hosszú sávban nyúlt el Arad és Bihar között. Területének legnagyobb része Aradba olvadt; Arad területének több mint fele eredetileg Zarándhoz tartozott. Már 1744-ben átcsatoltatott két nyugati járás Aradhoz. Az így szűkebb határok közé szorított Zaránd az ú. n. Partiumhoz tartozott. Az 1876:33. t.-c. a megyét megszüntette, területét felosztotta Arad és Hunyad között. Az 1877:1. t.-c. felsorolja az egyes megyékhez csatolt községeket.

Zemplén vm. (L. a 24. sz. térképet.)

Területe 1848 előtt nem változott.

Határai mentén több ú. n. kétlaki község keletkezett. Ezek iránt már a Bach-korszak közigazgatási reformja is intézkedett, hovatartozásukat később az 1881:63. t.-c. rendezte. A Bach-korszak megyebeosztása szerint Golop Abaújából, — Fias, Ta-

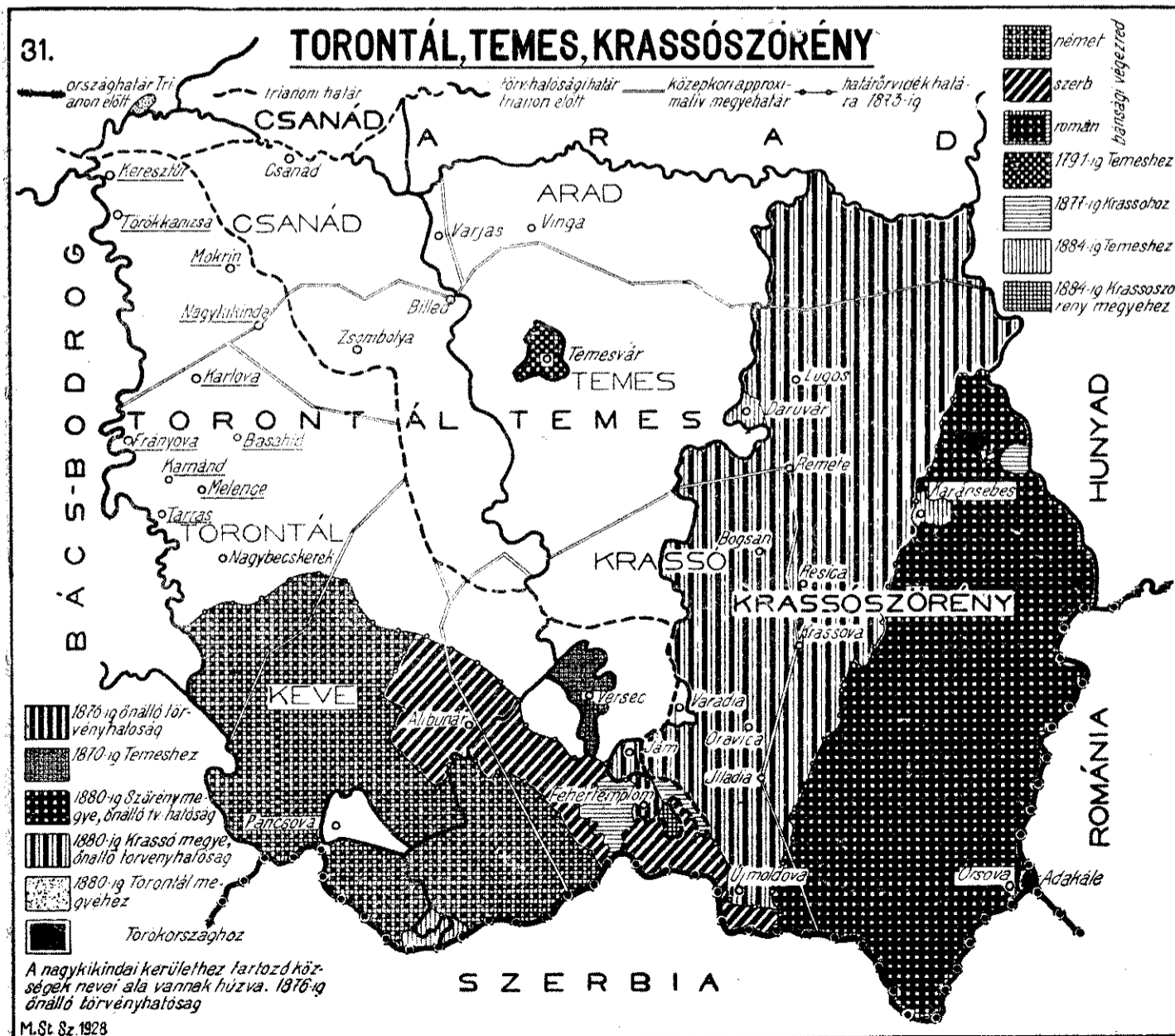
¹⁾ Batarcs, Tamásváralja, Turc, Nagygerce, Kigerce, Kisbáony, Túrterebes, Dabolc, Halmi, Kökényesd, Csedreg, Ugocsakomlós, Nagytarna, Bocskó.

¹⁾ Alsócsatár, Felsőcsatár, Horvátlövő, Kisnarda, Magyarakeresztes, Nagynarda, Németkeresztes, Pornóapáti,

polybisztra Sárosból egészen Zemplénbe, Dricsna, Sztaskóc, Vladicsa és Tapolyhermány pedig Zemplénből egészen Sárosba kerültek. Az 1881:63. t.-c. az Abaújjal közös Golopot, az Unggal közös Izbugyát, a Sárossal közös Bukóc, Sztaskóc, Dricsna és Vladicsa helységeket egészen Zemplénhez, míg a Sárossal közös Tapolybisztra, Tapolyhermány és Fias helységeket egészen Sároshoz csatolta. Abaúj megyének több községe az orografiai viszonyok és a rossz utak miatt nehézkesen érintkezhetett az abaúji hatóságokkal, Zemplén székhelyéhez viszont egészen közel estek. Ezek közül Vilyt a Vilyi pusztával, Alsó- és Felsőregmet, Kisbányácskát, Kiskázmért, Mikóházát és Mátyásházát már az 1850. évi abszolutisztikus megyebeosztás átsatolta Abaújból Zemplénbe. Ugyanezeket a községeket és kívülök még Bistét az 1881:63. t.-c. szintén átsatolta Zemplénhez. Ugyanezen t.-c. alapján Zemplénhez került Sárosból Sandal és Boksa, ellenben Micsák Tarbaly pusztával, Kubulnyica, Györgyös Grodzin pusztával, Remenye, Proszács, Mátyáska, Vavrina és Oroszvolya Zemplénből átmentek Sárosba; Kubulnyica és Györgyös már az 1850—1860 években is Sároshoz tartoztak. Ugyancsak az 1881:63. t.-c. intézkedése alapján a Hernád túlsó partján fekvő Külsőböcs község Zempléntől átsatoltatott Borsodhoz. Az 1884:7. t.-c. még három községet kap-

csolt Abaújból Zemplénbe: Erdőhorvátit, Komloskát és Regéciháromhutát. A trianoni béke a megye területének majdnem háromnegyedrészt a cseh-szlovák köztársaságnak adta.

Zólyom vm. (L. a 30. sz. térképet.)

A megye területe alig változott. 1802-ig két községe: Dományik és Rákóc szigetekként a megye testétől elszakadtan, honti területek közé volt ékelve. Ezek, a két megye közt létrejött megállapodás értelmében, 1802-ben Honthoz csatoltatták, Hont pedig kárpótlásul átengedte Zólyomnak Bozóktelepét (1802 : 12. t.-c.).

A megye területén volt öt szabad királyi város önállóságát az 1876 : 20. t.-c. szüntette meg és Besztercebányát, Zólyomot, Libetbányát, Breznóbányát ugyanezen törvény Zólyomba kebelezte, míg Korponát az 1877 : 3. t.-c. Hont joghatósága alá rendelte. Korponának Honthoz kebelezése következtében a megyétől elszakadt Királyfalut az 1881 : 63. t.-c. egyesítette Honttal.

Zólyom megye területét az abszolút kormány 1850. és 1854. évi közigazgatási reformjai is csak annyiban módosították, hogy Korpona városát Honthoz csatolták, a másik négy szabad királyi várost pedig a megye alá rendelték.

A trianoni béke az egész megyét a cseh-szlovák köztársaságnak juttatta.

Fiume város és kerülete.

Ez a mindössze 21 km² terület sok viszontagságon ment keresztül. Ha el is fogadjuk egyes íróink, különösen Pesty állítását, hogy már az Árpádok idejében is Magyarországhoz tartozott, mindenesetre már a XII. században elszakadt és előbb velencei fennhatóság alá, majd az osztrák örökös tartományok kötelékébe került. Mária Terézia 1776-ban csatolta a magyar szent korona országaihoz a Magyar Tengermellékkel együtt. 1779-ig Horvát-Szlavonországhoz tartozott. Ebben az évben külön testként közvetlen az anyaországhoz csatoltatott, s átcsatolása 1807-ben beikkelyeztetett. (1807 : 4. t.-c.) 1809-ben franciák, majd angolok szállották meg és 1815-től 1822-ig az új illir királyság része volt. 1848-tól 1868-ig az ujonnan felállított és róla elnevezett megyébe beosztva ismét Horvát-Szlavonországhoz tartozott; az 1868 : 30. t.-c. visszkapcsolta az anyaországhoz, de a horvátok rávonatkozó igényükről nem mondtak le és ennek külső jeléül a Fiume nevű megyét továbbra is meghagyták. Az 1918. év végén elszakadt Magyarországtól és különféle megszállások után, miközben egy darabig önálló állam is volt, 1923-ban olasz uralom alá került.

2. ERDÉLY.

Magyarországnak Királyhágón túli része, Erdély, mindig kiegészítő része volt az országnak, bár a XIII. század óta külön vajda alatt közigazgatási autonómiával bírt. 1556-ban alakult át török védnökség alatt választó fejedelemséggé és nemzeti fejedelmek alatt állott 1690-ig, amikor az 1686-ban kötött szerződés értelmében a Habsburgok uralma alá került. Bár I. Lipót és utódai a magyar szent korona jogán bírták a magyar korona alá visszatért Erdélyt, az erdélyi fejedelemség mégsem szűnt meg, sőt Mária Terézia által 1764-ben nagyfejedelemséggé emeltetett és az 1695-ben Bécsben felállított külön erdélyi kancellária útján kormányoztatott, mely egy időre egyesített ugyan a magyar kancelláriával, de 1791-ben attól ismét elvált. Erdély, bár az 1791 : 6. erd. t.-c. kimondta, hogy Erdély a magyar koronához tartozik, tényleg külön ország maradt 1848-ig, amikor végre egyesült Magyarországgal (1848 : 7. t.-c.). Azonban az 1848—1849. évi szabadságharc szerencsétlen kimenetele következtében ismét külön koronatarományává lett és Magyarországgal újból csak az 1867 február 17-i rendelet egyesítette. Az egyesülést az 1868 : 43. t.-c. szentesítette. 1876-ig megmaradt Erdély ősi közigazgatási beosztása. Az 1876 : 33. t.-c. azonban Magyarország Királyhágón inneni és túli részei közt közigazgatási tekintetben addig fennállott különbséget is eltüntette, s az óta Erdély teljesen egybeforrt az ország többi részével, míg aztán a trianoni béke Magyarországnak ezt a részét oláh imperium alá hajtotta.

I.

Erdély 1848-ig és 1849-től 1860-ig a Királyhágón túli részeken kívül magában foglalta az ú. n. Partiumot, vagyis az Erdélyhez csatolt magyarországi részeket is. Erdély nagyfejedelemség kiterjedése 1058 □ mfd volt, ebből 955 □ mfd jutott a tulajdonképeni Királyhágón túli részre, 103 □ mfd a Partiumra.

A tulajdonképeni Erdély területe a három nemzetnek megfelelőleg három földre: a magyarok, székelyek és szászok földjére tagozódott.

Erdély összes területéből (a Partium nélkül) 57,2% jutott a magyarok, 21,5% a székelyek, 21,3% a szászok területére. A

magyarok földje nagy összefüggő tömböt képezett az ország északi és nyugati részén, de hozzátartoztak a székelyek és szászok területébe ékelt kisebb-nagyobb, földrajzilag össze nem függő területek is. A székelyek földje két darabból állt, a nagyobbik az ország délkeleti sarkát foglalta el, a kisebbik (Aranyosszék) a XIII. században hasított ki számukra a magyarok földjének közepéből. A szászoknak magyar területektől többször megszakított földje, főleg a Marostól délre terült el, de két kisebb darabjuk volt az ország északkeleti részében is.

a) A magyarok földje.

A magyarok földje, akárcsak a Királyhágón innen, megyékre oszlott. A megyék száma eredetileg 7 volt, Fehér megyének 1744-ben történt kettéosztása után számuk 8-ra emelkedett. Hogy az egyes megyék eredetileg milyen területeket foglaltak magukban és az 1876. évi új közigazgatási beosztás alkalmával mi történt velük, a következő adatok mutatják:

Alsófehér megye (80·14 □ mfd). 1744-ben szakadt el az addig egységes Fehér megyétől. Magában foglalta az 1876. évi megyerendezés során meghagyott területeken kívül az ugyanakkor Torda-Aranyoshoz és Szebenhez csatolt részeket is. Az utóbbi megyéhez került községek közül egyrészt Sebeshely, SzászcSOR, Láz, Kápolna, Sugág, másrészt Ecellő, sőt a míg Vízakna önálló törvényhatóság volt, Mág, Kákova és Szecsel földrajzilag nem függetek össze Alsófehér megyének többi részeivel. Szecselnek csak kisebb része állott megyei igazgatása alatt, nagyjórészt Szebenszékhez tartozott. A megye területén több önálló város volt: Gyulafehérvár szabad királyi város, az ország egykori fővárosa. Nagyenyed nemes város, Abrudbánya és Vízakna kiváltságos mezővárosok. Nagyenyed már 1870-ben, a többiek az 1876: 20. t.-c. alapján megszűntek önálló törvényhatóságok lenni.

Belsőszolnok megye. (58·04 □ mfd). A valamikor egységes Szolnok megyének Erdély határain belül levő, idővel önállósult része volt. Területéből 1876-ban 8 község Beszterce-Naszódhoz került, többi részét más területekkel együtt az ugyanakkor létesített Szolnok-Doboka foglalja magában. A megye területén fekvő Szamosújvár

szab. kir. város 1876-ig, DÉS nemes város 1870-ig önálló törvényhatóság voltak.

Doboka megye (43·40 □ mfd, a Naszódvidékhez csatolt részek nélkül). Kelet-nyugati irányban végig húzódott egész Erdélyen, Bukovinától a Szilágyságig. A megyének hosszú csíkját azonban Beszterce vidéke majdnem két részre vágta, két részét Beszterce északi és déli darabja között alig két kilométer széles sáv kötötte össze (Szeretfalva). Az erdélyi határörvidék felállításakor (1762—1766) legkeletibb részét át kellett engednie a II. oláh ezrednek. Ebből lett utóbb Naszód vidéke. A határörvidéki terület elszakítása után Kusma község földrajzilag nem függött többé össze a megye többi részeivel. A megye székhelye Szék, kiváltságos mezőváros, 1876-ig önálló törvényhatóság volt. Az 1876: 33. t.-c. Doboka megyét törölte a megyék sorából, területét négyfelé osztotta: keleti, Beszterce és Naszód közé ékelődött része az új Beszterce-Naszód megyéhez, nyugati része, az egregyi járás az új Szilágyság megyéhez került. Középső részének nagyobb északi felét Szék városával együtt Szolnok-Doboka, déli kisebb felét pedig Kolozs megye kapta.

Felsőfehér megye (30·15 □ mfd). 1744-ben keletkezett az addig egységes Fehér megye kettészakítása által. A magyar birodalomnak területileg legjobban szétszaggatott törvényhatósága volt, nem kevesebb mint 19 földrajzilag össze nem függő darabból állott. Az 1876: 33. t.-c. a megyét megszüntette. Legnagyobb része belekerült az újonnan létesített Nagyküküllő megyébe. Az egyrészt Háromszék és Csík, másrészt Háromszék és Brassó vidék közt fekvő három darabja Háromszékhez, a Szeben megye határai közé zárt két község: Szentjánoshegy és az 1848 előtt Szebenszékhez is tartozó Hortobágyfalva Szeben megyéhez, a Fogaras vidék határa mentén fekvő Galac, Oláhújfalú, Oláhtyukos, valamint az 1848 előtt Szebenszékhez számított Rukkor, Földvár és Kolun, Fogaras megyéhez kerültek. Még Udvarhely megyének is jutott belőle: Felsőrákos, Pettek, Telek, Szederjes és Zombor a Köhalm székhez tartozó részével együtt.

Hunyad megye (109·84 □ mfd). Erdélynek területre legnagyobb megyéje, valamivel kisebb volt az 1876 utáni Hunyad megyénél, mely a megszüntetett Zaránd megyének nagyobb részét és Szászváros székét is magába zárta. Hátszeg és

Vajdahunyad kiváltságos mezővárosok 1876-ig önálló törvényhatóságok voltak.

Kolozs megye (85·46 □ mfd, a Naszódvidékhez csatolt részek nélkül). 1762/66-ban, az erdélyi határőrvidék felállításakor, három községét: Kissajót, Gledényt, Monort a II. oláh ezred kapta. Ezek az ezred területéből utóbb alkotott Naszódvidékhez, 1876-ban pedig Beszterce-Naszód megyéhez kerültek. 1876-ban Kolozs megye öt községe, egyrészt Nagyölyves, Mezőszentmárton, Kisnyulas, Nagycerse, másrészt Felsőrépa, az újonnan felállított Maros-Torda megyéhez, kettő pedig, Mezőméhes és Mezővelkér, Torda-Aranyoshoz csatoltatott. Kolozsvár már a mohácsi vész előtti időktől szabad királyi város, önállóságát máig megőrizte, ellenben Kolozs kiváltságos mezővárost, az 1876: 20. t.-c. törvényhatósági jogától megfosztotta.

Küküllő megye (26·82 □ mfd). A kisterjedelmű megye területében két idegen sziget volt: egyrészt a Medgyes székhez tartozó Szászbogács és Körös, másrészt Balkács és Zsidve, melyek részben Szeben székhez tartoztak, az utóbb említett községek azonban még 1848 előtt egészen a megye hatósága alá kerültek. Az 1876: 33. t.-c. a megyét megszüntette, két községét (Oláhhidegkút, Oláhandrásfalva) Udvarhely megyéhez csatolta, többi községeiből és Medgyes széknek a Nagyöküllő jobbpartján fekvő területeiből Kisküküllő megye lett. A megye területén fekvő Erzsébetváros szab. kir. város 1876-ig önálló törvényhatóság volt.

Torda megye (83·30 □ mfd, a Naszódvidékhez csatolt részek nélkül). Doboka és Kolozs megyékhez hasonlóan hosszan nyúlt el kelet-nyugati irányban. Alsó (nyugati) és felső (keleti) kerületre oszlott, a kettőt csak keskeny földcsík (Pagocsa, Mezőrűcs) fűzte egymáshoz. 1876-ban alsó kerülete az újonnan szervezett Torda-Aranyosba, a felső pedig, a szintén új Maros-Torda megyébe kebeleztetett. Az erdélyi határőrvidék felállításakor a II. oláh ezrednek átengedett, utóbb Naszódvidékhez került, de egészen a megye területében fekvő és Torda megyei határok által körülzárt két község, Marosoroszfalu és Monosfalva 1876-ban szintén Maros-Tordához csatoltatott. A megye területén fekvő városok közül Torda nemes város 1870-ig, Szászrégen kiváltságos mezőváros 1876-ig

törvényhatósági joggal volt felruházva. Uraj és Sospatak községek közigazgatási tekintetben részben Marosszékhez tartoztak.

A 8 megyéhez csatlakozott a szászok földjébe szorult *Fogaras vidék* (31·50 □ mfd). Az egész terület egyetlen uradalom volt, azért nem is fejlődött ki itt a megyei szervezet. Erdély önállóságának megszűnte után a kincstár birtokába került. 1762-ben az egész elzálogosított a szász egyetemnek 99 évre. Az erdélyi határőrvidék felállításakor 11 község egészen militarizáltatott és további 28 községe is részben a határöröké lett. Fogaras kiváltságos mezőváros 1876-ig önálló törvényhatóság volt. Fogaras vidéke 1876-ban az Olt jobbpartján, határa hosszában fekvő felsőfehérmegyei községekkel megnagyobbítva változott át Fogaras megyévé (1876 : 33. t.-c.).

b) A székelyek földje.

A székelyek földje öt székre oszlott:

Aranyosszék (6·08 □ mfd). A székelyföldnek ez az elszakadt darabja 1876-ban beolvadt Torda-Aranyos megyébe.

Csíkszék (78·08 □ mfd). Az Al- és Felsőcsíkra oszló tulajdonképeni Csíkszéken kívül Kászon és Gyergyófiókszékeket is magában foglalta. Csíkszereda kiváltságos mezőváros 1876-ig törvényhatósági joggal bírt. Csíkszék változatlan határokkal alakult át Csík megyévé.

Háromszék (51·97 □ mfd). Sepszi, Kézdi és Orbai székek és a miklósvári fiókszék összeolvadásából keletkezett. A szék területén fekvő Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck és Illyefalva kiváltságos mezővárosok 1876-ig önálló törvényhatóságok voltak. A szék, a területébe ékelődő felsőfehérmegyei részekkel és az Udvarhely székhez tartozó, de Nagybaconnal összeépült és vele egyesített Telegdibaconnal kibővítve alakult át 1876-ban Háromszék megyévé.

Marosszék (24·75 □ mfd). 1876-ban beolvadt Maros-Torda megyébe. A szék területében fekvő, Bethlen Gábor idejében szab. kir. várossá lett Marosvásárhely önállóságát mind máig megőrizte. Torda megyének Uraj és Sospatak helységei közigazgatási tekintetben részben Marosszékhez tartoztak.

Udvarhelyszék (45·27 □ mfd). Hozzá tartoztak Bardóc és Keresztúr fiókszékek is. 1876-ban küküllő- és felsőfehérmegyei részekkel kikerekítve alakult át Udvarhely

megyévé, ugyanakkor azonban a Nagybacon háromszéki helységgel összeépült Tegledibacon Háromszékhez csatoltatott át. Székelyudvarhely és Oláhfalva kiváltságos mezővárosok önállósága 1876-ban megszűnt.

c) *A szászok földje.*

A szászok földje a szászok betelepítésének megfelelőleg három részből állt t. i.: a székekre oszló Királyföldből, Beszterce és Brassó vidékekből. Az egész terület 11 territoriális törvényhatóságot (szék, vidék) és 7 szabad királyi várost foglalt magában. Míg a magyar megyék és székelyszékek közvetlenül a központi kormányzás alatt állottak, a szász székek és vidékek fölött a szepeni gróf állt.

I. A Királyföld. Három csoportba foglalható 9 székre (septem et duae sedes) oszlott.

α) A legrégebben megtelepített „Altland“ négy széket foglalt magában:

Szebenschék (40·28 □ mfd). Területe nem képezett összefüggő egészet. A tulajdonképeni Szebenschéket, Szelistye fiókszéket¹⁾ és a talmácsi uradalmat²⁾ magában foglaló főtömbön kívül több, más törvényhatóságok területébe zárt különálló darabja is volt, sőt Omlás község is csak Szelistye fiókszék területén át érintkezhetett a szék többi községével. Szecsely helység kisebb része Alsófehér megyéhez tartozott. A szék területének a fő darabja lett az 1876-ban felállított Szepeni megye gerince. Szebenschék különálló darabjai ezek voltak:

1. Hortobágyfalva, Szepeni város birtoka, még 1848 előtt Alsófehér megyéhez, 1876-ban Szepeni megyéhez került.

2. Kerc, szintén Szepeni város birtoka, 1876 előtt Fogaras vidékhez csatoltatott, 1876 óta Fogaras megyéhez tartozik.

3. Kolun és 4. Földvár már 1876 előtt Alsófehér megye hatósága alá jutottak, 1876-ban pedig Fogaras megyéhez csatoltattak.

5. Apátfalva 1876 előtt Újegyházsékhez került, 1876-ban Nagy-küküllő megye része lett.

6. A Köhalom és Segesvárszékek között fekvő Mese, Szászkeresztúr és Miklóstelke

¹⁾ Szelistye, Vále, Tiliska, Guraró, Gális, Szibiel községek.

²⁾ Hozzá tartozott: Nagytalmács, Kistalmács, Boica, Rakovica, Alsó- és Felsősebes, Porcsesd.

helységek 1876-ban Nagy-küküllő megyéhez csatoltattak.

7. A Medgyesszék és Küküllő megye közé ékelt Nagy- és Kisekemező már 1876 előtt Medgyesszékkel egyesültek, 1876-ban pedig Kisküküllő megyéhez kerültek.

8. Végül a küküllőmegyei területektől egészen körülvevett és csak részben Szepenszékhez tartozó Bolkacs és Zsidve még 1876 előtt egészen Küküllő megye hatósága alá jutottak. 1876 óta Kisküküllő megyéhez tartoznak.

Nagyszepeni szab. kir. város 1870-ig önálló törvényhatóság volt s önállóságát az 1850—1860 években is megtartotta.

Nagysinkszék (11·11 □ mfd). 1876-ban az újonnan felállított Nagy-küküllő megyébe olvadt.

Köhalomszék (10·76 □ mfd). Régebben Kosdszék volt a neve; a szász luth. egyháznak e szék nagyobb részét felölelő káptalanja máig is a kosdi nevet viseli. 1876-ban a szék beolvadt az újonnan felállított Nagy-küküllő megyébe, csak két községe csatoltatott Udvarhely megyéhez: Daróc és a Felsőfehér megyével közös Zombor.

Újegyházsék (4·99 □ mfd). Valamikor Alcinaszéknek is nevezetett. Területének nagyobb része 1876-ban beolvadt Szepeni megyébe, de ezenkívül volt még egy különálló, Alsófehér megye bürkösi járása, Medgyes és Nagysinkszékek közé ékelt darabja is Magaré és Apátfalva községekkel. Ezek 1876-ban Nagy-küküllő megyéhez csatoltattak. Apátfalva különben eredetileg Szebenschékhez tartozott, csak 1860 után került Újegyházsékhez.

β) Az Erdőaljához (Unterwald) tartozott három szék:

Szászsebessék (5·62 □ mfd). 1876-ban az újonnan felállított Szepeni megyébe kebeleztetett. Szászsebes szab. kir. város önállóságát 1870-ben elvesztette.

Szászvárosszék (7·56 □ mfd). 1876-ban Hunyad megyéhez csatoltatott. Egyik községe, Kudsir, 1771-től 1851-ig az erdélyi határőrvidékhez (I. oláh ezred) tartozott. Szászváros szab. kir. város 1870-ig önálló törvényhatóság volt.

Szerdahelyszék (3·78 □ mfd). 1876-ban beolvadt Szepeni megyébe.

γ) A Borvidéket (Weinland) két szék alkotta:

Medgyesszék (11·30 □ mfd). A hajdan önálló Selykszék területét is magába olvasztotta. Két községe, Szászbogács és

Körös, földrajzilag nem függött össze a szék többi községével, hanem minden oldalról küküllőmegyei területektől körülvett különálló szigeteket képezett. 1860 után Medgyesszékkel egyesültek a korábban Szebenszékhez tartozott, de Medgyesszék és Küküllő megye közé ékelt Nagy- és Kiskemező községek. 1876-ban a szék területének a Nagyküküllő balpartján fekvő nagyobb része az újonnan felállított Nagyküküllő megyéhez csatoltatott, míg a Nagyküküllő jobbpartján fekvő területeik beolvadtak Kisküküllő megyébe. Medgyes szabad kir. város önállósága 1870-ben megszűnt.

Segesvárszék (9·63 □ mfd). Földrajzilag összefüggő területtel bírt, de abba messze belenyultak Felsőfehér és Szeben megyéhez tartozó részek. 1876-ban két községe, Erked és Bene Udvarhely megyéhez, a szék többi része Nagyküküllő megyéhez csatoltatott. 1870-ig Segesvár szab. kir. város önálló törvényhatóság volt.

II. *Beszterce vidék*. (12·47 □ mfd, a Naszódvidékhez csatolt terület nélkül). A szász területek közt eredetileg a legnagyobb kiterjedésű volt. Két darabból állott, 8 községét (Lekence stb.) Doboka megye választotta el a vidék többi részeitől. Két területre oszlott: szász vagy besztercei és oláh, másképp naszódira. A vidék északi nagyobb darabjának az Ilva torkolatán alul a Nagy-Szamos jobbpartján fekvő része, valamint a Dobokától délre eső községek tartoztak a szász kerülethez. 1762—1766-ban az egész naszódai kerület az akkor felállított erdélyi határőrvidékhez osztatott be, 1784-ben a borgói uradalom is hozzácsatoltatott. Ez a terület lett később a II. oláh ezred községeiből alkotott Naszódvidék gerincévé. 1876-ban Beszterce vidékének egész területe az annak idején a határőrvidékhez, illetőleg Naszód vidékhez csatolt részek is, a közbeeső Belső-Szolnok és Doboka megyei részekkel együtt bekebelezettek az újonnan felállított Beszterce-Naszód megyébe. Beszterce szab. kir. város 1870-ig önálló törvényhatóság volt.

III. *Brassó vidék*. (31·23 □ mfd). 1860 után több községe: Vledény, Szunyogszék, Zernest és a főrcsvári uradalom átkerült Fogaras vidékhez s ezzel együtt 1876-ban Fogaras megyébe, míg a vidék többi részéből 1876-ban Brassó megye lett. Brassó szab. kir. város önállósága 1870-ben szűnt meg.

d) A Partium.

A török hódítás korában a három tartományhoz járult negyedikül a Partium. Ezzel a névvel jelölték Magyarországnak a Királyhágón innen, eső azokat a háborús esélyek szerint váltakozó kiterjedésű részeit, melyek időnkint az erdélyi fejedelmek hatalma alá kerültek, de Erdéllyel nem egyesítették. Idővel ez a név az állandóan Erdélyhez tartozó Zaránd, Kraszna és Közép-Szolnok megye és az utóbbiból kivált Kővárvidék jelölésére fixálódott. Neve az erdélyi fejedelem címéből vétetett, ahol egyebek közt szerepelt az is, hogy Magyarország részeinek ura, *partium Hungariae dominus*. 1693-ban tényleg visszacsatoltatott Magyarországhoz, 1733-ban azonban rendeletileg ismét Erdélyhez került és visszacsatolása a törvényhozás ismételt sürgetése dacára, csak Erdélyével együtt, 1848-ban történt meg, de azután a Partium 1849-től 1860-ig ismét Erdélyhez tartozott. Az októberi diploma alapján került vissza Magyarországhoz. A Partiumhoz tartozó törvényhatóságokról és azok területváltozásairól a Királyhágón inneni részben volt szó.

e) Az erdélyi határőrvidék.

Erdély ötödik tartományát képezte az 1762—1766 években felállított és 1851-ig fennállott határőrvidék.

Az erdélyi határőrvidék nem volt szigorúan elhatárolt, összefüggő terület. Négy gyalog (két székely és két oláh) és egy székely huszárezredből állt,¹⁾ ezek azonban nem bírtak olyan elkülönített területekkel, mint a horvát-szlavon vagy bánági végvezredek. Ellenkezőleg az erdélyi határőrvidékhez sorozott községek a tisztán polgári községek között elszórva feküdtek szinte egész Erdélyben. Nem szólva a szorosan nem is Erdélyhez tartozó Partiumról, a magyarok földjén csak Belső-Szolnok és Felsőfehér megyék, a székely földön pedig Marosszék területén nem volt határörlakta helység; a Királyföld községei közül viszont csak öt soroztatott hozzá: négy Szebenszékéből és egy Szászvárosszékéből. Ezenfelül a határőrvidékhez sorozott községekben nemcsak a lovas- és gyalogvezredekhez tartozók vegyesen, hanem azok

¹⁾ A határőrvidék felállításakor egy oláh dragonyosezred is szerveztetett, ez azonban már 1770-ben feloszlott.

legtöbbször még határőrök polgári egyénekkel is keverten laktak. Ezért sem az egész erdélyi Határőrvidék, sem az egyes ezredek területe nem állapítható meg pontosan, nincs is sehol hivatalosan kimutatva. A különböző írók nagyon eltérően 100—200 □ mfdre becsülik. A határőrvidékhez tartozó, kizáróan határőröktől és polgári egyénekkel vegyesen lakott községek száma hogyan oszlott meg, egyrészt a polgári közigazgatási kerületek, másrészt az egyes ezredek között, a következő összeállítás mutatja:

red polgárosított területéből a Bach-rendszer bukása után külön közigazgatási kerület szerveztetett:

Naszód vidék. Ennek a területe sem állott egy tagban, volt három különálló darabja. Az 1870:42. t.-c. a megyékkel egyenrangú törvényhatóságnak tette meg. 1876-ban Erdély közigazgatási beosztásának rendezése alkalmával beolvadt az új Beszterce-Naszód megyébe, csak a Torda megye területében lévő két különálló község: Marosoroszfalu és Monosfalucsatoltatott Maros-Torda megyéhez.

Polgári közigazgatási kerület	Gyalogezred	Az erdélyi határőrvidékhez sorozott helységek (köztük mezővárosok) száma,						
		összesen	a m e l y e k b e n					
			kizárólag határőrök laktak és pedig			polgári népességgel keverten laktak a határőrök és pedig		
			csak gyalogosok	csak huszárok	gyalogosok és huszárok vegyesen	csak gyalogosok	csak huszárok	gyalogosok és huszárok vegyesen
Csikszék	I. székely	(2) 51	(1) 1	—	—	3	—	(1) 47
Háromszék	II. székely	(5) 91	(1) 1	—	—	10	1	(4) 79
Udvarhelyszék		12	—	—	—	—	—	12
Hunyad m.	I. oláh	(2) 39	(1) 5	(1) 2	—	29	2	1
Alsófehér m.		(3) 4	—	—	—	1	(3) 3	—
Fogaraszék		39	7	—	4	18	—	10
Szebenszék	II. oláh	4	4	—	—	—	—	—
Szászvárosszék		1	1	—	—	—	—	—
Brassó vidék		2	2	—	—	—	—	—
Doboka m.	II. oláh	11	11	—	—	—	—	—
Kolozs m.		3	3	—	—	—	—	—
Beszterce vidék	—	29	29	—	—	—	—	—
Torda m.	—	(2) 2	—	—	—	—	(2) 2	—
Aranyosszék	—	6	—	—	—	—	6	—
Összesen	—	(14) 294	(3) 64	(1) 2	4	61	(5) 14	(5) 149
Ebből a székely huszárezredhez	—	(11) 169	—	(1) 2	4	—	(5) 14	(5) 149

Földrajzilag legösszefüggőbb volt még a II. oláh gyalogezred területe (51·32 □ mfd), melynek négyötöd része Beszterce vidékétől, egyhatoda Doboka megyétől, fennmaradó kis része pedig Kolozs és Torda megyéktől szakítottatott el. Ez volt az oka annak, hogy míg a határőrvidék felosztása után a többi ezredhez tartozó községek beolvadtak azokba a polgári közigazgatási kerületekbe, amelyek területén feküdtek és amelyekkel polgári lakosságuk révén addig is összeköttetésben állottak, a kizárólag katonai községekből álló II. oláh gyalogez-

II.

Erdélynek századokon át érvényben volt politikai beosztását először II. József, majd az 1848/49. évi szabadságharc után következett abszolutizmus forgatta föl.

a) II. József Erdélyt és a Partium területét előbb 10, utóbb 11 megyére osztotta. A második, véglegesnek tekintett, de csak a kalapos király haláláig fennállott beosztás alapján a következő megyék szerveztettek:

1. *Fehér megye*. Megfelelt Alsófehér megyének.

2. *Hunyad megye.* Hunyad megyén kívül Zaránd megyét is magában foglalta.

3. *Szeben megye.* Szeben, Medgyes, Szerdahely, Szászsebes és Szászváros székeket és Felsőfehér megye egyes részeit ölelte fel.

4. *Küküllő megye.* Beletartozott Küküllőmegyén kívül Marosszék is.

5. *Fogaras megye.* Fogarasvidék, Köhalom, Nagysink, Újegyház és Segesvár székek területét és Felsőfehér közbeeső szigeteit egyesítette.

6. *Háromszék megye.* Beletartoztak Háromszéken kívül Brassó vidék, Csíkból Kászon fiókszék és Felsőfehérnek e területek közé zárt szigetei.

7. *Udvarhely megye.* Kiterjedt Udvarhely és Csík székekre, a Háromszékhez csatolt Kászon fiókszék kivételével.

8. *Torda megye.* Torda, Kolozs, Doboka megyék keleti részeiből és Beszterce vidékéből állott.

9. *Kolozs megye.* Kolozs és Torda megyék nyugati részeit és Aranyos széket zárta magába.

10. *Belsőszolnok megye.* Ide csatoltatott a nevét adó megyén kívül Doboka megye nyugati fele is.

11. *Középszolnok megye* neve alatt foglaltattak össze Középszolnok és Kraszna megyék és Kővár vidéke.

Ez a beosztás mindössze öt évig volt érvényben, az uralkodó halála után visszaállították a régi rend.

b) Az 1849-től 1860-ig tartott ú. n. Bachkorszak alatt háromszor változott meg Erdély (és a Partium) közigazgatási beosztása. 1849-ben a nagyfejedelemség területe ideiglenesen a következő hat kerületre osztott.¹⁾

1. Nagyszeben	198·13	□ mfd
2. Fogaras	32·40	”
3. Gyulafehérvár	179·60	”
4. Kolozsvár	214·50	”
5. Retteg	202·50	”
6. Udvarhely	227·70	”

A fogarasi kerület azonban rövidesen megszüntetett és területe megosztott a szomszédos kerületek között. Az ötödik kerület székhelye pedig Retteg helyett Dés lett. A kerületek száma a véglegesnek szánt 1854. évi reformig öt maradt:

¹⁾ Tafeln zur Stat. der österr. Mon. 1849—1851. H. Teil, V. Heft, 36 Tafel.

1. *A nagyszebeni kerület* a szász területeket foglalta magában, Szászvárosszék, Szelistye fiókszék és a töresvári uradalom kivételével, ezenkívül Küküllő, a két Fehér, Belső-Szolnok, Kolozs, Torda és Doboka megyék egyes községei és Fogaras vidékéből Sárkány is beletartoztak.

2. *A gyulafehérvári kerület.* Zaránd, Hunyad megyék, Szászvárosszék, továbbá Alsófehér megye, Fogaras vidék egész területét felölelte, az utóbbi kettőből Nagyszebenhez csatolt községek kivételével, ezenkívül Küküllő megye legnagyobb részét, Felsőfehér, Kolozs, és Torda megyék több községét.

3. *A kolozsvári kerület* magába olvasztotta Kraszna, Közép-Szolnok megyéket, Aranyosszéket, Kolozs, Torda, Doboka megyék nyugati részeit, Alsófehér megye egyes községeit.

4. *A dési kerület.* Belsőszolnok megye, Kővárvidék, a II. oláh határőrezred egész területét, Doboka, Kolozs, Torda megyék keleti részét és Középszolnok néhány községét foglalta magában.

5. *A marosvásárhelyi kerület* a székelyföldet foglalta össze (Aranyosszék kivételével), de hozzátartozott Felsőfehér, Torda és Küküllő megyék több községe is.

c) Az 1854. évi politikai beosztás szerint Erdély területe 10 kerületre osztott, t. i.

1. *Szebeni kerület* (141·54 □ mfd). Felölelte Szebenszéket, a gyulafehérvári és brassói kerületekhez csatolt szigetek kivételével — Szászsebes, Szerdahely, Nagysink, Újegyház, Segesvár és Medgyesszékek egész területét, Fogaras vidék nyugati, Küküllő megye déli felét, Alsó- és Felsőfehér megyéknek közbeeső részeivel.

2. *Brassói kerület* (129·13 □ mfd). Magában foglalta az egész Brassó vidéket, Háromszéket, Köhalomszéket, Fogaras vidék keleti felét Fogaras várossal, Felsőfehér megyének és Szebenszéknek e területek közé zárt darabjaival.

3. *Udvarhelyi kerület* (137·07 □ mfd). Hozzá tartozott Udvarhelyszék a marosvásárhelyi kerülethez került sáv kivételével és az egész Csíkszék.

4. *Marosvásárhelyi kerület* (67·88 □ mfd). Ezt alkották: Marosszék, Torda megye alsó kerületének keleti része, felső kerületének Marosszékhez csatlakozó községei, Küküllő megye északi fele, Alsófehér megyének Torda és Küküllő közé nyúló

része (Radnót stb.) és Udvarhelyszékből egy széles csík Marosszék határa mentén Oláhzsákodtól Korondig.

5. *Besztercei kerület* (127·16 □ mfd). Beszterce és Naszód vidékekből, Belsőszolnok délkeleti sarkából (Betlen stb.), Doboka, Kolozs és Torda megyék keleti részeitől állott, ez utóbbinak a marosvásárhelyi kerülethez csatolt községei kivételével.

6. *Dési kerület* (87·37 □ mfd). Beletartozott az egész Kővárvidék, Belsőszolnok megye, a besztercei kerülethez utalt délkeleti sarok (Betlen stb.) kivételével, Doboka és Kolozs megyékből egy-egy darab (Szék és Mocs környéke).

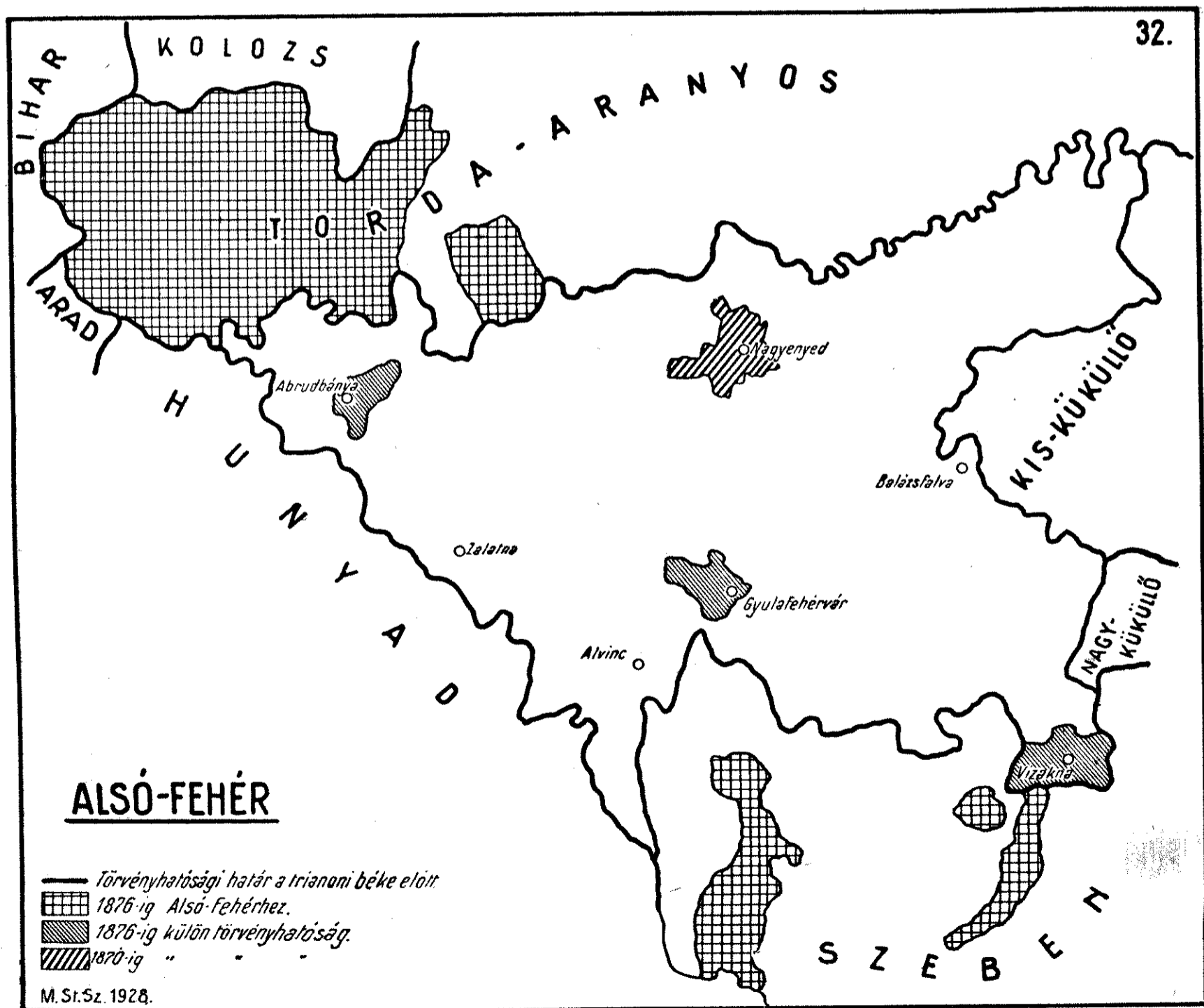
7. *Szilágysomlyói kerület* (68·72 □ mfd.) Középszolnok és Kraszna megyéken kívül magába zárta Doboka megyének nyugati negyedét és Kolozs megye néhány községét is (Hídalmás stb.).

8. *Kolozsvári kerület* (88·25 □ mfd). Idetartozott Kolozs megye nyugati része a

szilágysomlyói kerülethez kapcsolt községek (Hídalmás stb.) kivételével, Torda megye alsó kerülete, kivéve a gyulafehérvári és a marosvásárhelyi kerületekhez csatolt részeket, Doboka egy része (Doboka, Páncélcseh stb.) és az egész Aranyosszék.

9. *Gyulafehérvári kerület* (72·38 □ mfd). Idekerült Alsófehérmegye a szászvárosi, szebeni és marosvásárhelyi kerületekhez csatolt részek kivételével, Torda megyének Alsófehér területébe nyúló csücskéi, Küküllő megye nyugati vége, a Küküllő megye területébe ékelt, de Szebenszékhez tartozó Bolkáccsal, végül Hunyad megyének Zaránd megye és Szászvárosszék közé nyúló része.

10. *Szászvárosi kerület* (134·77 □ mfd). Ez állott: Zaránd és Hunyad megyékből — a gyulafehérvári kerülethez kapcsolt rész kivételével, — Alsófehér megyének Szászváros és Szászsebes székek közé nyúló részéből.

Nagyszeben város a kerületekkel egyenrangú önálló város maradt.

1860-ban a Bach-kormány bukásával az általa elrendelt politikai beosztás is hatályon kívül helyeztetett s Erdély területe 1876-ig ismét a régi módon tagozódott, azaz a változással, hogy a korábbi közigazgatási kerületekhez járult a II. oláh ezred területéből alkotott Naszódvidék. Az 1870: 42. t.-c. a különböző nevű kerületeket a megyékkel egyenrangú és azokéhoz hasonló szervezetű törvényhatóságokká alakította át. Kolozsvár, Marosvásárhely, Szamosújvár, Gyulafehérvár, Erzsébetváros törvényhatósági jogának elismerése mellett törvényhatósági joggal ruházta fel: Szék, Abrudbánya, Vízakna, Vajdahunyad, Hátszeg, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Bereck, Illyefalva, Fogaras, Székelyudvarhely, Oláhfalva, Csíkszereda, Kolozs, Szászrégen városokat is. A szász sz. kir. városok (Beszterce, Brassó, Medgyes, Nagyszeben, Segesvár, Szászsebes, Szászváros) nem váltak ki a székekből. Ezek, valamint Dés, Nagyenyed, Torda nemes városok megszűntek önálló törvényhatóságok lenni.

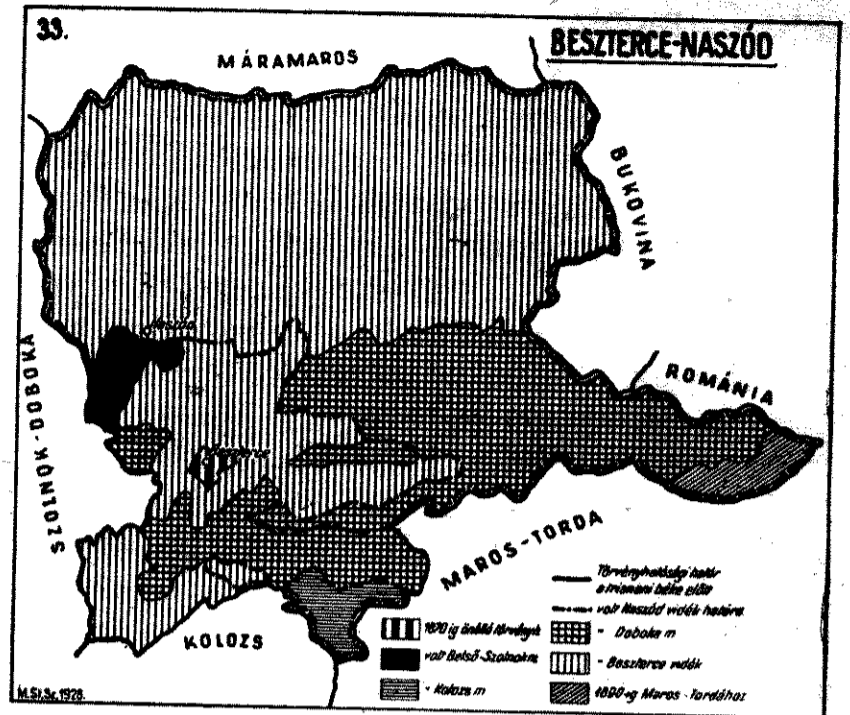
III.

Erdélynek aránytalanul különböző nagyságú és földrajzilag össze nem függő darabokból álló törvényhatóságokra oszló területét az 1876: 33. t.-c. rendezte, életbe léptetvén Erdélynek egész a trianoni békéig érvényben volt közigazgatási beosztását.

1876 óta az immár Magyarországra olvadt Erdély területe a két, törvényhatósági önállóságában meghagyott városra: Kolozsváron (162 km²) és Marosvásárhelyen (34 km²) kívül 15 megyére oszlik, amelyek területét az 1876: 33., illetőleg az 1877: 1. t.-c. állapította meg.

Alsófehér megye (L. a 32. sz. térképet; 3646 km²). Újonnan megállapított határai a megye területét valamivel kisebbitették, az Aranyos völgye Torda-Aranyos megyéhez, a Királyföldön levő két különálló darabja, valamint a Szekszékbe nyúló Mág és Szecsel községek Szekszék megyéhez kerültek. A megye hatósága alá kerültek a korábban önálló Gyulafehérvár, Abrudbánya és Vízakna városok is.

Beszterce-Naszód megye. (L. a 33. sz. térképet, 4333 km²). Felöleli Beszterce vidéknek mindkét darabját Beszterce várossal együtt, Naszód vidéket a Torda megyé-

ben fekvő és Maros-Torda megyéhez csatolt két községe (Marosoroszfalu és Monosfalva) kivételével, Doboka megyének Beszterce vidék két része, valamint Beszterce és Naszód vidékek közé nyúló részeit, végül Belső-Szolnok megyének Beszterce és Naszód vidékek közé nyúló nyolc községét. Az 1890: 18. t.-c. a Marosoroszfalu és Monosfalva községekhez tartozó havasokat átcsatolta Maros-Tordától Beszterce-Naszód megyéhez.

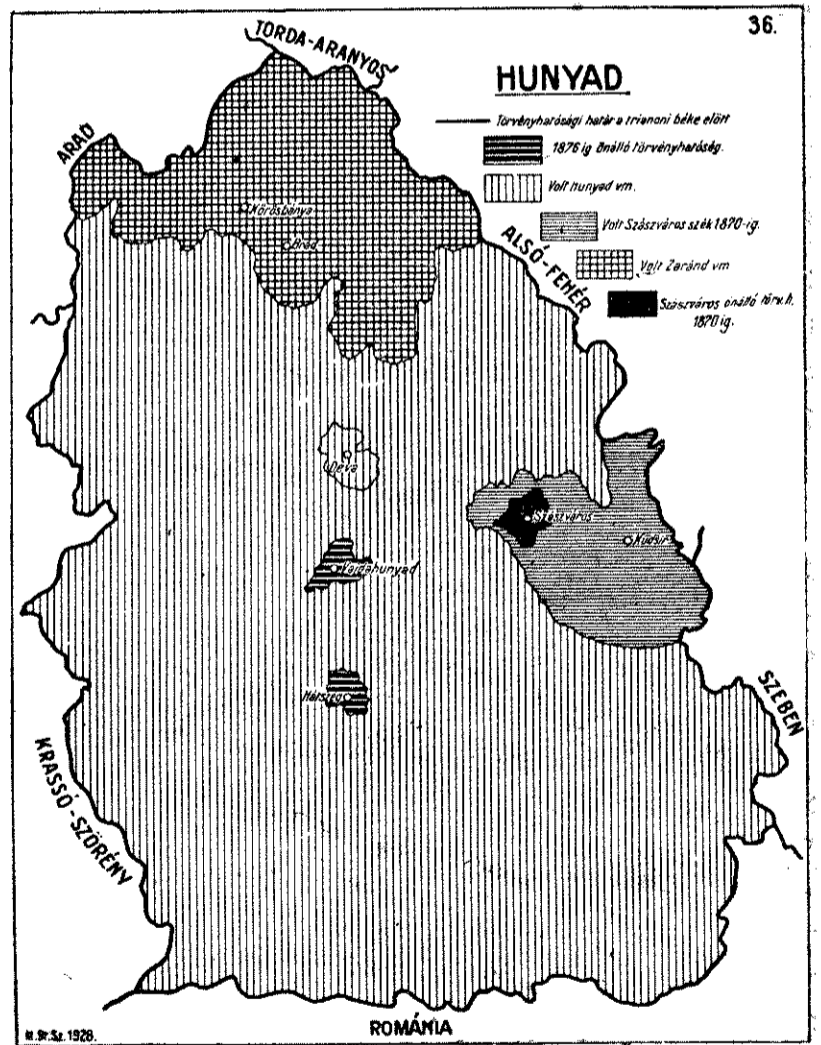
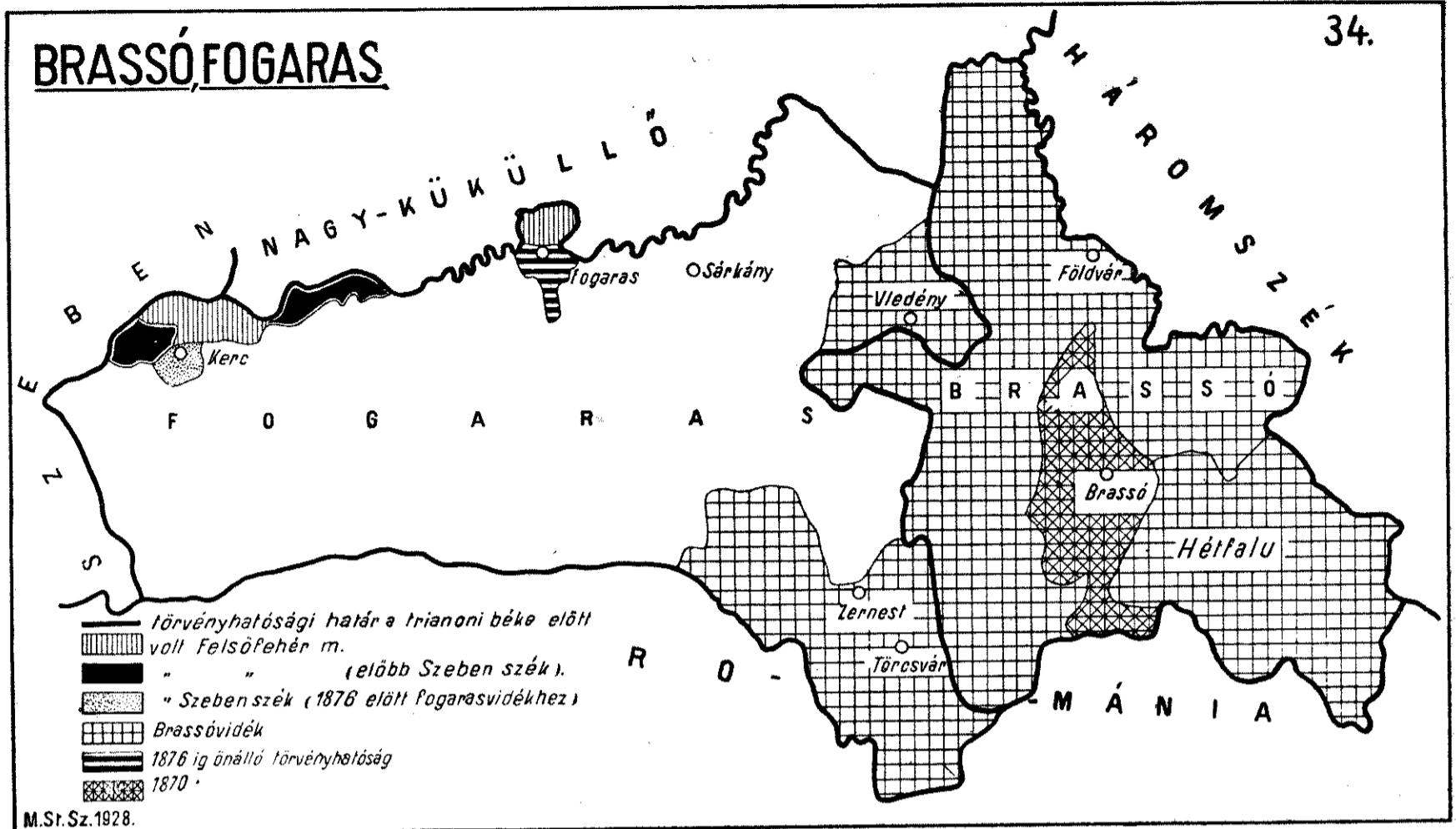
Brassó megye. (L. a 34. sz. térképet, 1.492 km²). Területe azonos a régi Brassó vidékével, a már korábban Fogaras vidékhez került részek nélkül. Beletartozik Brassó városa is.

Csík megye. (L. a 35. sz. térképet; 5.064 km²). Határai azonosak a régi Csíkszékekkel. Alája rendeltetett a korábban önálló Csíkszereda város is.

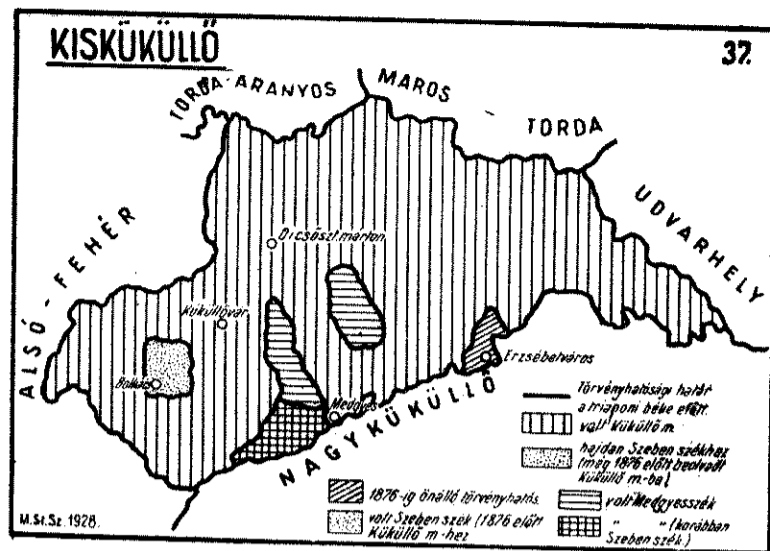
Fogaras megye. (L. a 34. sz. térképet; 2.444 km²). A régi Fogaras vidéken és Fogaras várossal kívül magában foglalja Felsőfehér megyének Fogaras vidék határa mentén az Olt jobbpartján fekvő hat községét¹⁾ is.

Háromszék megye. (L. a 35. sz. térképet; 3.889 km²). Határai magukba zárják a régi Háromszéket, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Illyefalva és Bereck városokkal, az Udvarhelyszékből átcsatolt Tegledibacont és Felsőfehér megyének egy részét Háromszék és Csík, másrészt Háromszék és Brassó vidék közt fekvő három darabját.

¹⁾ Galac, Oláhújfalva, Oláhgyökös, Rukkor, Földvár, Koluú.

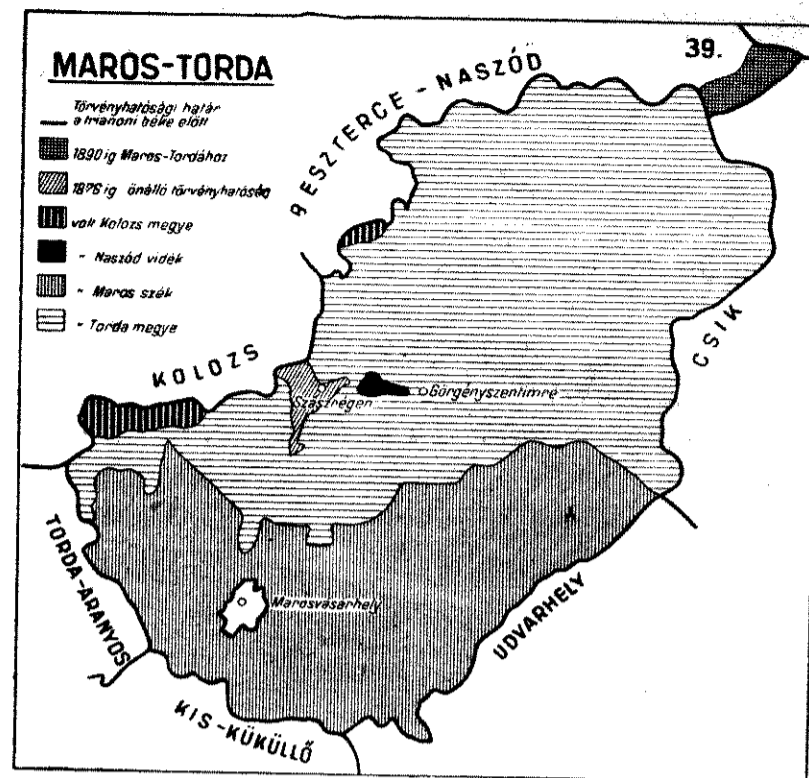

Hunyad megye. (L. a 36. sz. térképet; 7.809 km²). Belefoglaltatott a régi Hunyad megyén, Vajdahunyad és Hátszeg városokon kívül Szászvárosszék területe Szászvárossal együtt és Zaránd megyének keleti nagyobb fele.

Kisküküllő megye. (L. a 37. sz. térkép; 1.724 km²). Magvát a régi Küküllő megye képezi, amelyből azonban két község Udvarhely megyéhez került. Hozzájárultak még Medgyesszéknek a Nagyküküllő folyótól északra fekvő területei. A megyébe kebelezetett a korábban önálló Erzsébetváros is.

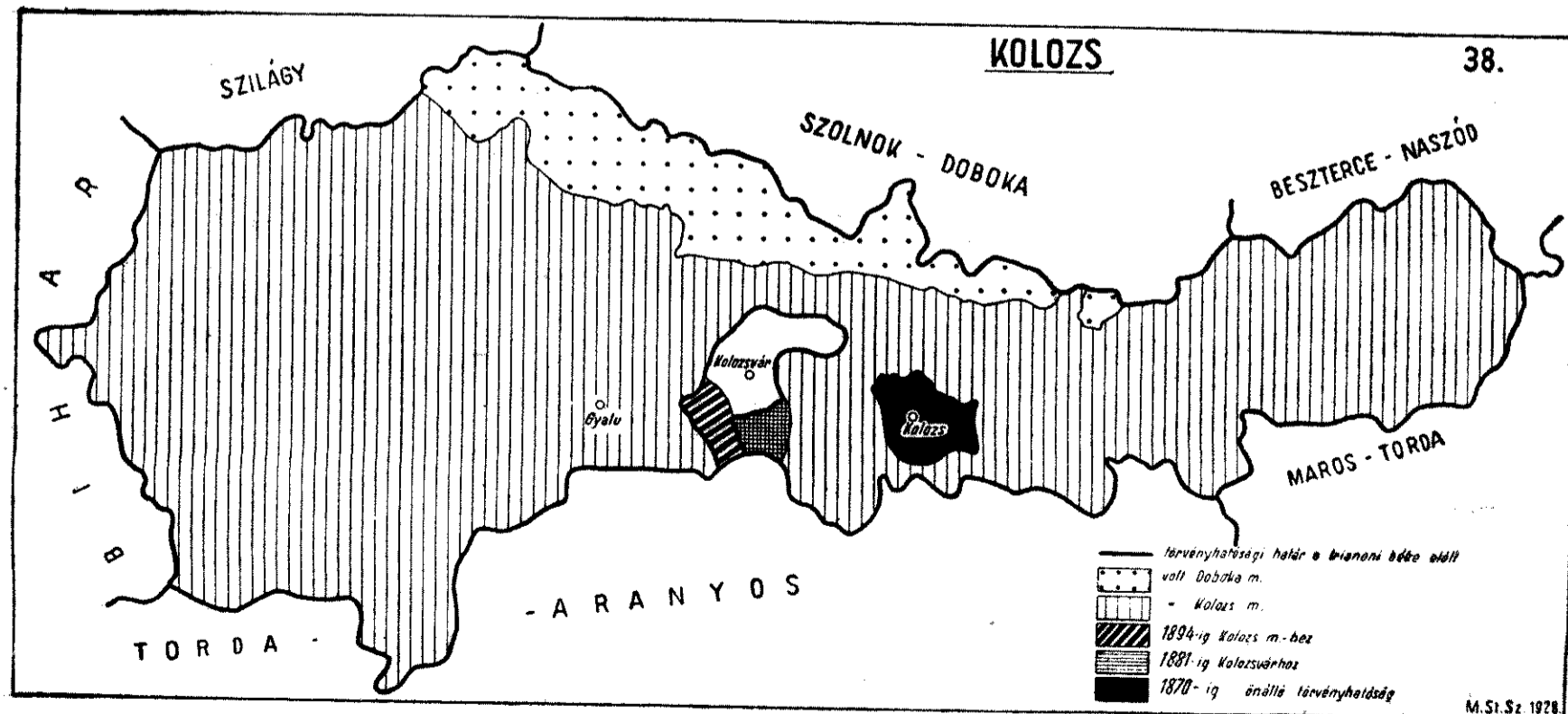
Kolozs megye. (L. a 38. sz. térkép; 4.844 km²). Nagyjából megfelel a régi Kolozs megyének, amelyből azonban öt község Maros-Tordához, kettő Torda-Aranyoshoz és kettő Szilágyhoz csatoltatott, viszont hozzákerült Doboka megyének Kolozs megye régi északi határa hosszában elnyúló része Hídalmástól Gyekéig. A korábban önálló törvényhatóságot képezett Kolozs is a megye alá került. 1881-ben Kolozsvár város az addig hozzája tartozott Feleket átengedte a megyének, (1881: 63. t.-c.) 1894-ben pedig a Kolozsvárral egészen összeépült Kolozsmonostor a várossal egyesített.

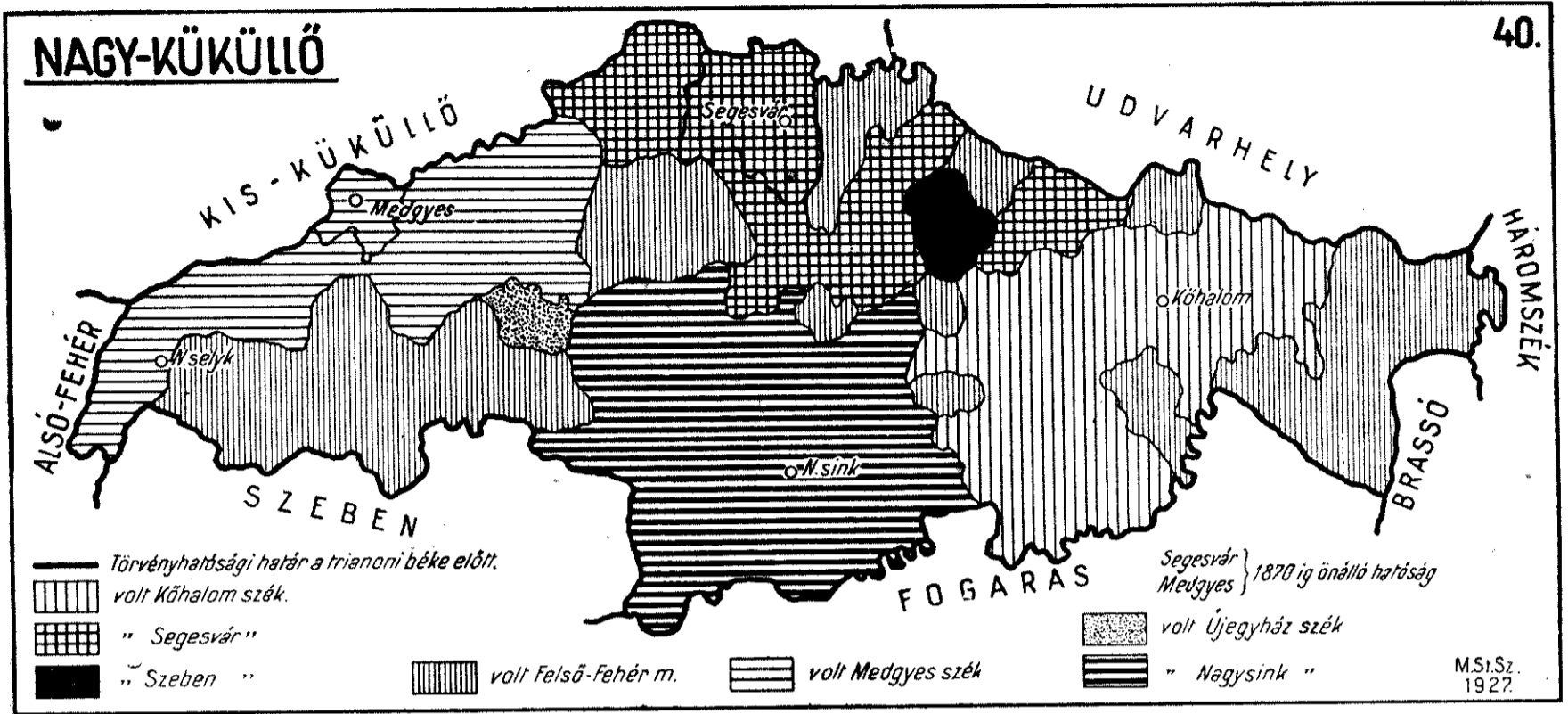

Maros-Torda megye. (L. a 39. sz. térkép; 4.169 km²). Marosszék és Torda megye felső kerületének egyesítéséből keletkezett. Területe kikerekített Kolozs megye öt községével¹⁾ és hozzácsatoltatott Naszód vidéknek Torda megyében fekvő két községe, Marosoroszfalu és Monosfalu is. E két utóbbi községhez tartozó havasokat az 1890: 18. t.-c. visszacsatolta Beszterce-Naszód megyéhez.

Nagyküküllő megye. (L. a 40. sz. térkép; 3.337 km²). Területe hat törvényhatósághoz tartozó 17 külön darabból állított össze. Magában foglalja Kőhalomszék, az Udvarhely megyéhez csatolt községek (Daróc, Zombor) kivételével, Seges-

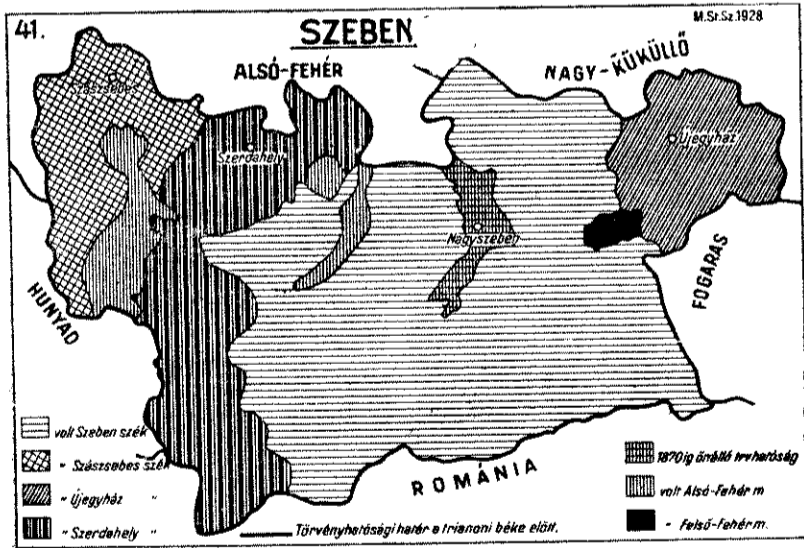
¹⁾ Nagyölyves, Mezőszentmárton, Kisnyulas, Nagyercese, Felsőrépa.

várszéket Segesvárral, a szintén Udvarhely megyéhez csatolt községek (Erked, Bene) nélkül, Medgyesszéknek a Nagyküküllő balpartján fekvő területét Medgyes várossal együtt, Nagysinkszéket, Újegyházszéknek Felsőfehér megye bürkösdí járása és Medgyesszék közé ékelt darabját (Magaré, Apátfalva), végül Felsőfehér megyének a felsorolt szász területek közé ékelt darabjait az Udvarhely vagy Fogaras megyéhez kapcsolt községek nélkül.

területébe ékelődő községei (Mág és Szeccsel).

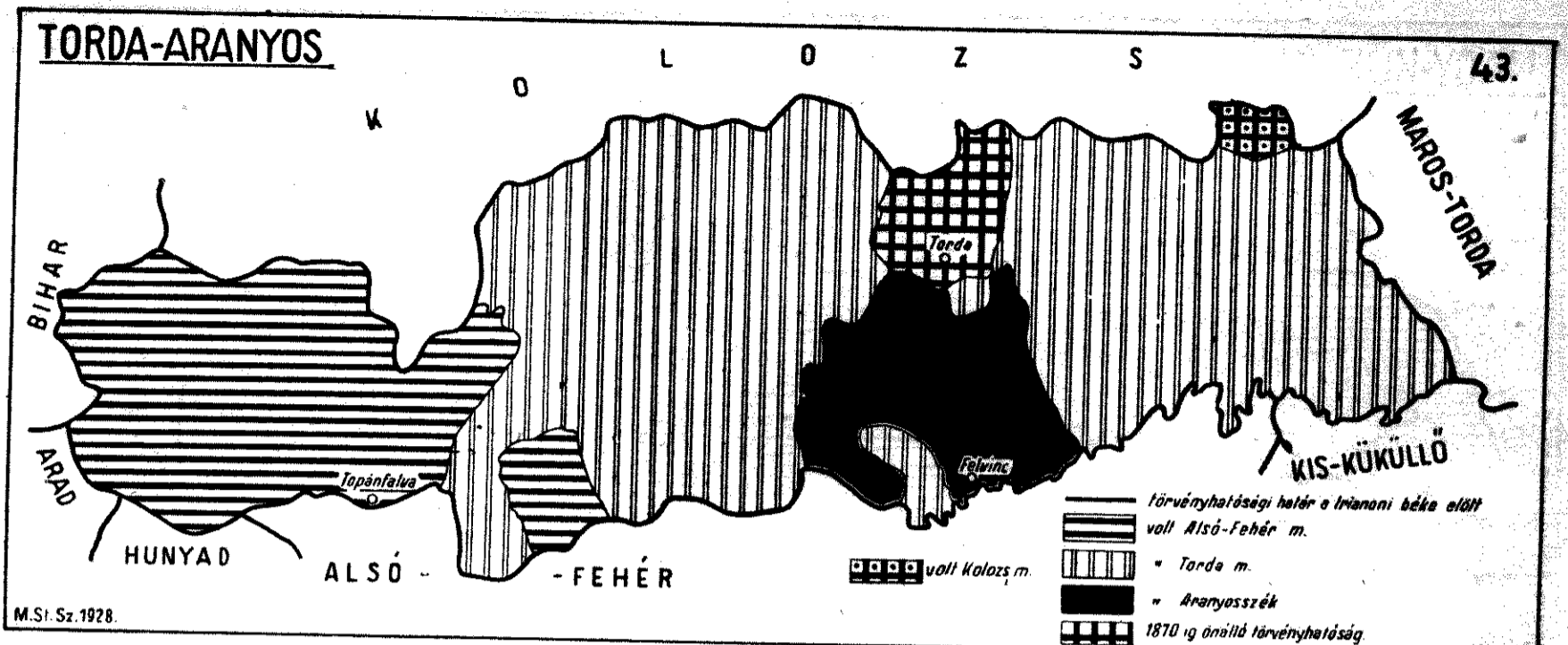

Széchenyi megye. (L. a 41. sz. térkép; 3.619 km²). Ebben egyesült Szébenszék Nagyszécsény várossal, a földrajzilag különálló, más törvényhatóságok közé ékelt részek kivételével, Szászsebeszék Szászsebes várossal, Szerdahelyszék, Újegyházszék nagyobbik darabja, Felsőfehér megyének Széchenyi megye határai közé zárt két községe (Hortobágyfalva és Szentjánoshegy), végül Alsófehér megyének a Királyföldön lévő két különálló darabja és Szébenszék

Szolnok-Doboka megye. (L. a 42. sz. térkép; 4.786 km²). Magában foglalja Belső-Szolnok megyét, beleértve Szamosújvart, a Beszterce és Naszód vidékek közé nyúló, Beszterce-Naszódhoz csatolt 8 község nélkül, Doboka megyének Beszterce-Naszódhoz, Kolozshoz és Szilágyhoz nem csatolt községeit a korábban önálló Székkel együtt, végül Kővárvidéknek keleti felét.

Torda-Aranyos megye. (L. a 43. sz. térkép; 3.519 km²). Torda megye alsó kerületét, Aranyosszéket, Alsófehér megye aranyosvölgyi részét és Kolozs megye két

községét (Mezőméhes, Mezővelkér) foglalja össze.

Udvarhely megye. (L. a 44. sz. térképet; 2.938 km²). Túlnyomórészen a régi Udvarhelyszékből áll, beleértve az előbb önálló Székelyudvarhely és Oláhfalva városokat, de a Háromszékhez csatolt Telegdi-bacon nélkül. Ehhez toldattak még Küküllő megyéből: Oláhhidegkút és Oláhandrásfalva, Segesvárszékből Bene és Erked, Kóhalomszékből Daróc és Zombor, az utóbbi a Felsőfehér megye alá tartozó részével együtt és Felsőfehér megyéből Telek, Szederjes, Felsőrákos és Petek községek.

3. HORVÁT-SZLAVONORSZÁGOK.

I.

A) A trianoni békét megelőzőleg Horvát-Szlavonországokhoz tartozó terület a mohácsi vész előtt így oszlott meg:

a) Szerém, Verőce és Pozsega megyék az anyaországnak képezték részét, de területükön az említett megyéken kívül akkor még Valkó és Baranya megyék is oszlottak.

b) Belovár-Kőrös és Varasd megyéknek a Dráva menti részei Zala és Somogy megyékhez számítottak; különösen Somogy határa nyult be mélyen a Dráva-Száva közére.

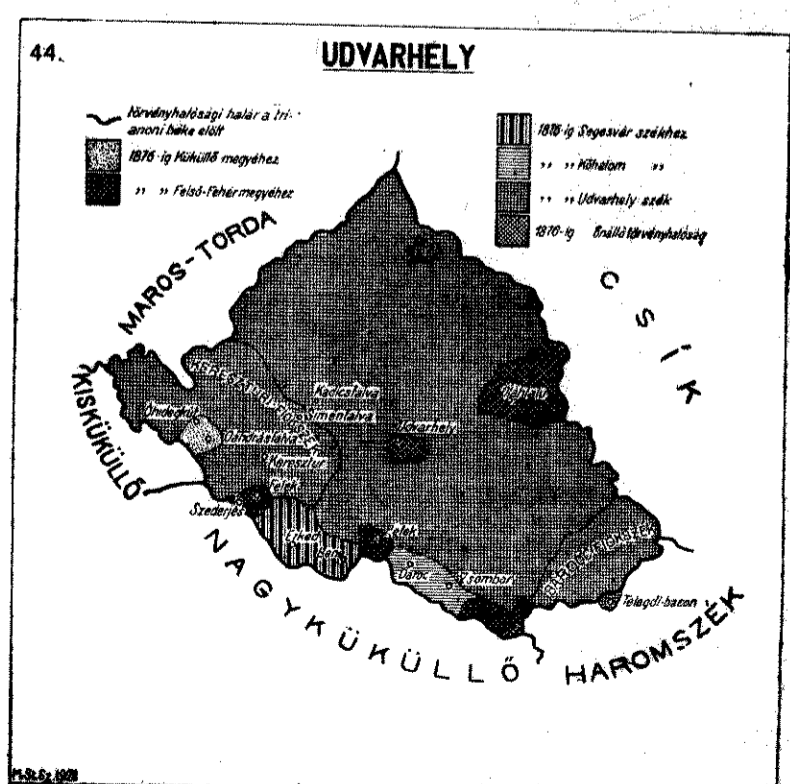
c) Belovár-Kőrös és Varasd megyék egyéb területei, Zágráb megye és Modrus-Fiuménak a Kapela hegységtől keletre eső része képezték Szlavóniát, mely azután a mai bosnyák földön folytatódott, az Una és Verbász folyók között. Szlavonia, Erdély-

hez hasonlóan, kiegészítő része volt az országnak, csak külön bán alatt, közigazgatási autonómiával bírt.

d) Modrus-Fiuménak és Lika-Krbavának tengerparti vidéke a szembenfekvő, a trianoni béke előtt Isztriához tartozó szigetekkel együtt a Kálmán király által meghódított Dalmátországhoz tartozott. A XIV. század végétől, Veglia és a szemben lévő part kivételével, állandóan Velence uralma alatt állott

e) Csak Modrus-Fiuménak és Lika-Krbavának Dalmáciához és Szlavóniához nem számított részei tartoztak a főleg bosnyák földön elterülő, Szent László és Kálmán királyaink által elfoglalt Horvátországhoz.

A mohácsi vész következtében a drávántúli magyar terület és a régi Szlavonia nagyobb része török fennhatóság alá került

és az alatt maradt egészen a karlócai békéig (1699). A törökök a régi Horvátországnak legnagyobb részét még a XV. század végén elfoglalták és betöréseikkel veszélyeztették az osztrák örökös tartományokat is. Miután pedig a betöréseket II. Lajos király megakadályozni nem tudta, már 1522-ben átengedte a megmaradt horvát várakat Habsburg Ferdinánd osztrák hercegnek, aki azokat német helyőrségekkel látta el és megvetette alapját a későbbi határőrvidéknek. Alig foglalta el Ferdinánd a magyar trónt, militarizálta az egész uralma alatt álló horvát területet, melyből a károlyvárosi generalatus lett, sőt Kőrös megye egy részét is határőrvidékké alakította át, felállítván itt a varasdi generalatust. Kőrös megye polgári igazgatás alatt maradt része Zágrábbal egyesült s attól csak 1753-ban vált ismét el. A két végvidékhez harmadikul a visszahódított kulpántúli részeket szervezett báni végvidék járult.

A török kézre került horvát területek népessége a régi Szlavonia megmaradt részére menekült, alkalmat adván így arra, hogy a népességgel együtt Horvátország neve is átmenjen erre a területre. Viszont az így terület nélkül maradt Szlavonia név szinte észrevétlenül átcúsúzott a volt drávántúli magyar területekre, melyeket egy darabig Alsó-Szlavoniának is neveztek, szemben a Felsőnek mondott régi Szlavoniával. Legutóbb esett Szlavonia fogalma alá a hosszabb ideig külön hercegségként emlegetett Szerémség. Szlavonia nevének eltolódása egészen hasonlóan történt, mint Calabriáé, mely név tudvalevőleg az ókorban az Olaszországból délen kinyúló két félsziget közül a keletit jelölte, csak a középkorban, mikor az addig általa jelölt terület görög uralom alá került, ruháztatott át az addig Lucániától meg nem különböztetett nyugati félszigetre. Ilyenformán a régi Szlavonia magába olvasztotta a régi Horvát- és Dalmátországok megmaradt részeit, felvette ezek nevét, de megtartotta régi jogállását, megyei követeiket közvetlenül küldték a magyar országgyűlésre, csak a XVIII. század elején jött divatba, hogy az országgyűlési követeket a tartománygyűlés választotta.

A töröktől visszafoglalt területek katonai igazgatás alá kerültek és bár az 1715: 92. t.-c. elismerte azoknak Magyarországhoz tartozását, az 1741: 18 t.-c. pedig elrendelte a visszacsatolást, ez még sem tör-

tént meg. 1744-ben a drávántúli magyar megyék területének egy része polgárosított, a fennmaradó rész továbbra is katonai igazgatás alatt maradt, ebből lett a szlavoniai, másképp szerémi vagy magyar határőrvidék. A polgárosított területen három megye szerveztetett: Szerém, Verőce és Pozsega néven, de figyelem nélkül az ilyen nevű középkori megyék pontosan meg sem állapítható régi határaitra s ezért ezek az új megyék nem is tekinthetők a régiek jogutódainak. A három megye nem csatoltatott közvetlenül Magyarországhoz, hanem a bán alá rendeltetett. Az 1751: 23. t.-c. meghagyta a megyéket a bán hatósága alatt, de megadta nekik a jogot, hogy követeiket az országgyűlésre elküldjék. E megyék az országgyűlésre tényleg meg is hivattak egészen 1848-ig, de e mellett a tartománygyűlésen is résztvettek, a kir. rendeleteket a bán útján kapták; ha jogilag nem is, de tényleg már ekkor Horvát-Szlavonországok kiegészítő részei voltak.

Az 1848/49. évi szabadságharcot követő abszolút kormány Szerém megyének iloki és rumai járásait a Magyarország testéből kiszakított Szerb vajdaság és temesi bánság nevű koronatartományhoz csatolta, míg a drávántúli polgári igazgatás alatt álló többi összes területeket, beleértve Fiumét, a magyar tengerpartot is, Horvát-Szlavonországok néven egyesítette a magyar hatóságoktól függetlenné tett koronatartományá, ehhez csatoltatott a Zala megyétől elszakított Muraköz is. 1860-ban helyreállt a statusquo, mégis annyi változással, hogy Fiume város továbbra is horvát igazgatás alatt maradt 1867-ig, amikor viszont az egész Fiume megye külön kormánybiztos alá rendeltetett. Az 1868: 30. t.-c. rendezte a drávántúli részek közjogi helyzetét. Fiume külön testként közvetlenül Magyarországhoz csatoltatott, a drávántúli többi részek pedig azóta képezik a régi Szlavoniáénál jóval szélesebb körű autonómiával felruházott társországokat, melyekhez csatoltattak az 1873—1882 években polgárosított határőrvidék Dráva-Duna-Száva közti részei is.

B) Horvát-Szlavonországok területe az előadottakhoz képest két elemből tevődött össze: 1. A polgári Horvát-Szlavonországokból és 2. a katonai határőrvidék drávántúli, 1873—1882 közt polgárosított, de 1886-ig külön igazgatott részeiből. A polgári terület ismét két részből állt: a) A pol-

gári Horvátországból és b) a polgári Szlavoniából.

A *polgári Horvátországnak* a török hódítás után kialakult területe 1886-ig így változott: 1776-ban az osztrák örökös tartományoktól átcsatolt tengerpartvidékkel gyarapodott, melyből azonban 1779-ben Fiume város közvetlenül Magyarországhoz kapcsoltatott. II. József Zala és Pozsega megyékkel nagyobbította a tartomány területét, mely az uralkodó haláláig zágrábi kerület néven csatlakozott az egész Magyarország területéből alkotott többi kerülethez. 1807-től 1848-ig a buccarii kerület a magyar országgyűlésre is küldött követeket, bár e mellett a horvát tartománygyűlésen is képviseltette magát. Az 1849 után bekövetkezett abszolutizmus Horvátországhoz csatolta a Muraközt és Fiumét. Ez utóbbi az 1860. évi restauráció után is ott maradt, egész 1867-ig, amikor az abszolút korszakban felállított Fiume megye területével együtt külön kir. biztos igazgatása alá került, míg az 1868: XXX. t.-c. értelmében maga a város Magyarországhoz csatoltatott, a megye többi része pedig visszakerült a társországokhoz. Az 1873-ban feloszlott varasdi végvidék és a báni végvidéktől elszakított és önállósított Sziszek s a Károlyvárosi végvidékből kivett Zengg városok szintén a polgári Horvátországhoz csatoltattak.

1809-ben a szávántúli területek francia uralom alá kerültek, 1815—1822 pedig az akkor alapított Illir királysághoz tartoztak.

Horvátország területe eredetileg három megyére oszlott: Zágráb, Kőrös és Varasd. A varasdi generalatus felállítása következtében nagyon megkisebbedett Kőrös, 1753-ig Zágrábbal volt egyesítve. Negyedikül csatlakozott hozzájuk az 1776-ban a tengerpartvidék átcsatolása alkalmával felállított, de csakhamar meg is szűnt Szörény (Severin) megye. 1849-ben nagyjából a régi Severin megye által elfoglalt területen megszerveztetett Fiume megye, mely 1886-ig fennállott, 1873-ban pedig a polgárosított varasdi végvidék nagyobb részéből Belovár néven új megye keletkezett.

A polgári Horvátországnak a Tengerparttal együtt 170·61 □ mfd.-nyi területe 1870-ben a megyék közt így oszlott meg: Fiume 29·01, Kőrös 28·99, Varasd 32·99, Zágráb 79·62 □ mfd.

A tartomány területén, eltekintve a tengerparti vidéktől, 1848-ig négy szab. kir. város volt: Zágráb, Varasd, Kapronca, és

Kőrös, melyekhez járultak még 1873-ban Belovár, Ivanics, Sziszek és Zengg.

A *polgári Szlavonia* 1744 óta három megyére oszlott: Szerém, Verőce és Pozsega megyékre, 41·00, 79·98, illetve 42·99 □ mfd. területtel. II. József közigazgatási reformja Pozsegát a zágrábi kerületbe, Szerém és Verőce megyéket pedig az ezeken kívül még Baranya, Somogy és Tolna megyéket is felölelő pécsi kerületbe osztotta be. 1849-ben Szerém megye keleti kétharmad része a Szerb vajdaság és temesi bánság nevű új koronatartomány része lett, megmaradt nyugati harmada egyesített Verőcével, mely 1860-ig Eszék megye néven szerepelt.

A *Határőrvidéknek* 1873-ban polgárosított részei: a varasdi végvidék egész területe és a báni végvidékből Sziszek, mint fentebb említettük, Horvátországhoz csatoltattak. Az 1874—1882 években polgárosított részekből külön kerületek alakítottak és pedig a likai és otocsáni ezredek egyesített területéből a lika-otocsáni, az ogulini és szluini ezredek területéből az ogulin-szluini, a két báni ezred területéből a báni, a szlavonai végvidék ezredeinek területéből a hasonnevű (gradiskai, bródi, pétervárad) kerületek.

A határőrvidéki területen is több önálló város volt, a már 1873-ban a polgári Horvátországhoz csatoltakon kívül: Carlopago, Petrinja, Kostajnica, Bród, Karlóca, Pétervárad, Zimony és az utóbb önállósított Mitrovica.

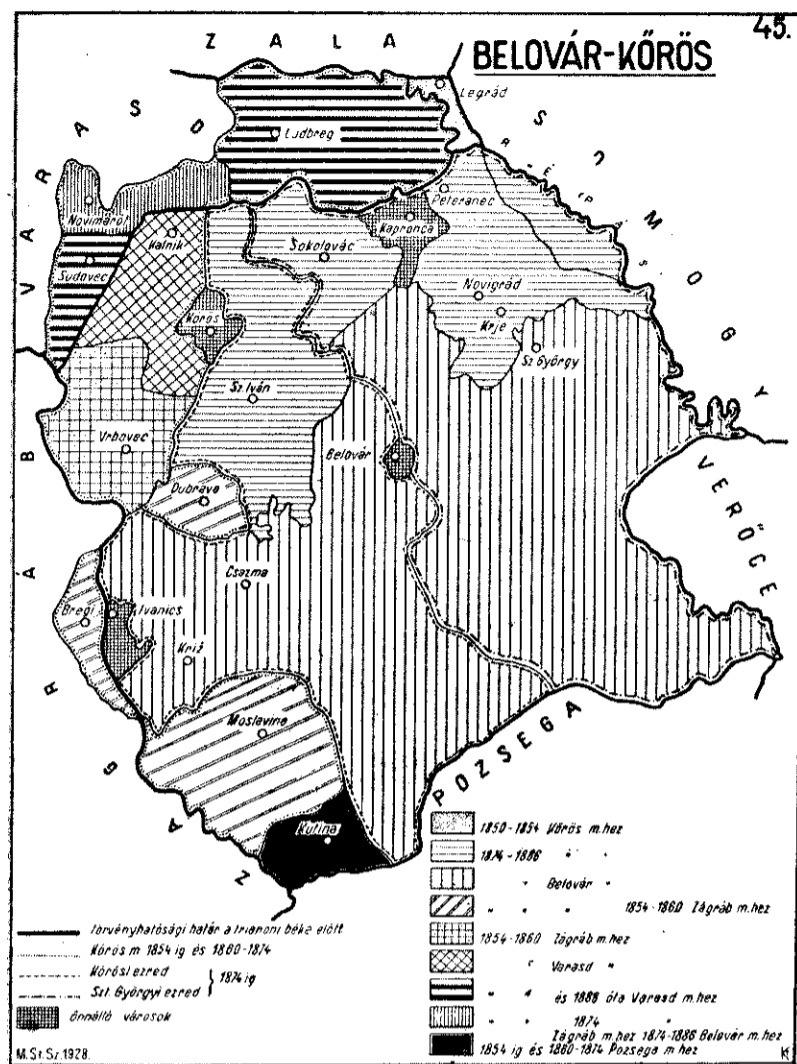
A kerületeket az 1886 február 5-i horvát törvény szüntette meg, területeikből részint új megyéket alkotva, részint a régi megyéket nagyobbítva és így elenyésztette a volt polgári és volt katonai vidékek közt addig fennállott különbségeket.

II.

1886 óta Horvát-Szlavonországok területe 8 megyére oszlik. Hogy a megyék milyen területekből állítottak össze és az idők folyamán milyen változásokon mentek át, a köv. adatok mutatják:

1. *Belovár-Kőrös vm.* (L. a 45. sz. térkép; 5.070 km².) 1886-ban keletkezett Belovár és Kőrös megyék egyesítése által.

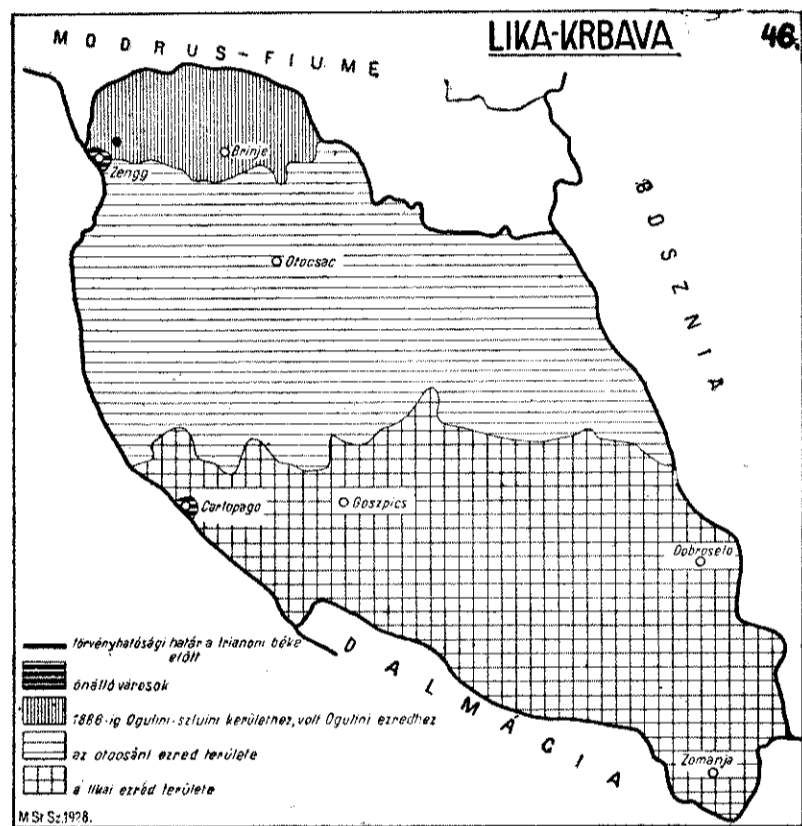
Belovár megye 1873-ban a varasdi határőrvidék polgárosítása után állított fel, magában foglalta a feloszlott kőrösi és szentgyörgyi ezredek 24 százada közül tizenhétnek a területét, Belovár és Ivanics városokkal együtt, Kőrös megyének alsó

kerületét (melyből azonban 1886-ban Bregi Zágráb megyéhez csatoltatott) és Pozsega megyének különálló darabját: a kutinai uradalmat.

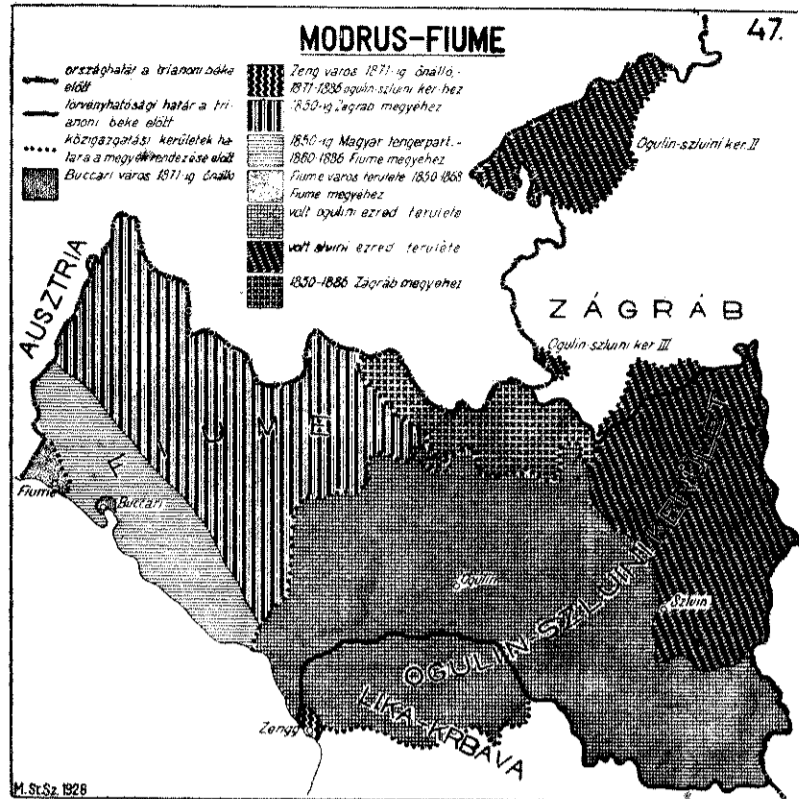
Kőrös megye a polgári Horvátországnak volt része. A középkorban nemcsak az 1886-ban létesített Belovár-Kőrös megye egész területére, hanem ezenfelül Verőce, Pozsega nyugati, Varasd keleti részeire is kiterjedt. Területéből szakítottatott ki a XVI. század első felében a varasdi határőrvidék, fennmaradó része pedig Zágrábal egyesült, és megint csak 1753-ban különült el. Területe két földrajzilag össze nem függő darabból állott, sőt Bregi politikai község határát is csak keskeny földcsík kapcsolta az alsó kerület többi részéhez. Az 1849 után következett abszolutizmus előbb a Zala megyétől elszakított Légráddal nagyobbította a megyét, az 1854. évi politikai felosztás pedig Kőröst törölte a megyék sorából, területét felosztotta Varasd és Zágráb megyék között. Ez utóbbi kapta az egész alsó kerületet és a felsőből Vrbovec, Gradec környékét, Varasd a felső kerület többi részeit, Kapronca és Kőrös városokkal együtt. 1873-ban a varasdi határőrvidék felosztása után Kőrös megyéhez csatoltatott a kőrösi ezredből a farkasevaci, szentiváni és vojakoveci századok, a szentgyörgyi ezredből

pedig a virjei, novigradi, peteraneci és sokoloveci századok területe, de viszont át kellett adnia egész alsókerületét az új Belovár megyének, a Bednya-folyó és a Kalnik hegység közti területet pedig Varasd megyének. Az 1886. évi megyerendezés Kőröst ismét megszüntette. A kaproncai alispánság a szentgyörgyi ezredből hozzákapcsolt részek és Kapronca város kivételével és a kőrösi alispánságból Sudovec politikai község Varasd megyéhez csatoltatott, a megye területének fennmaradó része Kőrös és Kapronca városokkal együtt Belovár megyével egyesítettett.

2. *Lika-Krbava vm.* (L. a 46. sz. térkép; 6.211 km².) 1886-ban felállított új megye és az egyetlen, mely kizárólag volt határőrvidéki területekből áll. Magában foglalja az egész volt lika-otocsáni kerületet, amely viszont a likai és otcacsáni ezredek területeinek egyesítéséből keletkezett, továbbá az ogulin-szluini kerületnek a volt ogulini ezredhez tartozott három községet (Brinje, Jezerane, Kriviput) végül Zengg és Carlopago szabad kikötő városokat.

3. *Modrus-Fiume vm.* (L. a 47. sz. térkép; 4.879 km².) 1886-ban keletkezett új megye, mely magában egyesíti 1. a korábbi Fiume megye egész területét, Buccari városát is beleértve, 2. a volt ogulin-szluini kerületet, a Zágráb és Lika-Krbava megyékhez csatolt részek kivételével, 3. a Zágráb megyétől elszakított Bosiljevo és Severin politikai községeket.

Fiume megye az 1849-ben következett abszolút kormány alkotása. Nagyjából ugyanazt a területet foglalta el, mint az 1776-ban felállított, de rövidesen megszűnt Severin megye, t. i. Zágráb megyének a Vrbovsko—Zavrsje vonaltól nyugatra eső részét és a Tengerpartot (Severin megye az 1886-ban Zágráb megyétől Modrus-Fiuméhez csatolt részt is felölelte). 1867-ig Fiume városa is beletartozott. Az 1873-ban polgárosított Zengg önálló várost is hozzászámították; így az 1880. évi népszámlálás is.

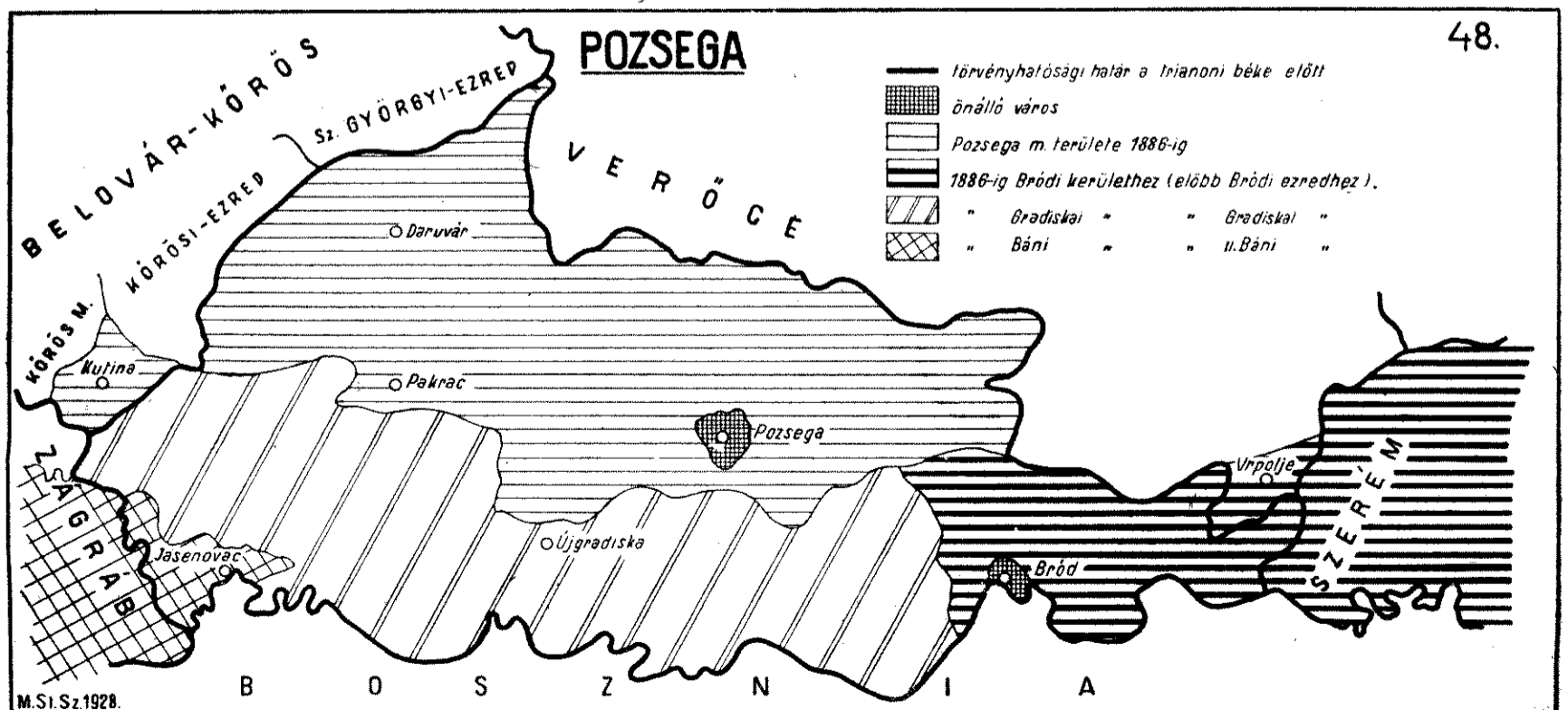
Az ogulin—szluini kerület a határőrvidék polgárosítása után az ogulini és szluini ezredek területének egyesítéséből keletkezett. 1886-ban az ogulini ezred terü-

letéből Brinje, Jezerane, Kriviput politikai községek Lika-Krbava megyéhez, a szluini ezredből pedig annak két különböző részén, a sichelburgi kerületen (Kalje és Sosice politikai községek) és Marienthal községen kívül Svarca politikai község is Zágráb megyéhez csatoltatott.

4. *Pozsega vm.* (L. a 48. sz. térképet; 4.929 km².) 1744-ben újítottatott fel. Területe két földrajzilag különálló darab-ból állt: a megyéhez csatolt, de határőrvidéki, Körös és Zágráb megyei területek közé ékelt kutinai uradalom területileg nem függött össze a megye többi részével. 1854-ben ez a különálló terület Zágráb, 1874-ben az új Belovár megyéhez csatoltatott, 1886 óta pedig Belovár—Körös megyéhez tartozik. 1886-ban Pozsega megyéhez csatoltatott a volt Határőrvidékből az egész gradiskai kerület, a bródi kerületből a garcsini járás, a Verőce megyéhez kapcsolt Vrpolje kivételével, végül a báni kerületnek, illetőleg a volt II. báni ezrednek Krapje és Jasenovac községei.

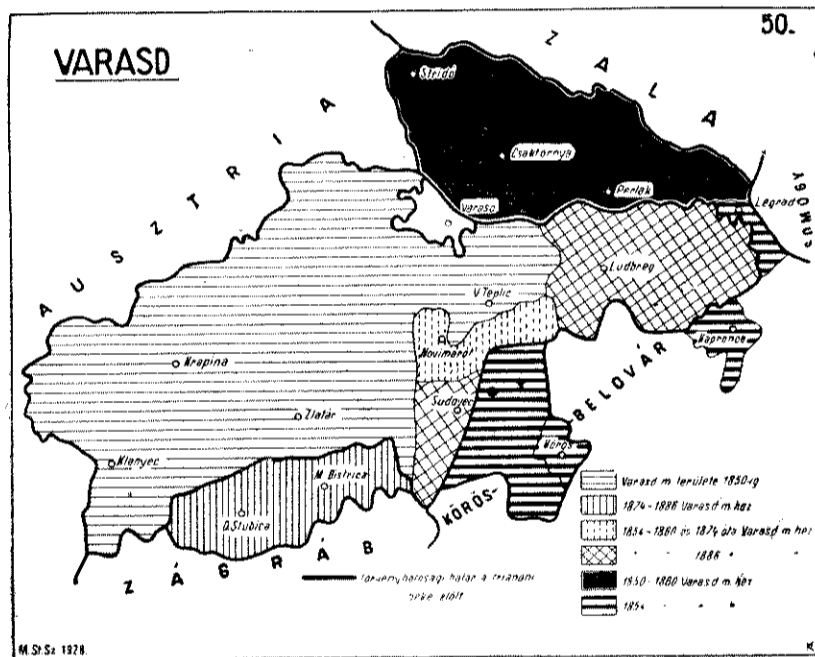
A megye székhelye, Pozsega, 1765 óta szabad királyi város volt, önállósága a városok legutóbbi rendezése alkalmával szűnt meg.

5. *Szerém vm.* (L. a 49. sz. térképet; 6.810 km².) 1744-ben éledt újra, de középkori területének alig felét kapta vissza, magába olvasztotta ellenben Valkó megye területének nagyobb részét. Az 1849 után következett abszolút korszak törölte a megyék sorából, iloki és rumai járását a Szerb vajdaság és temesi bánsághoz tartozó újvidéki kerülethez, vukovári já-

rását pedig Eszék megyéhez csatolta. Az 1886. évi február 5-iki törvény egyesítette vele a péterváradi kerületnek (azelőtt ezrednek) egész területét és a bródi ezrednek zupanjei és vinkovcei járásait. Területén több önálló város feküdt: Karlóca, Mitrovica, Pétervárad, Ruma, Zimony. Ezek közül csak Zimony (56 km²) maradt meg önálló törvényhatóságnak.

6. *Varasd vm.* (L. az 50. sz. térképet; 2.440 km².) A középkorban a legkisebb megyék egyike volt. Területéből a Dráva-mente időnkint Zalahoz, hegyvidéke pedig a XV. században Varasddal összeolvadt Zagoria megyéhez tartozott. Az 1849 után következett abszolút korokban jelentősen megnagyobbodott. Mindjárt a szabadságharc után hozzácsatoltatott a Zala megyétől elszakított Muraköz, a Kőrös megyével egyesített Légrad kivételével. Az 1854. évi politikai beosztás alapján hozzáke-

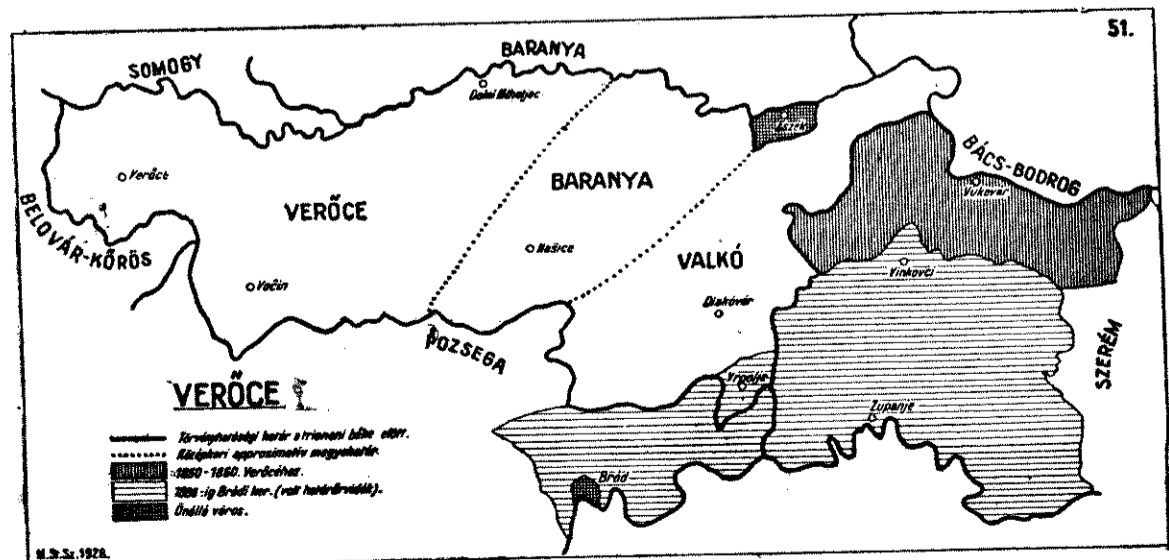
rült a megszüntetett Kőrös megyének északi része Kőrös és Kapronca városokkal. 1860-ig 60·2 □ mfd kiterjedéssel bírt, szemben a szabadságharc előtti 32 □-mfd-dal.

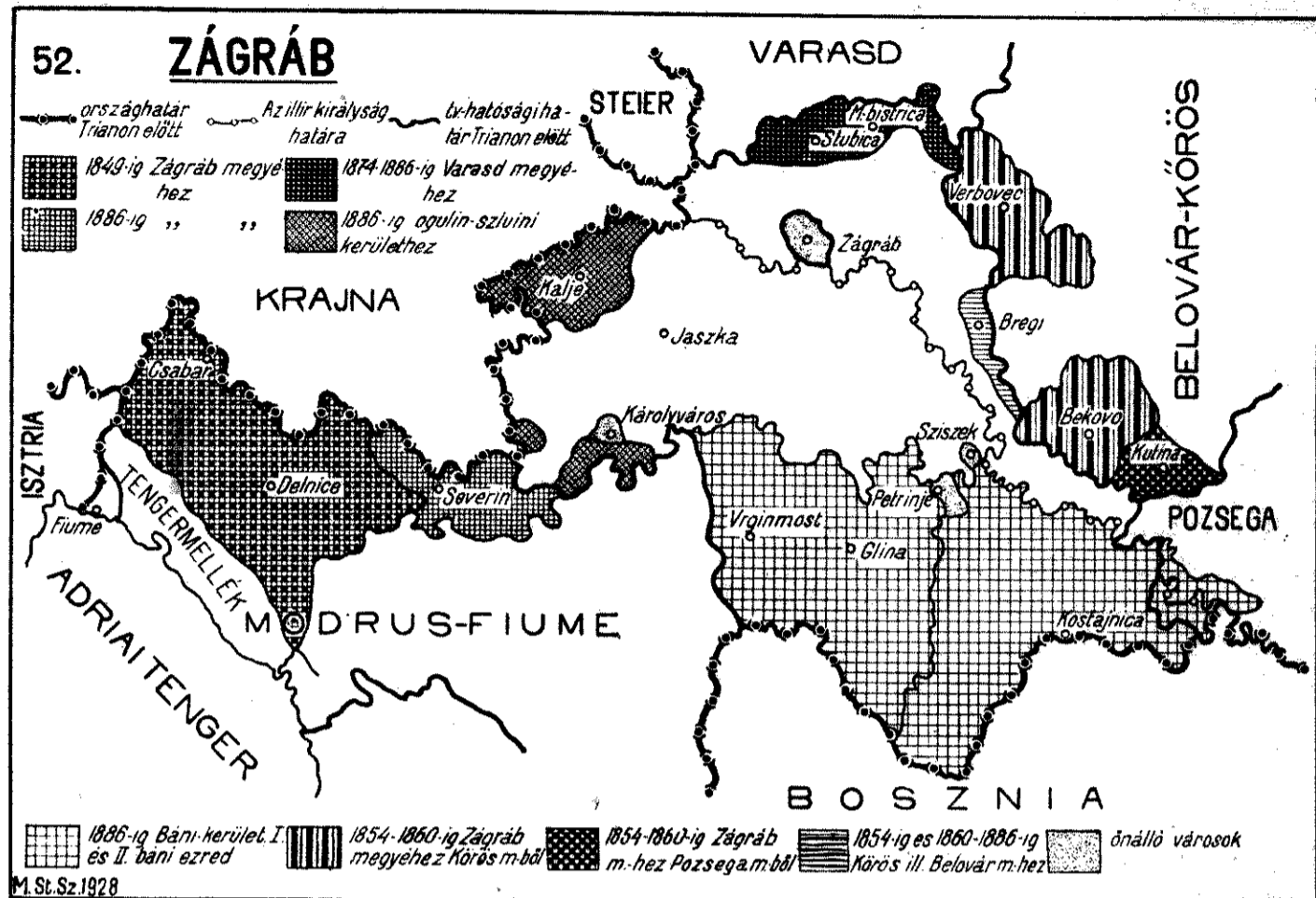
1874-ben a horvát megyék első rendezése alkalmával Zágráb és Kőrös megyéktől kapott több községet s déli határa, melyet addig a Krapina és Bednya folyók jelöltek, ezután a Sljeme és Kalnik hegységek gerince lett. Az 1886 február 5-i törvény a Sljeme és Krapina közti részt visszaadta Zágráb megyének, de viszont Varasdhoz csatolta Kőrös megyéből a kaproncai alispánságot, ennek korábban a Határőrvidékhez tartozott része kivételével, valamint a kőrösi alispánságból Sudovec községet. Kapronca városa, melynek Varasdhoz csatolását szintén kimondta a törvény, Belovár Kőrös kötelékében maradt. A megyében fekvő Varasd szab. kir. város (67 km²) önálló törvényhatóságot képez.

7. *Verőce vm.* (L. az 51. sz. térképet; 4.810 km².) Az 1744-ben felélesztett Verőce határai közé került nemcsak a középkori Verőce egész területe, hanem Baranyának drávántúli darabja és Valkó megyének nyugati része is. A Bach-korszakban — amikor Eszék megye volt a neve — Szerém megye vukovári járása is hozzátartozott. Az 1886 február 5-i törvény hozzácsatolta a volt bródi ezredből alkotott bródi kerületnek garcsini járását, de Verőce tényleg csak Vrpolje községet kapta meg.

Területén fekszik *Eszék* törvényhatósági joggal felruházott város (57 km²).

8. *Zágráb vm.* (L. az 52. sz. térképet; 7.145 km².) 1753-ig a varasdi határőrvidék felállítása óta Kőrös megyével egyesített területe a Drávától majdnem a tengerig ért, végighúzódva egész Horvátországon.

1753-ban Körös megye visszanyervén önállóságát, Zágráb megye elvesztette a Lonja balpartján fekvő területeit. 1776-ban, mikor Mária Terézia a magyar korona országaihoz csatolta a magyar tengerpartot, Zágráb megyének azokból a részeiből, melyek 1886 óta Modrus-Fiume megye határai közé esnek, Severin nevű új megye alakított, mely az új területeket is magában foglalta. Az új megye azonban nem élte túl a napoleoni háborúkat. 1848-ig Zágráb megye régi területével szerepelt, de közben 1809-től 1822-ig a szávántúli részek (területének 71,3%-a) elszakítottak tőle, előbb francia megszállás alatt állottak, 1815 óta pedig az új Illir királysághoz tartoztak. 1849-ben elszakítottak a megyétől a Vrbovsko-Zavrsje vonaltól nyugatra eső darabja, melyből, Fiumével és a Tengerparttal összefoglalva, Fiume megye lett. Ez a terület az abszolút kormány bukása után sem került vissza a megyéhez. Az 1854. évi politikai beosztás viszont Zágrábhöz csatolta a megszüntetett Körös megyének egész alsó kerületét és a felsőből is Vrbovec, Gradec környékét, valamint Pozsega megyéből ennek különálló darabját, a kutinai uradalmat. 1873-ban Zágráb megye megkapta a polgárosított Sziszek várost, ellenben a Sljeme és a Krapina közé eső községei átcsatoltattak Varasdhoz, és csak 1886-ban kerültek vissza. Ebben az évben Zágráb

megye elvesztette Bosiljevo és Severin községeket, melyek az új Modrus-Fiume megyéhez csatoltattak, de másrészt nagy területekkel gyarapodott. Hozzácsatoltattott Belovárból a korábban szintén Köröshöz tartozott Bregi és az egész bani kerület, a volt II. ezred területéből Pozsegához csatolt Jasenovac és Krapje kivételével, végül az ogulin-szluini kerületből a volt szluini ezred két különálló darabja (Sichelburgi kerület — Kalje és Sosice politikai községek — Marienthal község) és főtömbjével Svarca politikai község. A megye területén fekszik Zágráb törvényhatósági joggal felruházott város (67 km²). Korábban önállóak voltak még: Károlyváros, Petrinja, Kostajnica és Sziszek városok is.

Zágráb megyében feküdt — a Száva és Kulpa folyók között — a turmezei (turopoljai) nemesek kiváltságos kerülete, melynek ispánja 1848-ig a magyar országgyűlés alsó tábláján is helyet foglalt. A lakosok IV. Béla királytól kapták kiváltságaikat (1255). A kerület területét Csicse és Vukovina, közvetlen a megye alá tartozó helységek, három különálló darabra osztották. A kerület székhelye Nagygorica volt és kivüle 21 helységet¹⁾ foglalt magában, melyek újabban

¹⁾ Bukovec, Dubranec, Ceravskivrh, Cvetkovics brdo, Dragonosec, Gusztelnica, Pervonozina, Vukomerics, Kisgorica, Kobilics, Hrasce, Kucse, Rakitovec, Kurilovec, Lomnica, Alsó- és Felső-Lukavec, Nagy-Mlaka, Pleszo, Mraclin, Busevec.

mind Nagygorica politikai községhez tartoznak. (L. ifj. Palugyay Imre: Turmező oklevelekkel kísért jogtörténeti ismertetése. Pest, 1848.)

A magyar Tengeremellék.

Eredetileg Dalmátországnak volt a része és azzal együtt került Magyarországhoz. Mikor Velence Dalmátország legnagyobb részét elfoglalta, ez a terület Horvátországgal egyesült, a XVI. század elején pedig az osztrák örökös tartományokhoz csatoltatott. Fiume és Buccari városokból és három uradalomból (Buccari, Hreljin, Vinodol) állt. Az egész terület — Fiumével együtt — 6·8 □ mfd kiterjedéssel bírt. Mária Terézia 1776-ban Horvát-Szlavonországhoz csatolta. 1779-ben Fiume város kivált belőle és közvetlenül az anyaországhoz kapcsoltatott, míg a többi részek előbb az 1776-ban a Tengeremelléken kívül zágrábmegyei részeket is magába záró Severin megyéhez tartoztak, ennek megszüntetése után pedig külön kerületet képeztek. 1807-től 1848-ig a buccarii kerület az országgyűlésre is küldött követeket, de e mellett a bán igazgatása alatt maradt. 1848-ban a kerület kiváltságos helyzete megszűnt, attól kezdve — eltekintve az 1867/68.-i provizórium idejét, amikor külön kormánybiztos által igazgattatott — beolvadt Horvátországba. 1849-től 1886-ig Fiume megyéhez tartozott, 1886-ban az akkor felállított Modrus-Fiume megyéhez került. 1809—1822 között a Tengeremellék is a szávántúli egyéb területek sorsában osztozott, előbb francia megszállás alatt állott, majd 1815-től az Illir királyságba tartozott.

4. A HATÁRŐRVIDÉK.

Határőrvidék nevet viselt az ország déli határa mentén elhúzódó, a magyar szent koronához tartozó, részint az ország testéből kiszakított, részint a török uralom alól való felszabadulás után vissza nem csatolt területekből alkotott, katonailag szervezett tartomány, mely elvileg Magyarországnak volt ugyan része, azonban polgári ügyekben is kizárólag idegen katonai hatóságok igazgatása alatt állván, Magyarországtól tényleg független volt. A Határőrvidék alapját I. Ferdinánd vetette meg azáltal, hogy a Törökországból menekülő rácoknak örökös határőri szolgálat fejében átengedte a

Horvátországnak uralma alatt maradt és Kőrös megyének a háborúban elnéptelenedett részeit (1564). A határőrvidék szervezetét azonban Rudolftól kapta 1575-ben, amikor annak igazgatását Károly főhercegre, illetőleg a bécsi főhaditanácsra bízta. Mindjárt kezdettől két határőrvidéket különböztettek meg: a horvátot, máskép károlyvárosit és a szlavoniait, máskép varasdit, melyekhez a század végén harmadikul csatlakozott a visszahódított kulpántúli részekben megszervezett ú. n. báni határőrvidék. A határőrvidék területe nem változott a karlócai békéig. Az ennek alapján visszaszerzett Dráva-Száva köze azonban egészen katonai igazgatás alá került. Csak 1744-ben polgárosított egy része, míg katonai igazgatás alatt maradt másik részéből lett a szlavoniai vagy szerémi határőrvidék. Ugyancsak a karlócai béke után állítottak fel az ezen béke értelmében az ország határát jelző Maros és Tisza folyók mentén, Arad, Zaránd, Békés, Csanád, Csongrád, Bács-Bodrog megyék területén — ismét a rácok telepítése útján — a marosi és tiszai határőrvidékek, melyeknek azonban nem volt szigorúan elhatárolt területük, mint a drávántúli határőrvidékeknek, hanem a határöröknek átengedett községek a polgári községek közé ékelődtek.

Minthogy a paszarovici béke alapján a Marostól délre eső terület is felszabadult, a két határőrvidék feleslegessé vált és feloszlatásuk elrendeltetett, de végleg csak 1750-ben történt meg. A marosi határőrvidékhez tartozó községek visszakerültek vármegyéikhez. A szerb határörök egy része áttelepített Torontál megyébe, községeik képezték a nagykikindai kerületet. A tiszai határőrvidéknek előbb Bács-Bodrog megye területén mindenfelé voltak községei. 1745-ben Szabadka, Zombor, Palánka, Újvidék (akkor még Pétervárad sánc) és a hozzájuk tartozó faluk és puszták, Csantavér, Bajmok, Militics, Bresztovác stb. elvették tőle és csak a Tisza mentén levő összefüggő terület hagyatott meg neki. Ennek déli része a tiszai határőrvidék feloszlatása után is katonai igazgatás alatt maradt. Itt szerveztetett meg az utóbb a szlavoniai határőrvidékhez csatolt Csajkás kerület (1765). A tiszai határőrvidékhez tartozó többi község a polgárosítás után tiszai koronauradalom néven külön kerületet képezett. A kerülethez tartoztak: Szenttamás,

Tiszaföldvár, Óbecse, Petrovoszelló, Mohol, Ada, Zenta, Ókanizsa, Martonos, Turja községek, melyek csak 1791-ben egyesültek Bács-Bodrog megyével. Az 1718-ban visszaszerzett Maros és Duna közti terület Temesi bánság néven szintén a bécsi főhaditanács igazgatása alá helyeztetett. 1751-ben e terület nagyobb része polgárosított, és 1779-ben visszacsatoltatott Magyarországhoz. A főhaditanács alatt maradt terület lett a bánsági végvidék. Az Adriától Orsováig terjedő határőrvidéket Erdélyre is ki akarták terjeszteni. 1762—1766 években fel is állították az erdélyi határőrezredeket, ezeknek a területe azonban nem különült el élesen a polgári területtől s az erdélyi határőrvidék mint külön tartomány nem is alakult ki. Az erdélyi határőrezredek 1851-ben oszlattak fel, a többi határőrezred felosztása elvben 1871-ben határozatott el, de tényleg az 1873—1882 évek közt történt meg. (1873 : 27. és 1882: 40. t.-c.) A terület polgári kormány alá került, a lakosoknak egyes kiváltságai azonban továbbra is fenntartottak.

A Határőrvidék tehát a köv. részekből állott: 1. horvát vagy károlyvárosi, 2. varasdi, 3. báni, 4. szlavoniai, 5. bánáti és 6. erdélyi határőrvidékből. Az egész terület a bécsi haditanács igazgatása alatt állt és 1850-ig négy főparancsnokságra oszlott: 1. zágrábi, mely magában foglalta a károlyvárosi, varasdi és báni végvidékeket, 2. szerémségi, 3. temesvári és 4. nagyszebeni, melyek alá a szlavoniai, bánáti, illetőleg erdélyi határőrvidékek tartoztak. A főparancsnokságok alatt voltak a brigádok, ezek alatt pedig az ezredek. 1850 óta csak két főparancsnokság volt: a zágrábi és a temesvári; az előbbihez tartoztak a Dráva-Száva közti végvidékek a Pétervárad ezred kivételével, az utóbbihoz a bánáti végvidék, továbbá a pétervárad ezred és a csajkás zászlóalj. A határőrvidék területe 14 ezredkerületre, minden ezred pedig 12 századjárásra oszlott. Csak a bánáti ezredeknek volt az utolsó időkben 12-nél több századuk; a székely huszárezred 8 eskadronból állott. A Határőrvidék kötelékébe tartozott még 12 ú. n. szabad katonai község is: Carlopago, Zengg, Belovár, Ivanics, Kostajnica, Petrinja, Bród, Pétervárad, Karlóca, Zimony, Fehértemplom, Pancsova. Ezek lakosai nem teljesítettek határőrszolgálatot és a városok nem tartoztak az ezredhatóságok, hanem közvetlenül a főhaditanács alá.

Az egyes végvidékek területe a következő ezredekre oszlott:

A) Károlyvárosi végvidék.

Négy ezredből állott:

1. L i k a i e z r e d (1. sz., alap. 1763., 45·27 □ mfd., székh. Goszpics). A töröktől már 1687-ben visszafoglalt területe csak 1711-ben csatoltatott a határőrvidékhez.
2. O t o c s á n i e z r e d (2. sz., alap. 1746., 48·26 □ mfd).
3. O g u l i n i e z r e d (3. sz., alap. 1746., 44·04 □ mfd).
4. S z l u i n i e z r e d (4. sz., alap. 1746., 25·20 □ mfd., székh. Károlyváros). Ennek területe nem állott egy tagban, különálló darabjai voltak: egyrészt a menekült rákokkal telepített, Krajnához tartozott és Ausztria által a legutóbbi időkig visszakövetelt sichelburgi kerület, másrészt Marienthal község.

Az első két ezred képezte a goszpicsi, az utóbbi kettő az ogulini brigád. A határőrvidék polgárosítása után a likai és otocsáni ezredet lika-otocsáni, az ogulini és szluini ezredet ogulin-szluini kerületekké egyesítették. A horvát megyék 1886-ban történt rendezése óta a likai és otocsáni ezredek egész területét Lika-Krbava megye, az ogulini ezredét Modrus-Fiume és Lika-Krbava, a szluiniét Modrus-Fiume és Zágráb megyék foglalják magukban.

A végvidéken volt két szabad katonai város: 1. Carlopago, a likai ezred területén; az ezreddel együtt előbb a lika-otocsáni kerülethez, utóbb Lika-Krbava megyéhez került. 2. Zengg 1848-ig az otocsáni ezred területéhez számított, az 1870. évi népszámlálás Ogulin ezrednél mutatja ki. Már 1873-ban polgárosított s akkor Fiume megyéhez került. 1886 óta Lika-Krbava megyéhez tartozik; önállóságát is elvesztette.

1809-ben az egész végvidék francia megszállás alá került, 1815—1822-ben pedig az Illir királysághoz tartozott.

B) Varasdi végvidék.

Két ezredből állt, a v a r a s d - k ö r ö s i b ő l (5. sz., alap. 1746., 28·26 □ mfd), és a v a r a s d - s z e n t g y ö r g y i b ő l (6. sz., alap. 1746., 36·16 □ mfd). Mindkettőnek törzskara Belováron székel és együtt képezték a belovári brigád. Ennek a végvidéknek polgárosítása történt meg legkorábban, már 1873 végén és ekkor mindkét ezred

északi, kisebb része Kőrös megyéhez csatoltatott, déli nagyobb részeiből pedig, volt polgári területekkel kiegészítve, lett az új Belovár megye. 1886 óta mindkét ezred területét Belovár-Kőrös megye foglalja magában. A kőrösi ezred területén feküdtek Belovár és Ivanics egykor önálló városok.

C) Báni végvidék.

Ez a végvidék a petrinjai brigádöt alkotó két ezredből állott. Az első (10. sz., alap. 1745., 24·15 □ mfd) törzskara Glinán, a másodiké (11. sz., alap. 1746., 24·34 □ mfd) Petrinján székel. A II. ezred területén feküdtek Petrinja, Kosztajnica önálló városok is. A II. ezrednek a Száva balpartján fekvő részét (Drenovok, Krapje, Jasenovac és Puska helységeket) az 1807: 25. t.-c. csatolta a végvidékhez. A II. ezred területéből Sziszek város már 1873-ban Zágráb megyéhez csatoltatott; a végvidék többi részeiből lett a báni kerület, mely 1886-ban szintén Zágráb megyével egyesítettett, Krapje és Jasenovac politikai községek kivételével, melyek Pozsega megyéhez csatoltattak. 1809-ben a végvidéknek majdnem egész területe francia megszállás alá került, 1815—1822-ben pedig az Illir királysághoz tartozott. Csak a II. ezred területének a Száva balpartján lévő csekély része maradt meg, mely ezekben az években a gradiskai ezredhez tartozott.

D) Szlavoniai végvidék.

Három ezred tartozott hozzá, a gradiskai (8. sz., alap. 1750., 29·08 □ mfd), a bródi (7. sz., alap. 1750., 34·24 □ mfd., székh. Vinkovce) és pétervárad (9. sz., alap. 1750., 54·11 □ mfd, székh. Mitrovica), azonkívül a Bács-Bodrog megyei területen szervezett Csajkás zászlóalj (alap. 1765., 15·78 □ mfd, székh. Titel), mely 1852-ben rendes gyalogzászlóaljja alakítottatott át.¹⁾ Négy szabad város volt a végvidék területén: Bród, Karlóca, Pétervárad, Zimony, melyekhez csatlakozott utóbb Mitrovica is. 1850-ben a pétervárad ezred és a titeli zászlóalj a temesvári parancsnokság alá került. A bródi és gradiskai ezredek együtt képezték a vinkovcei, a pétervárad ezred és a titeli zászlóalj a mitrovicai brigádöt. A csajkás kerülethez összesen 14 helység

¹⁾ Kezdetben volt még két szlavin dragonyos-ezred is, de ezek utóbb feloszlottak.

tartozott. 1751-ben az akkor még csak tervezett csajkás század számára a feloszlott tiszai határőrvidék községei közül csak Titel, Lak, Gardinovce, Mosorin, Ó- és Újkovil, Zsablya tartattak fenn, de 1752-től 1763-ig ezek is a polgári hatóságok által igazgattak. 1763-ban tényleg felállított a csajkás század, a két Kovil helyett azonban Vilova csatoltatott hozzá. 1765-ben a század zászlóaljja bővült és ekkor megkapta a volt tiszai határőrvidéktől még a két Kovilt, Csurogot és Goszpodincet, ezenkívül Káty és Szentiván kamarai falvakat, melyekhez 1800-ban még Gyurgyevó és 1801-ben Nadalj újonnan telepített falvak járultak. (L. Iványi István: A tiszai határőrvidék 1686—1750. 117., 118. lap.)

A határőrvidék feloszlata után a titeli volt csajkás zászlóalj területe visszacsatoltatott Bács-Bodrog megyéhez, az ezredek pedig ugyanolyan nevű polgári kerületekké alakultak át. 1886-ban a pétervárad kerület és a bródi kerület zsupanjei és vinkovcei járásai, valamint Pétervárad, Mitrovica, Karlóca városok Szerém megyével, a bródi kerület garcsini járása Vrpolje kivételével, Bród város és az egész gradiskai kerület és a báni kerületből (II. báni ezredből) Krapje és Jasenovac politikai községek Pozsega megyével egyesítettettek. A bródi kerület garcsini járásából Vrpolje Veróce megyéhez került, Zimony pedig önálló törvényhatóság lett.

E) Bánáti végvidék.

A temesvári parancsnokság alatt állott, mely alá tartozott 1850 óta a pétervárad ezred és a titeli zászlóalj is. Eredetileg ezen a területen csak két ezred szerveztetett, a német-illir bánáti és a román-illir bánáti ezredek, 1838-ban azonban mindkét ezred szerb részei egyesítették külön illir zászlóaljja, mely 1845-ben önálló ezred lett. Ezóta a végvidék három ezredből állt, a német-bánáti (12. sz., alap. 1767., 41·45 □ mfd, székh. Pancsova), a szerb-bánáti (14. sz., alap. 1845., 30·61 □ mfd, székh. Fehértemplom) és az oláh-bánáti (13. sz., alap. 1767., 102·05 □ mfd, székh. Karánsebes) ezredek közül az első egymagában a pancsovai, az utóbbi kettő a karánsebesi brigádöt képezte.

A Határőrvidék feloszlata után a német-bánáti ezred 1—10. százada Torontál-

hoz, 11. és 12. százada Temeshez, a szerb bányászi ezred 1—3., 7., 11. és 13. százada egészen, a 4. század Károlyfalva és Nikoline kivételével Torontálhoz, az 5. és 8. századok területe egészen, a 4.-ből Károlyfalva és Nikoline, a 6.-nak a Karas jobbparti része, a 9.-ből Gaitasol Temeshez csatoltatott, a 9. század (Gaitasol kivételével), a 10. és 14. század egész területe, a 6.-ból a karas-balparti rész előbb Krassó megyével egyesített, az 1876: 33. t.-c. alapján azonban átcsatoltatott Temeshez, végül a szerb bányászi ezred 12. századának és a román-bányászi ezrednek egész területe Szörény néven külön új megyévé foglaltatott össze.

F) Az erdélyi határőrvidékről fentebb, Erdélynél volt szó.

5. A SZERB VAJDASÁG ÉS A TEMESI BÁNSÁG.

A mohácsi vész előtt Temes megye főispánja, mint az ország legfontosabb déli végvárának kapitánya, temesi vajda címet viselt és időnkint több megye tartozott katonai hatásköre alá, de temesi bányás vagy amint az újabb időkben általánosan mondani szokták Bánát, még földrajzilag is ismeretlen fogalom volt. A temesi bányás a XVIII. század elején keletkezett osztrák alkotás. Ez alá a név alá foglalták a töröktől a paszarovici békében (1718) visszafoglalt, a Marostól délre fekvő magyar, de Magyarországhoz vissza nem csatolt, hanem katonai igazgatás alá helyezett területeket. Az új bányás 11 kerületre oszlott, melyek székhelyei Temesvár, Csanád, Beckserek, Pancsova, Csákova, Facset, Lippa, Karánsebes, Orsova, Palánka és Versec lettek. 1751-ben hét kerület egészen, egy részben (Pancsova, Karánsebes, Orsova, Palánka) polgárosított. A polgárosított terület igazgatását a katonai hatóságoktól a bécsi udvari kamara vette át, míg végre 28 év múlva a magyar országgyűlés sürgetésére a bányás egész területe, amely 1775-ben az eddigi 11 kerület helyett négyre (Csatád, Versec, Temesvár, Lugos) oszlott, visszacsatoltatott Magyarországhoz s belőle három új megye szerveztetett, melyek az ősi Torontál, Temes, Krassó megyék nevét kapták, bár határaik azokétól egészen eltértek. Torontál megye határai közt volt a megyétől független, 19 □ mfd kiterjedésű, több össze nem függő darabból álló, 1774-ben felállított nagykikindai ke-

rület, amelynek községeit a felosztott tiszai és marosi határőrvidékekből elvándorolt rácok alapították. A temesi bányásnak nem polgárosított területeiből határőrvidék lett.

Ilyenformán az 1718-ban alapított temesi bányás 61 évi fennállás után megszűnt, neve azonban a köztudatban megmaradt. Ezt elősegítette az is, hogy a belőle kiszakított határőrvidéket hivatalosan bányási határőrvidéknek hívták.

A temesi bányás, kissé módosított névvel és megnagyobbodott területtel, 1849-ben kelt új életre, midőn a szabadságharc után következett abszolutizmus a Magyarországtól elszakított Krassó, Temes, Torontál (beleértve a nagykikindai kerületet is), Bács-Bodrog megyék és Szerém megye rumai és iloki járásainak területéből új koronátartományt alakított Szerb vajdaság és temesi bányás néven, mely az 1854 február 1. rendelettel megállapított végleges beosztás szerint Temesvár városon kívül öt kerületre oszlott (L. a 4. sz. térképet.):

Lugos (94 □ mfd). Megfelel Krassó megyének.

Temesvár (102 □ mfd). Temes megye területéből állott.

Nagybecskerek (127 □ mfd). Torontál megyét és a nagykikindai kerületet foglalta magában.

Zombor (132 □ mfd). Bács-Bodrog megye északi nagyobb feléből alakult. (L. a 9. sz. térképet.)

Újvidék (74 □ mfd). Bács-Bodrog megye déli felét és a Szerém megyéből kiszakított részeket egyesítette.

1860-ban az októberi diploma a koronátartományt megszüntette; területe visszadatott azoknak a törvényhatóságoknak, melyektől 1849-ben elvétellett.

6. A VÁROSI TÖRVÉNYHATÓSÁGOK.

A magyar közigazgatás a territoriális, azaz több községből álló municipiumok mellett községi municipiumokat is ismer. Egyes városok királyi kiváltságok alapján kikerültek a megyei hatóság alól s szab. kir. városok lettek, önálló, de a megyékkel azért nem egyenrangú törvényhatóságokká. Zsigmond király idejében még csak 8, a XVI. század elején 15 szab. kir. város volt az országban, de a kiváltságos városok száma 1870-ig 98-ra emelkedett. A szab. kir. városok két csoportra oszlottak: tár-

noki és személynöki városokra, a szerint, hogy a perek fellebbvitele a Tárnokhoz, vagy a Személynökhöz történt. Az 1687 : 17. t.-c. óta ahhoz, hogy a város önálló törvényhatóságot gyakorolhasson, szükséges volt, hogy privilégiuma törvénybe iktattassék. Be nem cikkelyezett kiváltságos városok voltak sokáig Pécs, Arad, Eszék. 1870 óta a városoknak törvényhatósági joggal való felruházása, vagy az ilyenekkel bíróknak attól való megfosztása, kizárólag törvény útján történik. A szabadságharc után következett abszolút korszakban Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Sopron, Nagyvárad, Zágráb, Temesvár, Nagyszeben kivételével az összes kiváltságos városok a megyék alá rendeltettek. Ettől az időtől eltekintve, a szab. kir. városok privilégiumai épségben tartottak 1870-ig. A törvényhatóságokat szabályozó 1870 : 42. t.-c. több várost ruházott fel törvényhatósági joggal és az erdélyi városok jogállását is rendezte. Nevezetes fordulópontot jelent a törvényhatósági jogú városok történetében az 1876 : 20. t.-c., mely mindazokat a városokat megfosztotta e jogtól, melyek csekély népességük, vagy egyéb okoknál fogva a törvényhatósági jogú városra háramló feladatoknak megfelelni nem voltak képesek. A törvényhatósági jogú városok száma ezzel 26-ra szállt le. A Királyhágón túl mindössze kettő maradt: Kolozsvár és Marosvásárhely.

Az alábbiakban felsorolom mindazokat a városokat, melyek valamikor önálló törvényhatósági joggal felruháztattak, megkülönböztetve (*dült szedéssel*) azokat, amelyek a trianoni békét közvetlenül megelőző időben e jognak birtokában voltak, azoktól, amelyek ezt a jogot az idők folyamán elvesztették; ez utóbbiaknál az az időpont is meg van jelölve, amíg önálló törvényhatóságok voltak. Külön vannak csoportosítva a szoros értelemben vett Magyarország és külön a Horvát-Szlavonországok területén fekvő városok; az első csoportban ismét külön vannak Magyarország területén királyhágónnenni, a trianoni határokon belül és az azokon kívül eső és a királyhágóntúli városok. A királyhágónnenni városoknál meg van említve az is, vajjon 1848 előtt a város, amennyiben már akkor törvényhatósági joggal bírt, a tárnoki, vagy személynöki városok sorába tartozott-e. Az elszakítottaknál fel van tüntetve az is, hogy a trianoni béke alapján

melyik államhoz csatoltattak.¹⁾ Végül minden városnál meg van említve a vármegye, amelynek területén fekszik. Mert igaz, hogy a törvényhatósági jogú város, a megyétől független, önálló törvényhatóság, de mégis benn van valamely megye területében, s a statisztikai kimutatások a megyék területébe belefoglalták a területükön fekvő törvényhatósági jogú városokét is egészen 1890-ig. Az 1900. évi népszámlálás az első, mely a városokat egészen elkülöníti a megyékből, de a legújabb Helységnévtár is minden törvényhatósági jogú városnál megemlíti a megyét, amelynek területén fekszik.

I. Magyarország.

1. A Királyhágón inneni részek Fiumével.

a) A trianoni határokon belül:
Baja 1873-tól (Bács-Bodrog, előbb Bodrog vm.).

*) *Buda* 1703-tól 1872-ig. 1872-ben beolvadt Budapestbe (Pest-Pilis-Solt, előbb Pilis vm.).

Budapest 1872-ben Buda és Pest városok egyesítéséből keletkezett (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.).

*) *Debrecen* 1715-től (Hajdu, előbb Bihar vm.).

Esztergom 1715-től 1876-ig (Esztergom vm.).

*) *Győr* 1751-től (Győr vm.).

Hódmezővásárhely 1873-tól (Csongrád vm.).

Kecskemét 1870-(1857)-től (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.).

(Komárom 1751-től. Eredeti területe a trianoni béke következtében a cseh-szlovák köztársasághoz került; a trianoni határokon belül maradt, a 90-es évek elején hozzácsatolt része Komárom-(Újváros) néven rtv.-ként a megyei hatóság alá került.

*) *Kőszeg* 1649-től 1876-ig (Vas vm.).

Miskolc 1907-től (Borsod vm.).

*) *Pécs* 1780-tól (Baranya vm.).

*) *Pest* 1703-tól 1872-ig. 1872-ben beolvadt Budapestbe (Pest-Pilis-Solt, előbb Pest vm.).

*) *Sopron* a mohácsi vész előtti időktől (Sopron vm.).

(Szabadka 1791-től. Maga a város a szerb-horvát-szlovén királysághoz került, a

*) Tárnoki város.

¹⁾ Cs.-Szl. = Cseh-szlovák köztársaság, R. = Románia, S.-H.-S. = Szerb-horvát-szlovén királyság, Au. = Ausztria, Ol. = Olaszország.

trianoni határokon belül maradt területéből Bács-Bodrog megyéhez csatolt községek alakultak.)

*) *Szeged* 1715-től (Csongrád vm.).
Székesfehérvár 1703-tól (Fejér vm.).

b) **Elszakított városok:**

Arad 1834-től (Arad vm.). R.

Bakabánya 1686-tól 1876-ig (Hont vm.).
Cs.-Szl.

*) *Bártfa* a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Sáros vm.). Cs.-Szl.

Bazin 1647-től 1876-ig (Pozsony vm.).
Cs.-Szl.

Bélabánya 1572-től (Hont vm.). Egyesült *Selmechányával*.

Besztercebánya a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Zólyom vm.). Cs.-Szl.

Breznóbánya 1655-től 1876-ig (Zólyom vm.). Cs.-Szl.

*) *Eperjes* a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Sáros vm.). Cs.-Szl.

Fehértemplom 1873-tól 1876-ig (Temes, előbb *Krassó* vm., 1873-ig *Határőrvidék*).
S. H. S.

Felsőbánya a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Szatmár vm.). R.

Fiume 1779-től 1848-ig és 1868 óta. Ol.

Gölnicbánya 1870-től 1876-ig (*Szepes* vm.). Cs.-Szl. (Már a mohácsi vész előtti időben szab. kir. város lett, de felségsértés miatt kiváltságát 1527-ben elvesztette).

Karánsebes 1873-tól 1876-ig (*Krassó-Szörény*, előbb *Szörény* vm., 1873-ig *Határőrvidék*). R.

*) *Kassa* a mohácsi vész előtti időktől (Abaúj Torna, előbb *Abaúj* vm.). Cs.-Szl.

Késmárk 1655-től 1876-ig (*Szepes* vm.),
Cs.-Szl.

*) *Kismarton* 1649-től 1876-ig (*Sopron* vm.), Au.

Kisszeben a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Sáros vm.). Cs.-Szl.

*) *Komárom* 1751-től (*Komárom* vm.).
Határának egy része a trianoni határokon belül maradt. Cs.-Szl.

*) *Korpona* a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Hont, előbb *Zólyom* vm.). Cs.-Szl.

Körmöcbánya a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (*Bars* vm.). Cs.-Szl.

Libetbánya a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Zólyom vm.). Cs.-Szl.

Lőcse a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (*Szepes* vm.). Cs.-Szl.

*) *Tárnoki város*.

*) *Modor* 1607-től 1876-ig (*Pozsony* vm.). Cs.-Szl.

Nagybánya a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Szatmár vm.). R.

*) *Nagyszombat* a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Pozsony vm.). Cs.-Szl.

Nagyvárad 1849-től 1860-ig és 1870-től (*Bihar* vm.). R.

Pancsova 1873-tól (*Torontál* vm. 1873-ig *Határőrv.*). S. H. S.

*) *Pozsony* a mohácsi vész előtti időktől (Pozsony vm.). Cs.-Szl.

Ruszt 1681-től 1876-ig (*Sopron* vm.), Au.
Selmec- és Bélabánya 1572-től (Hont vm.). Cs.-Szl.

Szabadka 1791-től (Bács-Bodrog, előbb *Bodrog* vm.). S. H. S. (L. fentebb is.)

Szokolca a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (*Nyitra* vm.). Cs.-Szl.

*) *Szatmárnémeti* 1715-től (Szatmár vm.). R.

Szentgyörgy 1647-től 1876-ig (Pozsony vm.). Cs.-Szl.

Temesvár 1791-től (Temes vm.). R.

Trencsén a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Trencsén vm.). Cs.-Szl.

Újbánya a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (*Bars* vm.). Cs.-Szl.

*) *Újvidék* 1751-től (Bács-Bodrog, előbb *Bács* vm.). S. H. S.

Versec 1870-től (Temes vm.). S. H. S.

Zilah 1806-tól 1876-ig (Szilágy, előbb *Közép-Szolnok* vm.). R.

Zólyom a mohácsi vész előtti időktől 1876-ig (Zólyom vm.). Cs.-Szl.

*) *Zombor* 1751-től (Bács-Bodrog, előbb *Bodrog* vm.). S. H. S.

2. Királyhágón túl.

A Királyhágón túl az önálló törvényhatóságoknak tekintett városok több kategóriája fejlődött ki: a) voltak a királyhágóninneniekhez hasonló szabad kir. városok, b) nemes városok és c) kiváltságos mezővárosok. 1870-ben a törvényhatóságok rendezése során a szász szab. kir. városok mind lemondtak arról, hogy önálló törvényhatóságok legyenek, hogy így a székek kötelékében maradván, ott a szász elem túlsúlyát biztosítsák. A nemes városok sem kapták meg a törvényhatósági jogot, a kiv. mezővárosok ellenben elismertettek önálló törvényhatóságoknak, míg azután az 1876: 20. t.-c. önállóságukat meg nem szüntette, több szabad kir. városával együtt, úgy hogy a Királyhágón túl csak Kolozsvár és

Marosvásárhely törvényhatósági joga tartott fenn.

Abrudbánya kiv. mv. 1876-ig (Alsófehér vm.).

Bereck kiv. mv. 1876-ig (Háromszék vm., előbb Orbai szék, 1851-ig Határőrvidék).

Beszerce sz. kir. város 1870-ig (Beszerce-Naszód vm., előbb Beszerce vidék).

Brassó sz. kir. város 1870-ig (Brassó vm., előbb Brassó vidék).

Csíkszereda kiv. mv. 1876-ig (Csík vm., előbb Csíkszék, 1851-ig Határőrvidék).

Dés nemes város 1870-ig (Szolnok-Doboka, előbb Belsőszolnok vm.).

Erzsébetváros sz. kir. város 1876-ig (Kisküküllő, előbb Küküllő vm.).

Fogaras kiv. mv. 1876-ig (Fogaras vm., előbb Fogaras vidék).

Gyulafehérvár sz. kir. város 1876-ig (Alsófehér vm.).

Hátszeg kiv. mv. 1876-ig (Hunyad vm., 1851-ig Határőrvidék).

Illyefalva kiv. mv. 1876-ig (Háromszék vm., előbb Sepsiszék, 1851-ig Határőrvidék).

Kézdivásárhely kiv. mv. 1876-ig (Háromszék vm., előbb Kézdiszék, 1851-ig Határőrvidék).

Kolozs kiv. mv. 1876-ig (Kolozs vm.).

Kolozsvár sz. kir. város a mohácsi vész előtti időktől (Kolozs vm.).

Marosvásárhely sz. kir. város Bethlen Gábor ideje óta (Maros-Torda vm., előbb Marosszék).

Medgyes sz. kir. város 1870-ig (Nagyküküllő vm., előbb Medgyesszék).

Nagyenyed nemes város 1870-ig (Alsófehér vm.).

Nagyszeben sz. kir. város 1870-ig (Szeben vm., előbb Szebenszék).

Oláhfalva kiv. mv. 1876-ig (Udvarhely vm., előbb Udvarhelyszék).

Segesvár sz. kir. város 1870-ig (Nagyküküllő vm., előbb Segesvárszék).

Sepsiszentgyörgy kiv. mv. 1876-ig (Háromszék vm., előbb Sepsiszék, 1851-ig Határőrvidék).

Szamosújvár szab. kir. város 1876-ig (Szolnok-Doboka, előbb Belsőszolnok vm.).

Szászrégen kiv. mv. 1876-ig (Maros-Torda, előbb Torda vm.).

Szászsebes szab. kir. város 1870-ig (Szeben vm., előbb Szászsebeszék).

Szászváros szab. kir. város 1870-ig (Hunyad vm., előbb Szászvárosszék).

Szék kiv. mv. 1876-ig (Szolnok-Doboka, előbb Doboka vm.).

Székelyudvarhely kiv. mv. 1876-ig (Udvarhely vm., előbb Udvarhelyszék).

Torda nemes város 1870-ig (Torda-Aranyos, előbb Torda vm.).

Vajdahunyad kiv. mv. 1876-ig (Hunyad vm.).

Vízakna kiv. mv. 1876-ig (Alsófehér vm.).

II. Horvát-Szlavonországok.

Horvát-Szlavonországok területén 22 város szerepel.

a) A régi polgári Horvátország és polgári Szlavonia területén fekvő városok a magyar városoktól semmiben sem különböztek. Kapronca, Kőrös, Varasd, Zágráb kiváltságaikat még a mohácsi vész előtti időkben kapták. Zágráb, Kőrös a Tárnok, Varasd, Kapronca a Személynök alá tartoztak. Hozzájuk csatlakozik az 1569-ben alapított és a Határőrvidék első parancsnokáról, Károly osztrák főhercegről elnevezett Károlyváros, Pozsega, mely 1765 óta szabad kir. város és a personalis alá tartozott, Eszék és a legújabb időkben önállósított Ruma.

b) Buccari szabad kikötő város, amióta csak Horvát-Szlavonországokhoz került, mindig kiváltságos helyzetben volt; 1807-től 1848-ig az országgyűlésre is küldött követet.

c) A volt Horvát-Szlavon határőrvidék területén eredetileg 10 kiváltságos katonai város volt: Belovár, Bród, Carlopago, Ivanics, Karlóca, Kostajnica, Petrinja, Zengg és Zimony. Ezekhez járult utólag Mitrovica. Az 1873-ban polgárosított Sziszek város is önállósított.

A horvát városok újjászervezése után csak négy város: Zágráb, Eszék, Varasd és Zimony maradt meg a megyékkel egyenrangú törvényhatóságnak.

A használt forrásmunkák jegyzéke.

Kizárólag az állam területével foglalkozó könyv tudtommal nincs, de a történeti, földrajzi, statisztikai, közjogi és közigazgatási jogi művek mind tárgyalják az ország területét. Dolgozatomban megírásánál főforrás volt az Országos Fővárosi Munkálatok Igazgatóságának kiadása. A törvényekhez fűzött jegyzeteknek és utalásoknak különösen jó hasznát vettem. A közjogi munkák közül ki kell emelnem Ferdinándy Gejza művét: Magyarország közjoga (Alkotmányjog). Budapest 1902., mely az ország területével bőven és alaposan foglalkozik. A történeti Atlaszok közül csak a m. kir.

Állami Térképészet kiadásában legújabbán megjelent albisi Barthos Indár és Kurucz György Történelmi Atlaszát említtem. A szövegben a maga helyén említett műveken kívül még használtakat korszakok és országrészek szerint csoportosítva itt sorolom fel.

A) Általános munkák korszakok szerint.

a) 1848. előtti idők:

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I—III., V. köt. Budapest, 1890—1913.

Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. I., II. köt. Budapest, 1880.

Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica sanctio korában 1720/21. Budapest, 1896. (M. Stat. Közl. Új foly. XII.)

Lexicon Universorum Regni Hungariae Locorum Populosorum. Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Kiadja a magyar békeküldöttség. Budapest, 1920.

Korabinszky, Joh. Math: Atlas Regni Hungariae portatilis. Neue und vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn. Wien.

Müller, Ign.: Mappa geographica novissima regni Hungariae. Bécs, 1769.

Horváth, Michael: Statistica Regni Hungariae et partium eidem adnexarum. 2. kiad. Posonii, 1802.

Lipszky, Joannes: Mappa generalis regni Hungariae partiumque adnexarum: Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarum Magni item Principatus Transylvaniae. Pest, 1806.

Schwartner, Martin: Statistik des Königreichs Ungarn. 2. kiad. I—III. rész. Ofen, 1809. 1811.

Görög (Demeter): Magyar Atlas Magyar-, Horvát- és Tótországok vármegyéi és szabad kerületei és a határőrző katonaság Vidékének közönséges és különös táblái. Bécs, 1802—1811.

Karacs Ferenc: Magyarországnak és a hozzá kapcsolott Horvát- és Tótországoknak s határőrző katonai vidékeknek, nem különben az erdélyi nagy fejedelemségnek közönséges táblája. Pest, 1813.

Magda Pál: Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest, 1819.

Nagy, Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae inlyti Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. I., II. köt. Buda, 1828., 1829.

Lassú István: Az austriai birodalomnak statisztikai, geographiai és históriai leírása. Buda, 1829.

Fényes Elek: Magyarországnak, s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. I—VI. köt. Pest, 1836—1846.

Springer, Johann: Statistik des Österreichischen Kaiserstaates. I., II. kötet. Wien, 1840.

Raffelsperger, Franz: Karte der Königreiche Ungarn, Croatien, Slavonien und der Militärgränzen. Wien, 1841.

Schedius—Blaschnek: Magyarország, Horvát-, Tót-, Dalmát-, Erdélyországok, a tenger mellék, katonai határőrvidék földképe. Bécs, 1847.

Fényes Elek: Magyarország leírása, I., II. rész. Pest, 1847.

b) 1849—1860

Uebersicht des Bevölkerungstandes des Kronlandes Ungarn im Jahre 1850, nach der ämtlichen Volkszählung. Ofen, 1851.

Ungarn in seinen neuesten Verhältnissen und Einrichtung mit einer Landkarte nach der jetzigen Abgränzung der Komitate, und neuesten Eintheilung der fünf Verwaltungs-Distrikte. Pesth, 1851.

Hain, Joseph: Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, I., II. kötet. Wien, 1852, 1853.

Übersicht der administrativen und gerichtlichen Eintheilung des Pest-Ofner Verwaltungsgebietes. Ofen, 1855.

Übersicht der mit allerhöchster Entschliessung vom 9-ten August, 1853. genehmigten politischen Eintheilung des Verwaltungsgebietes Grosswardein im Königreiche Ungarn. Grosswardein, 1855.

Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung vom 31. October 1857. Herausgegeben vom k. k. Ministerium des Innern. Wien, 1859.

Fényes Elek: Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. I., II. rész. Pest, 1857.

Administrativ- u. General-Karte des Königreiches Ungarn auf Anordnung des Erzherzogs Albrecht ausgeführt durch das k. k. Milit. geogr. Institut. Wien, 1858.

Friebeisz István: Magyarország a szerb vojvodina és temesi bánóság legújabb felosztása betűrendben. 2. kiad. Pest, 1858.

Hof- und Staatshandbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1859. IV. Theil. Staats-Handbuch der sämtlichen Verwaltungsgebiete des Königreiches Ungarn. — V. Theil Staats-Handbuch der Kronländer Siebenbürgen, Wojwodschaft und Banat, Croatien und Slavonien, Dalmatien und Militärgränze. Wien.

Heuster, Ludwig: Kurze Reichs- und Länderkunde des Kaisertums Österreich. 2. kiad. Wien, 1859.

c) 1860—1866.

R. F. J.: Magyarország felosztása vármegyékre és szolgabírói járásokra. Pest, 1862.

B-R-A. P.: Magyarország Helységnevtára. A különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimuta-

tásával, mint az 1863. év elején fennállott. Pest, 1863.

Skrzeszewscki, Adolf: Ungarn, Siebenbürgen, Croatien, Slavonien und die Militär-gränze. Ofen, 1866.

d) 1867—1876:

A magyar szent korona országai: Magyarország, Erdély, Horvát-, Tótország és a katonai örvidék új térképe. Pest, 1871.

A magyar korona országaiiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Pest, 1871. (Községenkinti adatok a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárának kéziratgyűjteményében.)

A magyar korona országainak Helységnévtára, 1873.

e) 1876-tól a trianoni békéig.

Népszámlálások. A magyar korona országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Budapest, 1882. — A magyar korona országaiiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I. rész. Budapest, 1893. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új tanfolyam, I. kötet. A községekinti adatokat az 1892. évi Helységnévtár tartalmazza.) — A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. rész. Budapest, 1902. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 1.) — A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. Budapest, 1912. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 42.)

Helységnévtárak. A magyar szent korona országainak Helységnévtára. 1877., 1882., 1888., 1892., 1895., 1898., 1900., 1902., 1907., 1913. évi kiadások

Közigazgatási térkép. Kiadja az Államnyomda. 1884., 1900. és 1914. évi kiadások.

Grünwald-Ursziny: Magyarország közigazgatási beosztásának kézikönyve. Budapest, 1879.

Hátsek Ignác: A magyar szent korona országainak megyei térképei, Budapest, 1880.

Gönczy-Kogutowicz: Magyarország megyéinek kézi atlasza. Budapest, 1890.

Schwicker, J. H.: Statistik des Königreiches Ungarn. Stuttgart, 1877.

f) *Trianon után.*

Az 1920. évi népszámlálás. I. kötet. Budapest, 1923. (Magyar Stat. Közl. Új sor. 69.)

Magyarország Helységnévtára. 1922. és 1926. évi kiadások.

B) **Az ország egyes részeire vonatkozó munkák.**

a) *Erdély.*

Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában, 1541-től 1711-ig, Budapest, 1918.

Seutter, Math.: Transylvaniae Principatus in quinque nationes divisus.

Elenchus civitates oppida et pagos I. M. Principatus Transilvaniae ordine alphabetico juxta Comitatum Districtuum et Sedium processus exhibeus.

Windisch, Karl Gottlieb von: Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen. (Der Geographie von Ungarn III. Teil.) Pressburg, 1790. (A községeket II. József beosztása szerint csoportosítva tárgyalja.)

Lebrecht, Michael: Versuch einer Erdbeschreibung des Grossfürstentums Siebenbürgen. Hermannstadt, 1804.

Benigni, J. H.: Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen. I—III. füzet. Hermannstadt, 1837.

Kőváry László: Erdélyország statistikája. I. kötet. Kolozsvár, 1847.

Verordnung der Minister des Innern der Justiz und der Finanzen vom 4. Juni, 1854. betreffend die politische und gerichtliche Organisierung des Grossfürstentums Siebenbürgen. (Reichs-Gesetzblatt für das Kaiserthum Önterreich, 1854. LI. Stück. 141. Ausgeg. und versendet am 13. Juni. 513. 1.)

Mersich, Andreas: Karte des Grossfürstentums Siebenbürgen nach der definitiven politischen und gerichtlichen Landeseinteilung. Hermannstadt, 1854.

Karte des Grossfürstentums Siebenbürgen. 4. kiad. Verlag Th. Steinhaufen. Hermannstadt, 1862.

Fischer, Franz: Karte des Grossfürstentums Siebenbürgen nach der neuesten Landeseinteilung. Hermannstadt, 1863.

Gámán Zsigmond: Helységnévtár. Erdély (és a Partium) minden községének betűrendes névtára. 2. kiad. Kolozsvár, 1863.

B. I.: Helységnévtár. A királyhágóninnyi rész (Erdély) községeinek betűrendes névtára. Kolozsvár, 1872.

Benedek Lajos: Az erdélyi részek helységnévtára. Kolozsvár, 1886.

S z á s z o k f ö l d j e.

Meltzl dr. Oskar von: Statistik der sächsischen Landbevölkerung von Siebenbürgen. Nagyszeben, 1886

E r d é l y i h a t á r ö r v i d é k.

Benigni v. Mildenberg: Stat. Skizze der siebenbürgischen Militergränze. 2. kiad. Hermannstadt, 1834.

b) *Horvát-Szlavonországok.*

Verordnung der Ministerien des Innern, der Justiz und der Finanzen vom 3. Juni 1854 be-

treffend die politische und gerichtliche Organisation der Königreiche Kroatien und Slavonien. Reichsgesetz-Blatt für das Kaisertum Österreich. Jahrgang 1854. XLIX. Stück. 1336. Ausgeg. und versendet am 9. Juni 1854. 497. lap.

Zbornik zakona i naredaba valjanih za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. 1863—1918. Ennek hivatalos, de sajnos, nem mindig pontos fordításai: Horvát-Szlavonországok autonom-törvényeinek gyűjteménye. Kiadja a horvát-szlavon-dalmátországi m. kir. miniszter. I—V. kötet. (1868—1900.) Budapest, 1901. — Landesgesetze der Königreiche Croatien, Slavonien und Dalmatien 1868—1916. Agram.

Katzenschläger Michael: Karte von Kroatien u. Slavonien nebst der k. k. Militärgränze, Wien 1870.

Pregled izvedenoga godine 1871. političkoga rozdieljenja Kraljevine Hrvatske i Slavonije po zupanijah, Kotarih i obćinah s kazalom Zagreb, 1872.

Pregled političkoga i sudbenoga razdieljenja kraljevinah Hrvatske i Slavonije i uredjenje upravnik obćinah. Zagreb, 1877.

Političko i sudbeno razdeljenje. 1889., 1890., 1895., 1903., 1913. évi kiadások. Zagreb.

Szlavonia.

Gaden-Schunzer: Tabella geographica nova et exata distincte exhibens Regnum Slavoniae cum Sirmii ducatu.

Homann: Tabula geographica exhiben regnum Slavoniae cum Sirmii ducatu. 1745.

Horvát-szlavon határörvidék.

Gerichts-Bezirks-Eintheilung und alphabetisches Ortschafts-Register der Croatisch-Slavonien Militärgränze. Agram, 1872.

c) Határörvidék.

(Kizárólag az erdélyi vagy horvát-szlavon határörvidékekkel foglalkozó munkákat l. Erdélynél és Horvát-Szlavonországoknál.)

Hietzinger: Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthumes. I., II. kötet Wien, 1817. 1820.

Vaniček Fr.: Specialgeschichte der Militärgränze I—IV. kötet. Wien, 1875.

Iványi István: A tiszai határörvidék 1686—1750. Budapest, 1885.

d) A Szerb vajdaság és a temesi bánóság.

General-Karte der Wojwodschaft Serbien und des Temescher Banates, dann der vier Gränzregimenter Peterwardeiner, Deutsch-Banater, Illirisch-Banater und Roman-Banater, endlich des Titler Gränz-Bataillons nach officiellen Quellen reducirt und gezeichnet von Emanuel von Friedberg. 1853.

Verordnung der Minister des Innern, der Justiz und der Finanzen, betreffend die politische und gerichtliche Organisation der Serbischen Wojwodschaft und des Temeser Banates. Reichsgesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. 1854. IX. Stück. 28. Ausgegeben u. versendet am 9. febr. 1854. 119. I.

Szentkláray Jenő: 100 év Dél-Magyarország újabb történetéből. I. köt. Temesvár, 1879.

e) Fiume.

Kobler, Giovanni: Memorie per la storia della liburnica città di Fiume. I—III. kötet. Fiume, 1896.

Edelényi-Szabó Dénes dr.